

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૯

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પંચમળેટ

વિષય Δ ૨૨૧

॥ ॐ श्री ॥

करुणासागरं विजयते

परम पूज्यपाद महाराज श्री करुणासागर
विरचित

पंचम (सूक्ष्म) वेद.

प्रकाशकः—

परमहंस सुखानंदजी.

मु० (अठवा) उमरा बाया-सुरत

जो सुख सज्जन समोहकु सुनत ग्रंथ एही सार;
दुर्लभ अज अही पतिनकु पुनिभव श्री भरथार.

प्रथमावृत्ति.

संवत् १९७६.]

[सने १९२०.

ज्ञान कीमत् अमूल्य

पण स्थुळ कीमत् ३॥ पोष्ट साथे.

પુસ્તક મઝવાનું ઠેકાણું

પરમહંસ સુખાનન્દજી.

મુ. (અઠવા) ડમરા

પોષ્ટ ડમરા વાયા-સુરત.

સુરત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
જરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૮૮૪

૧૨/૧

સને ૧૮૬૭ના ૨૫મા એકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર્ડ
કરાવ્યું છે.

શા. સુબચંદ અમીચંદના “ ધી સુરત જૈન એન્જિન ”
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પ્રમુશંકર નરભેરામ વ્યાસે છાપ્યું
ઠે. સ્વપાટીયા ચકલા-સુરત.

પ્રસ્તાવના ।

પૂજ્યપાદ પરમ દયાલુ ભગવાન કરુણાસાગર વિરચિત પંચમ (સૂક્ષ્મ) વેદ (પંચમ) ઇટલે પાંચમો (સૂક્ષ્મ) ઇટલે ક્ષીણું (વેદ) ઇટલે જ્ઞાન (પાંચમા વેદનુ ક્ષીણું જ્ઞાન) આપનાર આ સુક્ષ્મ વેદ છે. તે આજ સુધી પૃથ્વીની સપાટી અને સુર્યના પ્રકાશમાં જાહીરાત તરિકે નહિ મુકાયેલો હોવાથી. હિંદુસ્તાન, તેમજ બહીર દેશેના કોઈપણ વિદ્વાનોના કર્ણ આગલ ઉઘ્ધોસ નહિ કરતો હોવાથી, ચતુર વેદના કરમકાંઠ જ્ઞાનથી જેવો હંમેશને માટે આનંદ માની બેટેલા છે. તેઓના આગલ ભગવાન કરુણાસાગરજીનો વિરચિત પંચમ સુક્ષ્મ વેદ અત્રે હું જાહીરાત તરીકે મારા કાયમપંથી ભ્રાતાઓ આગલ તેમજ સર્વ કોઈ વિદ્વાનો આગલ રજુ કરું છું તો આશા છે કે હરહંમેશ મનન કરશો.

આ ગ્રંથની હૃદયભેદી પ્રસ્તાવના લખવી જોઈએ, પણ કેટલીએક આપત્તિ પુસ્તક છપાવવાની પ્રવૃત્તિ વચ્ચે હોવાથી અત્રે મારાથી લખી સકાઈ નથી.

સુક્ષ્મ વેદની હિંદી અને ગુજરાતી ભાષાનુ ભિશ્રણ હોવાથી અમોએ સાધારણ ગુજરાતી કરેલું છે. અને તેમાં ટ્રાંશલેશન કરતાં કાયમપંથી ભ્રાતાઓને તેમાં સંશય ઉત્તપન્ન થાય તો પત્રથી ખુલાસો કરશો.

આ પુસ્તકમાં હસ્તદોશ અને પ્રેક્ષ દોસથી અસુદ્ધ રહી ગયેલું જોવામાં આવતું હોય તો સુદ્ધિપત્રમાં જોઈ લેશો.

સુક્ષ્મવેદનું ગુહ્ય, ગહનજ્ઞાન હોવાથી માત્ર અલ્પ શક્તિના પ્રમાણમાં દોષ જગતો હોય તો વાંચક વર્ગ સુધારીને વાંચે એવી આશા રાખું છું.

રા. રા. પ્રાણજીવનદાશ લલ્લુભાઈ તરફથી રૂ. ૫૦૦) ની મદદ મળી છે તો તેના વડલ ભગવાન શ્રી કરુણાસાગર તેઓને સહાયતા આપો એવી આશા રાખીએ છીએ.

ૐ શાંતિ ! શાંતિ !! શાંતિ !!!

લી૦

સુખાનન્દ પરમહંસ

મુ૦ હમરા-તા. ચોર્યાશી.

शुद्धि पत्र.

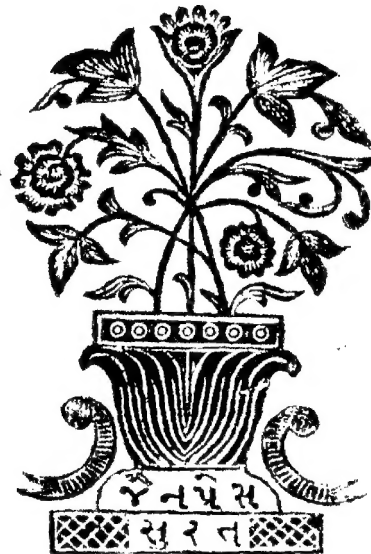
पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
१	५	परहंस	परमहंस
२१	१०	अपकीनी	अप कीरनी
२३	११	उजे	उपजे
३९	११	कैतल	कैवल
४६	४	परहा	परही
४६	९	वेठा	बेठा
५०	१	गुपन	गुपत
५८	११	उनसुनी	उनमुनी
६५	१	अष्टमी	खष्टमी
६५	३	सट	खट
६६	१३	अष्टमी	खष्टमी
६६	१३	म्फरा	रफुरा
६९	१२	अनंद	आनंद
७९	७	भग	भाग
७९	१२	भग	भाग
७९	१६	भग	भाग
७९	१७	भग	भाग

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
८१	१०	पच	पंच
८५	१२	संभासकरण	संभसकरण
८७	१६	तर्या	तर्या
८९	५	रह्यो छे	रह्या छे
८९	९	जाणवा	जाणवो
९२	१	अग्नि	इशान
९२	१०	शील	शीत
९८	१४	देशमां	देशमां
१०७	२१	अध	अंध
११२	छेली	भानुं	भागनुं
११३	१८	अकार	एथी अकार
११४	१०	अहंकार	ओहंकार
११५	२	के जे ओंकार	के जे ओंकार
११५	६	ते धयो	के जे ओंकार
१२१	३	अनो	अने
१२४	८	रुषी	रुपी
१२७	१३	त्रण	ग्रहण
१३२	९	तृष्ण	तृष्णा
१३३	१५	भाग	भागे
		हतो तो	हतो ते

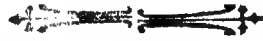
પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૫	૯	ચાંદીનું	ચાંદીનું
૧૩૫	૧૪	કર્થ	અર્થ
૧૩૯	૧૬	પૃથ્વીનો	તેને પૃથ્વીનો
૧૪૦	૮	પુરુષ તે	પુરુષને
૧૪૩	૧૨	જે	જો
૧૪૫	૧૬	પંચભાગ	પંચ અર્ધાભાગ
૧૪૬	૪	બે ભાગ	બે અર્ધા ભાગ
૧૪૯	૧૦	પોષ્ય	પોષ્યા
૧૫૬	૧૧	સ્થાવરનો	સ્થાવરના
૧૫૯	૧૧	તૂટીને	તૂટીને
૧૬૧	૧	તેને	તે તે
૧૬૬	૧૧	એજ ગુણઘણ	
		બીજ	એજ
૧૬૭	૩	સ્થાવરને	સ્થાવરના રસ- માં રૂપ માત્રા હોય તો
૧૭૨	૧	વિલાસી	વિલસી
૧૭૩	૧૮	ગણા	ઘણા
૧૭૮	૧૦	એને	અને
૧૮૧	૧૮	જંગમમાંથી	જંગમથી

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૮૧	૧૯	અંદર	અદ્ધર
૧૮૨	૧	જઠરા	જઠરાંમિ
૧૮૫	૧૩	પૃથ્વી	પૃથ્વી
૧૮૫	૧૫	જાઠતત્ત્વ	જઝતત્ત્વ
૧૮૭	૮	કુંભકવિગ્ધાના	ને કુંભકવિવ- સ્થાના
૧૮૭	૧૯	ઉપર	રૂપર મુજબ
૧૯૨	૧૩	ઘસાતું	ઘસાતું કે
૨૦૦	૨૦	નાહીઓના	નાહીઓની
૨૦૨	૬	પુરુષ કામ વગેરે	પુરુષને કામ પ્ર- ગટ છે તે અ- નંગ ચક્ષસત્ત્વ જાણતું ત્યાર પછી
૨૦૪	૫	અધોમુલ્લે	ઉર્ધ્વ મુલ્લે
૨૦૯	૧	અવે	અને
૨૧૦	૧૮	જેવા	જેવી
૨૧૪	૮	સોય	હોય
૨૨૦	૧૨	હોત	હોય

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૧	૫	પોષાદ્દણાં	પોષાદ્દણાં
૨૨૧	૧૪	નાદી તેજ તત્ત્વ	
		ભાગ છે	નાદી ભાગ છે
૨૨૫	૧૮	ઉદ્દમાજ	ઉદ્દમાજ
૨૩૨	૧૫	શ્રીયા છે	શ્રીયા છે
૨૪૫	૧૫	પ્રાણાયમમાં	પ્રાણાયમ
૨૫૪	છેલ્લો	કાલચક્ષમત્વ	કાલચક્ષમત્વનું

વિષયક્રમણિકા.

વિષય	પ્રશ્નક
૧ મંગલાચરણ સ્તુતિ	૧
૨ પંચમ (મૂક્ષમ) વેહ લોપ થવાનુ કારણ દોહા રાગમાં	૨
૩ કુવેર સ્વામીજીનું આગમન	૪
૧ અથ દ્વિતિયે સ્થાવર તિલક ચિન્તાનળી કંદ (૨)	૧૧
૧ અથ ત્રીતિયે તિલક ચિન્તામળી કંદ (૩)	૧૩
૨ તિલક ઉત્પત્તિ વિષે	૨૬
૧ અથ ચતુર્થો નિજ પતિ પરમ પ્રભાવ કંદ (૪)	૨૮
૧ અથ પંચમક્રતાવૃત્તિ કંદ (૫)	૬૪
૧ કુવેર સ્વામીજીનું સ્તવન.	૬૮
૨ તત્વોની ઉત્તપત્તિ	
૧ કંદ (૬) ટૂં	૬૯
૧ ક્રિયાવૃત્તિનુ કાર્ય	૭૨
૨ અહંકારઘણથી પંચુભૂત.	૭૫
૩ વિવસ્થા અને અવસ્થા.	૭૬
૪ અચંતઘણની દશ ભાવના અને તમોગુણના દશ કાલ.	૭૬

વિષય	પ્રષ્ઠ
૫ ગુણઘણનું મિશ્રણ.	૭૭
૬ ચાર તત્ત્વકારણનું મિશ્રણ	૭૭
૭ નિરંજન અને અવ્યાકૃતનું મિશ્રણ	૭૭
૮ સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષુસત્ત્વોનું મિશ્રણ	૭૭
૯ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ મહાતત્ત્વોનું મિશ્રણ	૭૮
૧૦ સ્વટ મહાદ્ દેવતનુ બંધારણ ગુણઘણનું મિશ્રણ	૭૮
૧૧ ચાર તત્ત્વકારણનું મિશ્રણ	૭૯
૧૨ સામાન્ય દેવતનુ બંધારણ	૮૨
૧૩ તમોગુણના કાઠનું મિશ્રણ.	૮૩
૧૪ પંચમ (સુક્ષ્મ) વેદ અચંતઘણની ભાવનાઓનું મિશ્રણ.	૮૪
૧૫ પચમ (સુક્ષ્મ) વેદ અથ વૈરાટતનુ પંચીકરણ કૃત દેસાવનનામ	
૧ કંદ (૭) મો.	૬
૧ અહંકારઘણના પંચભૂતોની વહેચણીની સાબીતી	૬
૨ ધવસ્યાઓનું વર્તન	૧૦૩
૩ અથ સ્વટમહાદ્ દેવતનુ પંચીકરણ દેસાવનનામ	
૧ કંદ (૮) મો	૧૧૮
૨ અથ સામાન્ય દેવ તનુ વિચરણ પંચીકરણ દેસાવન નામ	

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ કંદ (૯) મો	૧૨૧
૨ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના ત્રણ મહાતત્ત્વ વિષે	૧૩૬
૩ સંજમભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્ત્વ વિષે	૧૩૮
૪ અથ સ્થાવર જંગમ તનુ તત્ત્વપોષણ	
૧ કંદ (૧૦) મો	
૨ ગુણઘણનું જોડું	૧૪૩
૩ બીજા જંગમ જાતિમાં થતી ક્રિયા	૧૪૮
૪ અથ સ્થાવર તનુ પંચીકર ક્રિયા દેખાવન નામ	
૧ કંદ (૧૧) મો	૧૫૪
૨ સંયમ ભોગવૃત્તિના ચક્ષસત્ત્વોની ક્રિયા	૧૭૫
૩ તે સંયોગ થવાની ક્રિયા નીચે મુજબ	૧૭૬
૪ સંયમભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્ત્વોનાં મૂળ મકાનો વિષે	૧૭૮
૫ જંગમ વિપુવિલાસ દેખાવન પંચીકરણ નામ	
૧ કંદ (૧૨) મો	૧૮૦
૨ મનુષ્ય લક્ષણ કોષ્ટક	૧૯૩
૩ કર્તાની સંયમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્ત્વ વિષે	૨૦૨
૪ સ્ત્રીમાં થતી ત્રણ ચક્ષસત્ત્વની ક્રિયા	૨૭૩
૫ પુત્ર અને પુત્રી કયા સંજોગે થાય છે તે વિષે	૨૦૪
૬ પુત્ર પુત્રી વિષે ત્રણ મહાતત્ત્વનો ભાવ	૨૦૮

विषय.	पृष्ठांक.
७ कुंभस्थ महातत्त्वना रेतनी पुत्र पुत्रीने विषे क्रिया थाय छे ते विषे	२११
८ कुंभकमां पुत्र पुत्री थाय छे तेनो भेद	२१२
९ स्त्री पुरुषनी नाडीमां तत्त्व भेदनी क्रिया रही छे ते विषे	२१४
१० पुत्र पुत्रीनां शरीर जुदा जुदा रंगना होय छे ते विषे	२१९
११ पुरुषना सर्व शरीरना चतुष्ट अंगनो अधिक नून्य अरग बिन्दुमां आव्यो होय तेनी क्रिया	२२०
१२ स्त्री पुरुषनां त्रण चक्षसत्त्व बिन्दु साथे पुत्र पुत्रीमां आव्या छे ते विषे	२२२
१३ अथ अवस्था पलटावन चक्षसत्त्व विभक्ति दर्शको	
१ कद (५३) मो	२२८
२ सुसुप्ती अवस्थाना बिन्हो.	२२९
३ दरेक अवस्था केटला समय सुधी वर्ते छे ते विषे	२३३
४ जाग्रत अवस्थामां पंच उपअवस्थाओनुं वर्तन	२३३
५ स्वप्नावस्थामां पांच अवस्थाओनुं वर्तन	२३४
६ सुसुप्ति अवस्थामां पांच अवस्थाओनु वर्तन	२३५
७ तुर्या अवस्थामां पांच अवस्थाओनु वर्तन	२३५
८ उन मुनी अवस्थामां पांच अवस्थाओनुं वर्तन	२३६

विषय	प्रश्नांक
९ दरेक देहनु बंधारण--स्थुल देहनु बंधारण	२३७
१० सूक्ष्म देहनु बंधारण	२३८
११ कारणदेहनु बंधारण.	२३८
१२ महाकारणदेहनु बंधारण.	२२९
१३ परमकारण देहनु बंधारण.	२३९
१४ अवस्थाओ शावडे पलटाय छे ते विषे	२४१
१५ शब्द उच्चारनो भेद	२४८
१६ तीन चक्षसत्त्वके महद् मकान रमणगतिनाम	
१ कंद (१४) मो	२४९
२ त्रण चक्षसत्त्व कये कये स्थाने रमण करे छे ते विषे	२४९
३ त्रणे चक्षसत्त्वना मूळ (स्थायी) मकानो विषे	२५१
४ क्रिया.	२५२
५ पिंड ब्रह्मन्डनी संधी क्यां छे ते विषे	२५६
६ सप्त भोमिकानो लक्ष	२६०
७ खट ताप विषे	
८ मंत्रादि औषधीथी कया संजोगे विष उतरे छे ते विषे	२६७
१० विष केवी रीते उतरे छे तेनु दष्टांत	२७८
११ फणगली रोग विषे.	२७९

अथ अगाधबोधनुं मंगळाचरनः

- ओम् प्रथम प्रणाम धामजीनु सकल पगपर,
सरले जाकी शक्त व्यक्त ब्रह्मांड सकलधर १
- जय जय कैवलनाथ सनातन सर्व कर्तारन
अखिलानंद अविनाश विलासिक विविधी सुधारन २
- लोक चतुरदश द्वंद फंद फन करन सदारन
विविधी भात्य गुन ग्रंथ ब्रदं विद अलग उदारन ३
- अगणित इंड कटाक्ष पाक्ष वसोत्तम पद परम
अलंग सलंग एकतास आश कोहु न जाने मर्म ४
- हंश निवाम धाम धणी तुम पुरुष पुरातन
नमो नमो निरवाण प्राण पति सचर समासन ५
- प्रकृति बीनु धन पूरुष पलकमें खलक उपाशक
अन्यधाम पतिदेव जुगल शक्ति तन आशक ६
- तब देवनके देव सकल शीग्हो तुम कैवल
शाक्षीवत शुद्ध सलंग प्रौढ पद पुरुष एकलमल ७
- जय करुणामय कंथ अंत मध्य आद्य परापर
हंस रुप स्तुति कुबेर निज ग्रंथ करन स्वर ८

अथ गुरु अष्टक.

- प्रथम बंदु गुरुसत स्वामी सकलगुण गति सागरं
 ता चरनरज लई धरुं क्षीरपर यो गति अगम उजागरं १
- त्याग भक्ति पूनी प्रेम ज्ञान निज अखंड अनुभव दीजीए
 करी करुणा प्रभु दीन जाणी जन आपनो कर लीजीए २
- जयेती जयेती जुगतात स्वामी अंतरजामी आप हो
 उपाये अंशकु दक्षदेवा ज्ञान मेवा लाये हो ३
- अमृतफल निज मोक्ष लाये पाये संत सज्जन भये लकीतं
 दुष्ट जीव दुर्मतिके घेरे न पाये भये दुखीतं ४
- उभये जनकु सुख साहेक सुनो संत सचेतन
 ज्ञानहि न जग भिन्न जडवत थावर सम मनुवेतन ५
- उभग नहि नभ घघन न गर्जत वसंत नहि बिनु प्रोजन
 सींचत बाग जब शीर नियंता काज अकाज सब प्रोक्षन ६
- उपज समी फल बीजवाडी बीनु फल वृक्ष अखंडन
 लाभ लीन भिन्नन व्रती नायक सींचत नहि तरुवदन ७
- विश्व बाग कर्तावृत्ति प्रेरक सींचत धन सुखदायक
 ज्ञान जदीप जगत्ये सब जावे मनुष श्रेष्ठन सहायक ८
- थावर जंगम समष्टि पुष्टि करन पीछुत्ये नही
 बिनु पुष्टि पर्ले सब जावे फेरी रचतां प्रेहेतन स्त्री ९
- निजपति ईतहेर आज्ञा दइ आप अंश पठावन
 बिनु निज ज्ञान जगत जन पर्ले सरल गेल नहि पावन १०

ध्यावंत अनंत गतिजीनु गवन संत संग शोभित
 गगन उडधन चंद्र शोभे अनंग छवी मुरतजन लोभित ११
 कलाखट दश निघ पूरण सिद्धि अष्ट चरणे घसे
 लोक चतुरदश सेवा कारन लाये आप मुरधामसे १२
 अधर तखतपर अरस आशन दर्शत दिव्य नेत्रं
 लक्षातित पक्ष ते वरजीत सोइ सतगुरु तत्तपरं १३
 अवन अंकुर बीज जेता सहास बिनु जल रहे
 अरस नीर जब परस पाये उदे अंकुर सन्मुख रहे १४
 मघन घननीर सूध करुना श्रीमत कुबेरकी जब थइ
 अंश अंकुर उदे अचल मति नीज पति सन्मुख द्रष्टभइ १५
 तेजपुज तनु बिशेष विधुती शक्ति जोत नहि पावन
 अजडमीयापति श्रीपति शारद शेष सहस्र मुख गावन १६
 संत सहाय करन निज कर्ता भक्तवच्छल नरतनु धरे
 श्रीमत कुबेर सब मुखके दाता दास हेतु डोलंत फरे १७
 फीरत भव भीडभंजन प्रभु करन काज सब जीवन
 असंख्य जीव धणीधाम पठावत बंदी छोड ऋद बंदन १८
 तिलक भाल विशाल लोचन अधुर अनोपम शोभितं
 निजानंद घनश्याम मुरत संतजनके मन लोभितं १९
 पाण जोडी शिरनमी सेवक दास नारण्य करे विनति
 मागुं प्रेम भक्ति चरनसेवा जशगावा अनुभव गति २०

અથ પરિક્રમા લીખતે.

- ચાલો સંત સજન પરિક્રમા પ્રભુની કરોજો,
શ્રીમત્કુવેર ચરણ સીસ પ્રીત્યે ધરોજો ચાલો. ૧
- કદમ એક કોટી જણ ફલ પામસોજો,
ચોરાશી લક્ષ જન્મકેરુ દુઃખ વામસોજો ચાલો. ૨
- ચતુર આંટી ઘાંઠી શ્યામ્ય ચતુરની ટલેજો,
પંચમી પરિક્રમાયે અચલ પદમી મલેજો ચાલો. ૩
- કનક હંઢ વ્રતનમી પાયે જે પહેજો,
સપ્ત ગોત્ર લેઈ પરમપદ પરવરેજો ચાલો. ૪
- ચરણસેવા સુખની સીરસાધન સડ ફલેજો,
ગ્રહી ચંતામળી જેહેણે હાથ ધારે તે મલેજો ચાલો. ૫
- બીનુ ચેન ચરણ ચાહો મત કોઈનાજો,
પ્રગટ જક્ત ગુરુ ચરણ ગ્રહો ઓળનાજો ચાલો. ૬
- સુખના સાગર દુઃખ નીકંદન કરનાર હંજો,
મયે દર્શન ધન્ય તેહનો અવતાર હે જો ચાલો. ૭
- સુદ શાવન શલક પાવન કરન આવીયાજો,
અશંક જ્ઞાન ચરણ ચેનજોને લાવીયાજો ચાલો. ૮
- અંકૂસ અમર ફુલીશ કમલજન્ય સોમીતાજો,
શ્વજા ધેનુપદ સંસ્ર ચક્ર ઓપીતાજો ચાલો. ૯
- સ્વસ્તીક જંબુ ફલ કલસમુધા સાર હંજો,
અર્ધ ચંદ્ર શ્વટકુનમીન આકાર હંજો ચાલો. ૧૦

બીંદુ ઊરધ રેલા અષ્ટકુળા અંગમેજો.
 ઇંદ્રધનુષ ત્રીપે કુળધારે તનમેજો ચાલો. ૧૧
 કરુણા સીધુકુબેર પ્રગટ જુગમે હરીજો,
 અંગ રંગ અનંગ છબી સૂરત ત્હાંવરીજો, ચાલો. ૧૨
 સોલે કઢા સંપૂર્ણ સર્વે સાજ છે,
 નારણદાસ કેહે એવા મહારાજ છે જો,
 ચાલો સંત સજન પરિક્રમા પ્રભૂની કરોજો. ચાલો ૧૩

રાગ હેલારી:—

સંસાર સાર કહ્યું નહિ, અંત્યે જોયું વિચારી,
 ડપન્યું તે અલપાય છે, ગયા કરરે પસારી. સં. ૧
 રાજા રંક ધન્યવંતહી ગુની ગાંધ્રવસુરા,
 અસક ધર્યો સંસારસુ કાલે કિનારે ચુરા. સં. ૨
 પ્રસ્ત પ્રસ્તવાન બ્રહ્મચરજહી ચોથા જે સંન્યાસી,
 મતવાદી મતને વીધે ચીન્યાનાં અવન્યાસી. સં. ૩
 જોગી જંગમ સન્યસી સેવઢા તપસીને દ્રવેસા,
 બ્રાહ્મણ ભૂલ્યા ભવ વીધે ભીન્ન જાણે છે વેસા. સં. ૪
 વરણ ભીન્ન ભવમાં ઘણી ભીન્ન વરતે વહેવારા,
 સો સતમાની મતમાં રહ્યા પેલ્યા ન કીરતારા. સં. ૫
 સમજુકુ સંકેપમેં, કેહે નાથા કહી દીના,
 મુરસસેં નહિ બોલના તાંહાં તો મુન્ય પ્રહી રેહેના. સં. ૬

श्रीमत कुवेर करुणा करी छो गरीब नवाज,
दास नारण्य एवं जाणीने आव्यो चरण धीराज. सं. ७

पद.

साधुजन मुखीया घणा समझे सुख होई,
वेसधर्यो आ विश्वमे माने नहि कोइ. सा. १
ताको कहु दृष्टांत ही समझो सह सारा,
नराधी प्रत्ये खेली खेलकु आयो जाचन हारा. सा. २
वेश लीधो भूपति तपो नरपती नीरे आगे,
मालक मन प्रसन भये मारु भुखसेजो मागे. सा. ३
जाचकपणु जेणे परहर्यु जोयो वेश तपासी,
मनगमती मोजो भोगवे अंत्ये पद अवन्यासी. सा. ४
दीपक जोतमे काजल भरुं प्रगटे पदारथ अंगे,
नीरावणजो नेक नव लगे येसो साधुनी संगे. सा. ५
दधो मध्ये तुप तक्र रहे भीन्न करे कोइ भोगी,
संग दोस परहरी जुवे माणे वस्तु म्हा मांगी. सा. ६
श्री मत कुवेर करुणा करी स्वामी म्हासुखदाई,
दास नारण्य एवं जाणीने चरणे रहो लपटाई. सा. ७

परम पुण्य दयाळु भगवान् करुणासागरजी.

કાચમપત્રી પરમહંસ સુખાનંદજી.

સ્થાન ઉમરા

पंचम (सुक्ष्म) वेद ।

मंगलाचरण स्तुति ।

सोहम् करुणा करनन प्रणव ओहंग अविकाशा,
द्वैत रमण गुज गवन कीये हु निज पति प्रकाशा; १
तेही कायम कैवल कुल एकल मल अरजु,
अति अपरम पर परम सर्व शिर पद सद परसु; २
तयो ज्यो अहो अकल शकल साम्रथ करतारन,
पसरन पूरुषत्व अनंत अंत विनु अशंख अपारन; ३
विविधी भात विगतंग अंग भिन्न व्रनन निरुपम्,
शमल शक्ति जीनु सरल चरल कुल करन अनुपम्; ४
हीरण्यभ अज अमर आध्य अणु अचर चराचर,
निरमेयु सृष्ट उतकृष्ट आपजीनुं शकल परापर; ५
सर्व उत इत तित तखत अकथ कोहु गतिनां प्रशितवितु,
तदेव अखेव खुद खलक पलक मांही अखीलजीवांनु
निज मजल समस्तहेतु. ६
अनंत सिधान्त अंत मोर्घनी कैवल कंथ याहीते नां
कोहु तंत अधि पस्तिए,
इशनके इशधीस मचल मजोनी पुरुष कृताके कृता-
रेश्वर कुवेर नमस्तिए. ७
इति.

राग दोहा ।

एही प्रथम मंगलाचरणन, वरणन करन इति ग्रंथं,
 सुक्ष्मवेद शुद्ध पंचमो, ताही गति विस्तरहुं अरथ. ८
 सोहम स्वासा स्वसमही, प्रणाव प्राकृत्तम जेह,
 अखील लोक अंतर जप, वेद पंचमो तेह. ९
 तेही ससम् निज निगमसें, द्रसत शकल जगजीव,
 चर अचरा सुरलोकल्यौं, प्रसीध जीवनपर सिव. १०
 निगम चतुर चुर चुरमनी, गति विलोकेहु भेद,
 जाहीते नेति कर थकी रहे, ताही गति लहे ससम् वेद. ११
 स्वसम् वेद शुद्ध सरलये, पूर्व परायण संच,
 रचेहु खलक जीने बहु विधी, ताहीनिधे जाहीको समंच. १२
 ताहीते समंचकर स्वर इत रहेहु शकल घटज्याप,
 ज्हांन सवित जंतर वत, स्वसम् तार निज जाप. १३
 तेही तारे तन प्रोड्या, लोक चतुर दश खंड,
 स्थाव जंगम जल थल, अणु आशे ब्रह्मान्ड. १४
 तेही अख निरणे निरूपण, निगम पंचमा म्हांय,
 ओर शकल ओरली गम, वेद चतुर गति ज्हांय. १५
 विधि उत्पन्न सिर पंचमो, जेही उचरत स्वस्म वेद,
 काटेहु शिवते समजते, भव नहि पावही भेद. १६
 जो पावही भव भेद एह, रहत नहि कोहु अंध,
 जदिप अंध अज्ञान बिनु, जीव परत नहि फंद. १७

बिनु फंदे भव फारगत, लहत परम पद सोय,
 होहू मोक्ष सर्व एक समे, वृद्धि उत्तपन्न नहि होय. १८
 बिनु वृद्धि उत्तपन्न विश्वही, को करही कैलाश,
 खेल अखंडीत क्यों चले, निज करता ईतिहाश. १९
 ताहीते निगम निज पंचमो, ईश्वर रखेहु दुराय,
 अपने स्वार्थ लगनहु, राखेहु जीय फनाय. २०
 फनेहु जीव जग ज्यों ल्यों, ल्यों लहु ईश आधिन,
 जवते रहे ईतके ईत, निज करता नहि चीन. २१
 बिन करता चिने निज, रहेहु शकल जग जीव,
 जीव गति विशियानंद, जजत न सदिव. २२
 जजत ईत अंतर गत, इच्छत फल अहंमेव,
 लेतदेत नाटक पचे, भुल गयेहू निज भेव. २३
 भुलेहु निज घर जवनते, तवतेहु भरमत जंत,
 उपनि सृष्टिजीनु अव लगे, वितेहु कल्प अनंत. २४
 एही विधि भरमत जीव जग, कोहु लहत नहि पार,
 राखेहु जांहीं त्हांही उन इत, खोजन खुद कीरतार. २५
 तब तेही जीव मुक्तावन, पावन करन ज्हांन,
 आयेहु तनु धर जवि हम धरी भव भेख ग्हांन २६
 अव तुम सुनो जीव ज्हांन जग, मग मुस्कल जेही जंत,
 तेही पंथ मम वक्षावहुं, जाव हो ज्हां निज कंत २७
 निज गति परम पूरातन, जन जावही जेही धाम,
 पावदी मोक्ष परम पद, सोही गावहुं गुन ग्राम. २८

जेही गुन ग्राम गुठारथ, भारत भरम निवार,
 लायेहु लक्ष तेही जहां वशे, खावन खुद किरतार. २९
 सोही लक्ष जीनु लखवावहुं, काहावहुं मम जन संत,
 अरपेहु तन मन चरनन, जबि करहु गति वंत. ३०
 अबजीनु चाहेहु मोक्ष जन, तेहु तन मन मम देह,
 भेजेउ परम पद निज घर, जहां वशे कैवल सदेह. ३१
 परम मोक्ष परमारथ, करन हरन भव द्वंद,
 आयेहु निज पति पठयेहु, लहतन जीव मति मंद. ३२
 सोयेहु जग भ्रान्तिही, ताही जगावन टेर,
 कृपा सिंधु करुणामय, कायम सत कुवेर. ३३
 अविलोकएयु निजपति जग, कैवल आनंद कंद,
 देखेहु परवस सबे, निगम चतुर गति फंद. ३४
 छपनी म्हेर जबि जीवपर, निज नेनन पति देख,
 करन मोक्ष तेही जननकु, खनये कुवेर धरि भेख. ३५
 जेही मोक्ष गति अगमकी, निगम चतुर गति न्हाय,
 तेही गति मति पति परमसैं, लायेहु मम भव म्हांय. ३६
 पूनि जग म्हांइ हम् आयकर, निरखेहु नजर पसार,
 करम कांड फल आसक, अटक रहेहु संसार. ३७
 गुनि ज्ञानि पंडित कवि, भक्त जक्त ओरु भेख,
 एही हृदकी मध्य पवि रहे, धरि धरि भेख अलेख. ३८
 ब्रह्म, विशु मेश्वर, इश्वर अंश विशेष,
 सक्ति जोत्य ल्यों खट पति, धारेहु सर्व सिर इश. ३९

તાહીતે શકલ કલ વિશ્વહી, અટકી રહેહુ ર્હત પંથ,
 સ્વટ પતિકે મત મહિ પચે, ચિનેહુ નહિ કુલ કંથ. ૪૦
 યાહીતે અગમ ગતિ જેહુન કિ, તેહુનકે બ્રહ્મસિદ્ધાંત,
 પરમહંસ જ્ઠાં છકી રહે, નિરસત્વ નિષ્ઠ વેદાન્ત ૪૧
 રામકૃષ્ણ જુગ ઇશનકી, ગતિ ગીતા મતિ ચિન.
 સોહી સમરસ ત્રીગુણાતિત, જોતિ બ્રહ્મ લ્યૌં લિન. ૪૨

આ ઉપર મુજબ વાવતોપર મહારાજશ્રી કુવેરસ્વામીજીને જો કઠીન વચનોથી કહેવું પડેલુ હોય તો, અવતારાદિક પુરુષો અને આચાર્યોનોજ દોશ છે. તેઓએ ફક્ત પોતાનાજ સ્વાર્થ માટે સંસારના તમામ જીવોને રોકેલા છે, જો તેમના હોતતો સદ્ધર્મનો સદોપદેશ કરવાને તૈયાર રહેતે પણ આ સંસારના પોતેજ માલીકો થઈ પુજાયા છે. આજ્ઞા હિંદુસ્થાનમાં પ્રાપ્ત કરીને દેવોમાં જો પુજાતા હોય તો અવતારાદિક સિવાય બિજું કોઈ નથી. આ વધો સંસાર ત્યાંજ અટકેલો છે, અને ઈથી સ્વર્ગાદિ તૃષ્ણાને લેઈ, ઠુંકાળ અને મારું શું સ્વરૂપ છે, તે તમામ જીવો ભૂલી ગયા, ઈથી અંશ સ્વરૂપ પદનું જ્ઞાન બાજુપર રહી ગયું. સંસારની ઉત્તપત્તિ જ્યારથી થઈ તે અત્યાર સુધી કૈવલ પદ સમજવામાં ના આવ્યું તે નાજ આવ્યું અને જિવો ઢાલ પાંચડે બઢગી ગયા. તેમજ જેમ જેમ જમાનો આગઢ ચાલતો ગયો તેમ તેમ જ્ઞાનની ગહનગતિઓ જાળવાને તાકાત ઓછી થતી ગઈ.

प्रभु कुबेर स्वामीजीनुं आगमन, केवे स्वरूपे
अने शा माटे ते विषे.

खुदसें इत आवनगत, जेही साम्रथ अंकुर,
फेरी पतिनपे जावन रत, हजरत हाल हजुर. १
सोही लख पख बिनु परमही, उत्कृष्टि अजमाल,
निज पति येहु जीने वक्षेहु, तेही हुलावे हाल. २
महाद अंश विभूति विद, निज पति कीये प्रथम,
सृष्टि आध्य जेही जेष्टही, तिनकु दिन हुवाही गम. ३
महाद अंशकु मतलबे, निज गम दिये उपदेश,
उत इत काही पोहोचावन, खुदका खरा संदेश. ४
जीनकु व्यापत ना कछु, असुझ अंध अज्ञान,
सदा सर्वदा उत इत, रहत अहोनिश ज्ञान. ५
ओर सब अंश सामान्यकी, अति अज्ञान अबुज,
अंध द्वंध गत सबनकी, उत इत कछु न सुज. ६
परम हंश जुग इस लहुं, ओरले रहत फसाय,
ओर अल्प मति जीवनकी, तिनकी कवन चलाय. ७
लोक चतुर दश त्यों तसें, कोहु न लहत निज भेद,
जीनु पथ आगहु इश्वर, परमहंश ओर वेद. ८
बहेहु लाहार शब तेहुनकी, अंध परम परद्योख,
तेहुतेनां कोहु पाइया, सुद्ध कैवल पद मोख. ९

एही अभिप्राय आय हम, कथहु ताय त्रिग ज्ञान,
चौद तबक चकवे गति, कथहु चराचर ज्ञान. १०
श्रोता शकल समोक्षहु, मुनहो शकल चित लाय,
भव उत्तपन्न जीनु कहु, स्थिर स्थावर जंगमाय. ११
ओरु इंद्रादिक सुर सर, अणु आयेही इंड,
विविधी भात विस्तरहुं, पंचीकरण प्रचंड. १२
अज ईश्वर पंडित कवि, सरस्वति सारद शेष,
सोगति अति हम वरनहु, तिनको जहां ना प्रवेश. १३
खुद खावन कैवल कुल, जीनु अंश जीव ज्ञान,
आयेहु प्रथुउतसें इत, धरी तन तिलक विरान. १४
तेही तिलक निज नरणवुं, बरणवुं करता संबंध,
जेही लक्षसें ही जीव आयेहु, तेही लक्षसेंही तनुबंध. १५
निजपतिसेही जवीविलसेहु, रती अंकुर अणीभेष,
तेही कारण तनु परमही, विखरेहु विश्वविदेश. १६
मलीन आद्य सुभ सुरलहु, खाण चतुर कर मीर,
विविधी भात जीत तित जीव, कोहु धरे शरीर. १७
तरण आध्य ओरु कीट अज, रज तज सजे जुश वेख,
सर्व तनु पर निज पतिनके, चिन दिन अणी रेख. १८
चिन भाल अणीं अम्र जेह, निज घरका फुरमान,
शकल अंश तितसें इत, लायेहु सधर प्रमान. १९
सोही घर सधर प्रमानगी, वानगी बिनु नरखेन,
तेही घट घट दर्शावहुं, जबि हम पुरुष अलेख. २०

अंग तिलक चिन्तामणि, अग्र जेही अंक,
 सिर धरके जीव जीततित, पति पखे फरत निसंक. २१
 सोनिज पतिसें बगर कर, धुनेगार जिव होय,
 खान पांन जीनु जेही, सरखु नपोखे सोय. २२
 आप अपने अवगुण सबे, भुगतत सुख दुःख संच,
 निज पति तखतकी ताडना, कोउकु कछु न रंच २३
 निज क्रत व्रत शव जहांनही, ज्ञान विना गम गोय,
 तबलगी जीवन पाव ही, खुद पति गति न कोय. २४
 पण सिर अंक प्रतापसु, खुदसें खरा कराग,
 महाद मोक्ष नहि गुरु विना, ओरु पोखत तन आहार. २५
 खुद घर गम गरज दिनके, तोपे वदित वचन,
 नारणदास धन्य तुज गति, रति मोपे तनमन, २६
 नारणदास तोइ नरणवी, देखेहु निज अधिकार,
 स्वप्नंतर अंतर नहि, मम चितवन एक तार. २७
 ओरु शकल निज संतही, मम चरनन जीनु चाय,
 एही लक्ष तिनही बतावहु, अति अंतर उर लाय. २८
 नारणदास निज तिलकके, मरम बतावहु तोय,
 ओरु निज पति गम गावहु, तोपे रखुन कोय. २९
 हम बक्षि गति तुहीनको, तोहीका तोही उर राख,
 देखेहु निज अधीकारी कोहो, तेही जनको मम डाख. ३०
 चहेहो लक्ष एही जेही जन, तेही मूजपे मुगताय,
 महाद मोक्ष गति मुज विना, ओरसें नहि बकसाय. ३१

યહી નફા મુજ મીલનકા, દરસવુ નિજ કરતાર,
 સદેહી અધીક મુજ થકી, પાવહી પદ અધીકાર. ૩૨
 હમ જેહી ગતિ મતિ તુજ દેહી, અજર અમર ઘર તંત,
 ઉપની સૃષ્ટિ જીનુ અવ લગે, ના કહી જુગ પર જંત ૩૩
 યહી તન ઘર એક તુજ કહા, પરહંમ ઓર દોય,
 કંચિત તેહી અધીકાથે, પળ સમજળકે સોય. ૩૪
 વાઈ ચતુર્થિ અચરત^૧ બ્રહ્મ^૨ જોન તનુ જેહ,

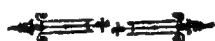
(ટીપ્પણી) નં. ૧. ભગવાન કરુણા સાગરની પાસે
 અચરતની આદે ચાર વાઈઓ ગૃહકાર્યનો કુલ ધધો છોડી કૈવલ
 પરાયણ થવાને માટે જેઓ ભેંસ ધારણ કરી હમેશને માટે
 પામ રહેતી હતી. તેઓના કુટુંબીઓએ અચરત બાને અતિ-
 શય દુઃખ દિધેલું હોવા છતાં પવિત્ર વાઈ સુદ્ધ ધ્રુવ અદ્વગ
 વિસવાસુ સર્વ ગુણ સંપન્ન હોવાથી હાગી ગયાં નહિં, એટલુંજ
 નહિં પણ સ્વઘરની અંદર પુરી નિંદાઓર મનુષ્યોએ ઘરની
 ચોતરફ આગ સઙ્ગાવી વાઢી મુક્યું પણ કૈવલ પરાયણતામાં
 તહીન થયેલાં હોવાથી ઘર વાઢી ગયું પણ ગુરુ ભક્ત વાઈ
 અચરતને કાંઈજ થયું નહિ. આવી વેહદ શ્રદ્ધા રાખનારનેજ
 કુવેર સ્વામીજી પરમ પદ આપી શકે છે. અને ધન્યવાદ છે
 કે આવાં અનેક સંકટો આવેલાં હોવા છતાં પોતાની શ્રધામાં
 કંઈ પણ કસુર ન લાવતાં ગુરુ ભક્તિ જીવન પરિચંત ઉઠાવી
 છે યહી અમો તેઓને ધનવાદ આપીયે છીએ.

तिनु गति रति मम चरनन, स्वपनेहु नहि संदेह. ३५
 रेहेणी रचित वित जत मत, तजी कुल समशेर,
 लोक चतुर दश त्रणवत, डारेहु मम सिर फेर. ३६
 एक अखंड वृत्ति मुज विषे, तजी शकल क्रत कहेर,
 सहेज स्वाभाविक शुद्ध चिते, ओर काहु सुनही वेर. ३७
 जबि निज लक्ष हम तिनु दिया, देखेहु निज अधिकार,
 गुपत कहीथी सो अब कही, नारणदास तोही द्वार. ३८
 जबि हम कहत तुजे सुन अति आग्रहे देई कोल,
 कहेना नहि एही काहुनसें, राखी रहेहु सत सिल. ३९
 जोगत हम तुमसें कही, ओरु तुम ओरसें केह
 कुण अधिक महतम मम, धरी आवनकु देह. ४०

२. अचरत बाई ब्राह्मणना कुलमां जन्मेलां हतां,
 हिंदुस्थानमां ए ब्राह्मणो के श्रीकृष्ण जेवा महायोगीने पण
 दुःख आपवा कसुर नथी राखी. ब्राह्मणो कृष्णनुंजो भजन
 करता होय तो तेओनो स्वर्गवास थया पछीज छे. भगवत
 जुबो.

३. भगवान करुणासागरनी पासे समरथ विद्वान चार
 बाईओ रहेती हती वेद सास्त्र पुराण विगोरे सर्वश्र
 भणेली हती तेमां परम पवित्र बाई अचरत विरचीत
 वचनामृत जुओ तैयार छे.

अब समजेहु संखेपमां, मम उर आसे अंत,
 लाख सिखनकी सिख एह, कोउकु दिये न तंत. ४१
 एही आगे गति वरणवहु, ओरु निज पति क्रतवेत,
 अब तो कहु निज तिलककीं, सुण नारण धरी हेत. ४२
 एही सतसंग तुझ तणो, नारण रखी चुपचाप,
 अब वहु वचन प्रभावीक. पंडित ज्ञानी समाप. ४३
 तेही पण सुने सनमुख रही, अति अंतर रतलाय,
 गुप्त ग्रंथ गत खुदनकी. केहं कुवेर समजाय. ४४

अथ द्वितिये स्थावर तिलक चिन्तामणी कंद २

राग चोपाइ.

जेही निज तिलक भालगति तंतु,
 धरे तन सिर जेतनेही जीवजंतु;
 सुनहो संत पंडित तेही भरमु,
 कहुं जेही अरथ तुरत जाय भरमु. १
 नाम रूप गुन जीव तन जेते,
 अचर चराचर जल थल तेतेत
 तिलक भाल सर्व सिर अधीकारा,
 सुक्ष्म स्थूल अणी आकारो. ३
 ध्यान शकल सर्व तरणही सारे,
 पत्र सर्व ही तिनु अणी आकारे;

भार अठार वनस्पति जातीं,
अणी अग्रे तेहुनकी सर्व पाति. ३

केतेककु कंटक अणीयारे,
केतेककु अनि फल फूलही धारे;
केतेककु आकार अनि भाला,
डाल मुल सर्व पेढ विशाला. ४

केतेककु अनि सहु साज सकुला,
केतेककु साखाही अनि मुला;
केतीक वेल अनिन हरन हरकु,
पकर लेत सर्व गीरे तरुवरकु. ५

केतेक पत्र फुल अनिडीरा,
केतेककु अनि शकल शरीरा;
द्रुखत शयलके निज गतिन आदु,
लहो तेंही परख बरखकीं अनादु. ६

बिजग अनांद आध्य अंकुल,
उदित प्रथम अणीकार त्रमुल,
कोई अंकुर बेडग गति दरसे,
पण नीकशत अनि बिज निज बरसें. ७

भाल तिलक लक्ष सर्व तरु उगही,
आध्य अंत अणी सार जुग जुगही;

वनस्पति गत एही अनुसार,
 तिलक भाल अंक सर्व तनुधारा. ८
 स्थिर स्थावर तरुवर गत पेखी,
 बिनु अनि अग्र आकार न देखी;
 ओरु स्थावर परवत जमी जेता,
 भाल तिलक सम अग्रही तेता. ९
 कमल नाम पृथवि आध्यही निकशे,
 अति अलंकार भाल बिनु बिकशे,
 बिकसत कली दल कमल सलुने,
 सघरी पंख अनि तिलक नमुने. १०
 शकल अचर गत एही नर नुपा,
 भाल तिलक अनि अग्र स्वरुपा,
 कही गति तिलक अचर सिर जेती,
 केहं कुवेर अब चर सिर तेती, ११

अथ श्रीतियो तिलक चिन्तामणी कंद ३-

राग—चोपाइ.

चर ब्रह्मा चतुरानन जेही,
 संभु सत्वगुन आध्य सबेही,

- तेहुनके अरघ वर गत न जगता,
 एसी लक्ष चौलक्ष विवगता. १
- अवन लोक सुर लोक गगन हो,
 विविधी भात ब्रहे ब्रहे के तन ही,
 त्री गुन अरव जग विगत विभागा,
 जेही जीनसैं कृतपन्न कहु रागा. २
- शब्द स्पर्श रूप रस ओरु गंधा,
 पंचतत्त्व सहीत शिव धंधा,
 इंद्रि साज दश अज उत्तपानी,
 प्रथक् प्रथक् पिंड मांड़ी रचानी. ३
- ओरु विष्णुके अंतःकरण चौनां,
 चतुर अवस्था रेह जेही भोवनां,
 प्रसिध स्रष्ट तन एही स्थुला,
 सरल शक्त व्यापक अनुकुला. ४
- धारन पिंड अकड अहंकारा,
 अणु आध्ये ब्रह्मान्ड ही सागा,
 सोही निज अंश संच गुण शिवके,
 अवनी रचि जाजबकीत दिवके. ५
- सात्विक गुन तन स्वान्ति शकलमें,
 ब्रह्माके रजोईरी विकलमें;

शक्ति सरल तुम यही जेही आगु.
 प्रोये एही तत्व शकल तिनधागु. ६

दरस अदरस आध्य चक्रवरति,
 गुह्य स्थूल अणु प्रोये प्रकृति,
 एही परकार निगम चौटु कहेवु;
 निज उत्तपन्न गति अगमही रहेवु. ७

शक्ति धागु वटवल अकडाइ,
 भये निरंजन पुरुषके अंश पाइ;
 आगु शक्ति जीतसें उत्तपानी,
 फेरी तेही पुरुष भाश सर सांनी. ८

सोही श्रुति कहत पुरुष ब्रह्महेजा,
 अण इच्छा उत्तपन्न गत सहेजा.
 ज्यौं रविते उत्तपन अपनिग,
 फेरी सोसत गत सहेज सहीरा. ९

दिनकरकु अप उपज न भावु,
 सोसत पोसत सहेज सभावु;
 माहतसें तन आभ्र जमाइ,
 सुन शकल मल रहत छवाई. १०

विलसत सहेज उपजतही येसे,
 मारुत धरत न इच्छ करामे;

बिनु वादल काहु गगनही चोले,
करही प्रले ब्रह्मान्डही डोले. ११

निज भभक शब्द अण इच्छा,
भयेहु आकाश भात बिनु वंच्छा;
धरे तेही शब्द शक्त अदभुता,
लोक शकल जुगकीये भये भुता. १२

निज नभ भयेड अनुकरता,
ईत साम्रथ क्रत शब जुग हरता,
त्रीये द्रष्टांत ज्ञान जेही कहेवु,
पुरुष ब्रह्म ते यौ अनुभयेवु. १३

निज उपजन करता हंग नंही,
गगन पवन पावक कीग मांही,
सौं गति ब्रह्म प्रथमांनु भावा,
उपजे निरंजन सहेज स्वभावा. १४

आभ्र नाद अप क्रत हर्त तंतु,
पुरुष प्राक्रम ब्रह्मान्ड अनंतु,
उपज खपज गत करन नखेदु,
रहत सदा पद ब्रह्म अछेदु. १५

ब्रह्म सनातन आध्या सर्वनु,
कोटी कल्प जुग अनंत अरधनु;
शकल चराचर व्यापक पदही
वेद वचन वदीत सदसीसी, १६

शोर आनंद सहीत पद भर लु,
लहतभरम कोइ कोईक जगर लु
अखंड डंडम द्वैतवित सभरा,
चौ दशोदश ठस खच धर सधरा १७

इंद्रि अगोचर स्वरपर महादु,
त्रीगुणा तित जेही अध्या अतादु,
ब्रह्म लक्ष एही सकल जरावा,
निगम नेति नहि भाव अरावा, १८

ताहीते निरंजन केही विनी उपाना,
जक्त सहीत जाकेवत स्वप्ना,
सोही मम मर्म कहेवु मज भुता,
सुन हो पंडित समजुता, १९

बिनु अंकुर बिज उगहीनां अवनी,
देखो विलोक वांक भव भवनी,
अनंत कोट जुग घन अपरलये,
बिनहु बिजग धरा कबहु न पलये. २०

सोही बिजके जुगमां कुण करता,
 उवो पंडित ज्ञानी धरी सुरता,
 लोक चतुर दश पिंड ब्रह्मान्डा,
 सक्ति सहीत बिजगत न इंडा. २१

ताहीते आम रहे बिज करनारा,
 पंडित ज्ञानीं मन कर हो विचारा,
 सोही बिजक निरंजन हीसैं निकरे,
 इंड कटाक्ष पोमी परही विखरे, २२

अवनीं शकल अंकुर जव भयेउ,
 विविधी भात्य वन खंड निपयेउ,
 एक एकपे अनो अन्यही अनंता,
 झरी झरी बिज भयेहु नहि अंता. २३

त्रीये द्रष्टांत कहेहु जेही आगु,
 त्यों चोथा बिजग अनुरागु,
 शुन्य शब्द आभ्रण रवि निरु,
 विनु बदन जौं धरत सरीरु. २४

त्यों बिजग अवनी पख उरे,
 आपही आप अचातक फूरें,
 अवनी तोय नहि इच्छ उपजकी,
 सहेज स्वभाव निपज रज तजकी. २५

त्यौं निज ब्रह्म भोमी गत भावु,
करतव करन इच्छ नहि चाहावु,
जड नहि अवन ब्रह्म नहि जड ही,
पण नहि उपज शक्ति सड भडही. २६

ज्यौं विजग निरंजन निरमयेउ,
लोक शकल जड तन क्रत भयेऊ,
त्यौं चहीतन विजग जीव अंशु,
ब्रह्म भोम ऊदितव जुग वंशु. २७

जड चैन उभये विज मरमु.
एककी जांमण जमी एककूहे ब्रह्म;
ब्रह्म भोम चैतन विज जांमे.
जड विजग अवनी ब्रह्म पांमे. २८

जड विजग निरंजनहीसैं भयेवु,
जीव चैतन विज कीने निरमयेवु;
काजी पंडित ओरु संत समेतु,
करो एही खोज जवितो बड वेतु. २९

चैतन अंश जीव अंकुरा,
न भये ब्रह्मसे आप निज नुरा;
सोही नुरके नुरी अकल अभेदा,
लहतन मरम शास्त्र चौवेदा. ३०

सहु ओरले पद रहे अटकाइ,
शक्ति निरंजन गुनजस गाई;
निज करता गत कोहु न कहेतु,
जीने करीया जीव बिजग सचेतु. ३१

सर्व सीद्धांत सार गत अंतु,
बरनेहु ब्रह्म निराल अचंतु,
बिनहु चेतन सृष्टि क्यौं करी सरजी,
कहो पंडित ज्ञानी गुन धरजी. ३२

जेही हम ब्रह्म अवन कर ठाना,
सोहु तुमने सीद्धांत बखाना;
पादु पांण विनु करम अजापु,
अंतःकरण ईद्री विनु थापु, ३३

पंच तत्व गुण रहीत अकरता,
सोहु क्यौं करी भये जक्तके करता;
त्रीये द्रष्टांत सहेज उत्तपनका,
आभ्र निर रवि शब्द गगनका. ३४

कहुं तिनके करता पुनी सोइ,
मुंनहो संत सरोताहुं सबकोई;
गगन शब्द निरंजनके हकारा,
बोलत पुरुष ज्यौं देवल मकारा. ३५

समदम पवन चरल गति वामे,
तप्त तेज आभ्रण पुनी जामे;
ज्यों ग्रथ सीत संबंध गत जेसे,
त्यों ग्रथ पवन तप्त सीत तेसे. ३६

धरत रजोगुन रविकर जबही,
झरत निर ब्रज बत गत तबही;
त्रीयाही भोम भगवत ब्रज ग्राहाये,
खाण चतुर तन डर उपजाये. ३७

उपजत गुन तमो दिनकर घोरा,
शोसतही अपकीनी करी जोरा;
ओरु खट रुतु पुनी याहीते उपानी,
त्रीगुन धारनसें सो कलहुनिदांनी. ३८

रजो ओरु सत्व संजुक्तही आदिता,
घतत शकल मांही रुतु जबि सीता,
रहत सतो गुन क्रत रजु छीमा;
जाहीसें जगत मांही रजु गति हीमा. ३९

रजो ओरु तमो सुर मीलीत संजोगा,
रुतु वसंतही जबि खीलत अमोगा;
विसरत गुन रजो तमो रहे जबही,
मीषम काल रुतु लगत हे तबही. ४०

तजी तमोगुन रजोगुन सूर घरही,
रतु ब्रष्या लगत जगत जल भरही,
याही रजो मांही तमो क्रतही प्रवेशा,
रुतुसरद भ्रदुल व्रतत सर्वदेशा. ४१

कवहुक गुनतमो व्रतत ब्रख्या काला,
महा भयंकर पोमी परत दकाला;
स्वप्ने रजोगुन ऊपजत भाना;
बिन रुतु व्रषत जे घनही निदांना. ४२

सीत ओरु हीम बसत गुन हरदये,
रहत लिंग स्थान ब्रष्याई रुतु श्रदये;
नयन निवास सुरके गुन करही,
रुतु वसंतहीं ओरु प्रिषम समरही. ४३

रहत गलित त्रीतियेहु गुनजेही,
व्रतत आवंन्रही शकल घट तेही;
याहीके सफुरबिना रुतु ब्रष्या काला,
परत अचानक बिश्वही दकाला. ४४

एही खट रुतु गुन सुरके समागु,
सहेज होत कहत कीये सो बिमागु;
अवनीतोय कंचन ओरु खंडा,
दीये द्रष्टांत लहेरी नंग भंडा. ४५

तेसेही ब्रह्म वेदांत बखांना,
चौद लोक नंग भंड उतपांना;
भंड कुलाल लहेरी अप पवनां,
नंग सोनार कीयेहु कृत सउनां. ४६

बिनु करता नंग उपजत नांही,
अवनी तोय कंचन खंड मांही;
त्यौं अप अवन कनक ब्रह्मतेसे,
बिनु करता जुग उत्तपन केशे. ४७

समशक्ति सचराचर सर्वमे,
अवनी तोय कंचन पंडवमे;
आद्य शक्ति बिनु उ जे न घाटा,
त्यौं सम ब्रह्मसे क्यौं भयेहै वेराटा. ४८

ताहीते खोज पंडित करो संतु,
क्यौं अटकेहु ब्रह्म ज्ञान अंतु.
बिन तंतु तन तुम क्यौं पावा,
पंच तत्व गुन क्यांसे लावा. ४९

ईंद्री साज अंतःकरण उरा,
जोति शक्ति ह्यौं तंत सफुरा,
तंत शकल एही कीनहु बनाये,
तुमहीतो ब्रह्म निराकारही गावे. ५०

निराकार ब्रह्म सम सरभरही;
अधीक सामृथ करता शब करही;
सोही निज करता कारण पद परम,
वेद कतेब न जानत मरम. ५१

जेही करता कीये तंत एही सरभी,
आप ततु विना तंत सगार्भी;
सोही करता कुनहु नहि चिना,
सहु ओरले पदारथ ब्रह्मभीना. ५२

निज पदारथ निरंजन म्हामाया,
अन्यो अन्य तिनु जुग उपजाया;
सोही बिजग निरंजन ह्म गाये,
ब्रह्म भोम उपजन बहु पाये. ५३

जोति बिजग अवनी आकारा,
तुम जन जानो एही निज कीरतारा;
अहो पंति ज्ञानी घर सोधो,
बिनु जाने क्यौ जग परमोघो. ५४

तुम नहि चिनत आध्य तुम्हारा,
तोकेसे चिनो निज पति कीरतारा;
आध्य तुम्हारी शक्ति ओर जोति,
ब्रह्म क्षेत्र मही भयेउध्योति. ५५

एही शब कऱता मोनिज पद नांही,
 तुमतो शकल भुले उनहूकी मांही,
 भुलेहु आप ओरनकु भुलावो,
 जक्त शकलमां करिकरि दावो. ५६
 सगुन निरगुन दोहू पक्ष द्रडवाइ,
 करत बोध बुद्ध के मत ठाई;
 सगुन सक्त गुन जोत समेतु,
 निगुन ब्रह्म न्हेकरमही नेतु. ५७
 वेद पुराण साख मत एही,
 तिनहूकी पर पद परम सदेही;
 अपरम पार पार तिनु पारी,
 पुरुष अजोन सूधम सूभकारी. ५८
 सगर्भ सुद्ध सनातन तनही
 अटल सदापद सधर सदनही;
 सदचिद् आनंद कंदपर पोते,
 सरल सत्ता जीनु शकल उद्योते. ५९
 रहत शुन्य अजरायल अरसु,
 जहां ब्राजही कैवल निजपरसु;
 अगम भोम तेही अक्थ कथाना,
 सदा सदोदित सर्व तित स्थाना. ६०
 सर्व उत्तकष्ट शिखर घर सोइ,
 बिनु कैवल करता नहीं कोइ;

सोही कैवल पद आध्य अनादु,
 ब्रह्म जोत शक्ति गुन आदु. ६१
 तेही करता म्हाद अखंड उजासा,
 व्यापक ब्रह्म जेहेनुं तेज प्रकाशा;
 जीव अंश बिजग पूनी तिनके,
 कैवल आध्य सनातन जीनके. ६२
 प्रथम बिजग निरंजन ही अंकुरा,
 अणी अग्रे वत भयेहू सफुरा,
 तिलक भाल निरंजन गत जोती,
 तेज पुंज अणी अग्र उध्योति. ६३
 ओर शकल जीव त्रीगुन समेता,
 अणी अग्रेव लख उपज सहेता;
 स्थिर स्थावर अगम हम बरने,
 अणी अग्रेव तन शब बन बरने. ६४

तिलक उत्तपत्ति विषे

स्थावर वरणन पुरुं करतां जंगम वरणन शब थाय छे.

अब जंगम गत मत कहु सारा,
 अणी अग्रेव भव शकल पसारा;
 त्रीगुण शक्ति सुरलोक समेतु,
 अणी अग्रेव तन शकल केतु. ६५

पादु पांण अंगुरी अनी वेसा,
श्रवण नेन अनि डसन विशेषा;
ओरु नासा लिंगस अनि रुपा;
रोम शकल अनि अग्र अनुपा. ६६

निख सिख कुचन सहीत अति राजे,
रसना रसीक अनि अग्र विराजे;
पंच तत्व अग्र कहु समजाइ,
तिलक भाल वत सब ताइ. ६७

श्रवण व्योम रसना अप सारा,
नयन तेज अवनि गंध ठारा;
पवन त्वचा स्पर्श सतन सारु,
रोम रोम अणी अग्र आकारु. ६८

पंच तत्व ईद्री मुख एही,
भाल तिलक अनि अग्र सनेही;
बानि चतुर अनि अग्र बखानु,
परा पण्यंति मध्यमाही वैखरानु. ६९

पराही शुन्य श्रवण अनिवारे,
पण्यंति ॐकार अनिरेख सिरधारे;
घडन घाट मध्यमा अनिडरा,
वैखरिद्वार अनि स्वरही सफुरा. ७०

घडन घाट मध्यमा अनि केशे,
 भयेहु अक्षर अनि गत ताइशे;
 त्रीगुन तंत अनि अग्र समेती,
 सुनहो संत जीनु समझ सचेती. ७१

प्रथम रजो संबंधही जेही साध,
 नेन कटाक्ष अनि अग्र सनांध;
 द्वितिये सतोगुन सखसुखपुरी,
 गलित वचन अनि दोहु कर जोरी. ७२

त्रीतिये तमोही अहंकार उध्योति
 तेही गति अग्र ज्वाल अनि जोति;
 तिलक भाल सम त्रीगुन सनातु
 वाहीते शकल तन भये अणीयातु. ७३

अंत.करण चतुर अणि भेषा
 करन बोध गति जुग उपदेशा,
 चित चितवन संकल्प मन सारा
 घडत घाट बूढ़ तोलत अहंकारा. ७४

कहहू ताय अणि अग्र बखानी
 जेही जाहीकी गत मति अनि छानी
 सकल वस्त रज अज लगी जेही
 प्रोइ मन वृत्ति अणि अग्र सनेही. ७५

श्रीविधी २२५ समलिता ठस वेदा;
गडयोहु अग्र होइ लेइ बुद्ध भेदेदा
सोइ निज भेद कहेहु संतारा
खटही शास्त्र मत पुरान अढारा. ७६

चित चितवन तन रहतही घेरा,
छणतसार अणी अंग नमेरा;
द्रढ मजपूत हर्दयेही अहकारा,
कहेहु तोल कंटहिक संसारा. ७७

सोही कंटव अनी अग्र सरेखु,
कहेहु अहंकार हम जवी अनी बेखु;
शरीर सोधन सर्व एही अनुकर्मु,
तिलक भालवत रस्वगतीमर्म. ७८

दश अवतार विष्णूके धरे जेही,
अणी अग्रेव तन सकल सबेही;
कोहुके पाद पाण कोहु पुछ मुख्वा,
बिनहु अग्र अनी नहि तन रुखा. ७९

शेष सकल सृष्टिही शीरधारु,
याहीके पुछ फनी अनीही आकरु.
जीव लक्ष बावीश अप जाति,
अनी अग्रेव तन सकल बिजाती. ८०

पंच चतुर कुल नाग नरेशू
 मुछ पुछे अनी अग्र सरेशु;
 पर्वत कुल अष्टांग अनुपा,
 भाल तिलक अनी अग्र नीरूपा ८१

पशू पंखी ओरु कीट पतंगा,
 अनी अत्रेव तन सकल उतंगा;
 कोहुकी चंच पर काहु कर पादु,
 कोहु सिंच पुछ अनी अग्र अनादु. ८२

रुद्रही बाण एकादश लींगु,
 भाल तिलक अनी अग्र उतंगु;
 शक्ति सकल संसार सरगुही,
 अणी अलंकार शीरभर संगी. ८३

भ्रगुटी नेन नासा अनी अग्र,
 वेवे सकल कमीकुल नगरु;
 देव सकलके देवल अवनीके,
 भाल तिलकवत अग्र अनीके. ८४

शास्त्र सकल बहू विधी मतमतके,
 कीरखी गळ क्षत्री नरपतके;
 अनी अत्रेव कर सकल धरनकु,
 तुम बंधु अनी करन धरनकु. ८५

देव सकल शशी सुर उडघनही,
अनी अग्रेव कीरणी सर्व तनही;
निगम चतुर चुर स्वर सुरति,
अणी अग्रेव व्याकरण रुचा फुरति. ८६

प्रणवचाप रसना करठानी,
निगम वाण अणी कर्ण वेधानी;
एही अभिप्राय कहेहु सुनो संतु,
सकल जीव क्यौं भये अणी तंतु. ८७

निज कैवलसे सकल जत्र भयेउ,
अणि अग्रेव अंकुर उतपयेउ;
अनी अंकुर आयेहु इत घरसे,
फेरी अनी करत जावन उत घरसे. ८८

विश्व सकल तन सर्व अणीआसे,
निज चैतनगत सज्ज प्रकासे;
कैवल पद सरभर ठसदेसा,
भयेहु अग्र तंही करन प्रवेसा. ८९

ज्यौं नरपत द्वारेही सर्व दीना,
जोडही पाण अणी अग्र आवीना;
त्यौं कैवल नरपतही जीवनकु,
अणी अग्रेव स्तुति सर्व तनकु. ९०

जेसेही भोग्य सज्जड संलारी,
गडत खील अणी अग्र आकारी;
यौं कैवलही पोमीपुरा,
गडत आस जीव अगी अंकुरा. ९१

आपही आप गडही नहि खीला,
त्यौं जीव मोक्षही लहतन एकीला;
गाडेहु कील पुरुष जमी गडही,
यौं सतगुरुसे कवल जीव भडही. ९२

ताहीत्ये सकल सतगुरु कगे खोजा,
बीनहु मोक्ष वृथा क्यौं खुबो रोजा;
हो सतगुरु साम्रथ जगमांही,
तेहु तोलनां सरभर कोहु नांही. ९३

कैवलपद अद्वैत अजमाली,
पावतही जेही गुरु करत दलाली;
कैव पद सतगुरु नहि मिनु,
सलंग सुतर सरभर लोहलीनु. ९४

एकमेक अद्वैत गमगलही,
मीले सतगुरु कैवल पद पतही;
कैवल पद करुणामय रहेउ,
अणी अपेव सर्व भव उत्तपयेउ. ९५

भाल तिलक चिन सर्व तनु जाये,
 सकल जीव चर अचर जनावे;
 निज चैतन देह आद अधिकार,
 तिलक भाल तन सब उरधार. ९६
 एही परकार सार सर्व खोजु,
 अणी अग्रेव तन सकल सरोजु;
 याही अनुभव पंडित मम संतु,
 खट दर्शन सुनो भेख अनंतु. ९७
 तिलक भाल हम जबी नीरमावा,
 सकल जीव आसेही भरपावा;
 असंख्य लोक गति कीयेहु नमेरा,
 तिलक भाल चकवे पतिमेरा. ९८
 ओर सकल करतव उप जुगती,
 तिलक भाल गत बिनु नहि मुक्ति;
 भाल तिलक लक्ष निज पद पाहु,
 अये जेही गति इतवाही गति जाहु. ९९
 द्वैत रमण नाम रुप गुण वेशा,
 आवन जावन अणी अग्र प्रवेशा;
 निज चैतन तन कछुना सहावे,
 जेही चैनन जड द्रष्ट नां आवे. १००
 सोही चैतन जबी भये दर्शरुपा,
 तिलक भालवत सकल सरुपा;

निज चैतनके तिलक सर्व देहु,
 सोही नमुने हम कीये उपले हु. १०१
 बाहीत्ये सकल खोज कीयेहु नीहोरा,
 तिलक भाल सबके शीर मोरा;
 पंथ पक्ष जत मत ज्यौं ल्यौं वेशा,
 खट दर्शन ओरु द्वादश भेषा. १०२
 भाल तिलक तीनुमांही सरदारा,
 कयोहु लक्ष तनु आद विचारा;
 निज पद लक्ष पक्ष नहि पाती,
 सोही पद अटलही आद्य सनाती. १०३
 पक्ष पंथ मत विविधी विचारा,
 द्वैतभाव ओरल्या उपचारा;
 सोही मम सकल नकलवत वेशा,
 तिलक भाल उपचार विशेषा. १०४
 जेही उपचार आद्य अनुसुता,
 तेही उपचार सकल संजुता;
 निज उपचार सार तन देही,
 भाल तिलकवत सर्व सजेही. १०५
 पसरण पुष्ट संकीरण संखेतु,
 भाल तिलक दोनु अग्र सहेतु;
 ताहीत्ये तिलक हम भाल भविता,
 ताहीके आकार सकल तन केता. १०६

नची प्रपंच लखोन मत भुरी,
 आधी मम ज्ञान तिलक जुग मुरी;
 ज्ञान द्रष्टि जुवो सकल विलोकी,
 द्वी द्रष्टि करी लक्ष अलोकी १०७
 द्रष्ट अलोक आत्म अनुभवनु भवकी,
 सोही गतिलहत लोक वित सर्वकी;
 याही निज द्रष्ट लक्ष मम न्यालो,
 भाल तिलक पख वदीत विसालो. १०८
 अणी अलंकार सकल तन धज ही,
 ताहीत्ये तिलक भाल भवडीग वजही;
 अहो मम सज्जन संत सुनो सरही,
 तिलक भाल जाहर जुग घर ही १०९
 तिलक भाल नविन नहि नुगता,
 आद्य अंत तन प्रसंग संजुक्ता;
 सकल जीव मम पद पखदक्षु,
 तिलक भाल अनी सब शीरलक्षु. ११०
 निज कैवल पदके जीव अंशा,
 भाल तिलक उपासीक हंशा;
 जब कैवल पदसे द्वैत पावा,
 भाल तिलक अंक वहांसे लावा. १११
 सरजी सृष्ट उतकष्ट तबनका,
 तिलक भाल शिक्का आद्य कैवलका;

पंचम (सूक्ष्म) वेद.

निज कर्तार उपासजो करहो,
 तिलक भाल छापा उर धरहो. ११२
 और सकल उपासन वरता,
 अधिक विभूति देख कीये कर्ता;
 ताहीके उपासक कर्तव शरीरा,
 निज चैतन नहि प्रसव परीरा, ११३
 कर्तवके आप कर्तवही इष्ट थापा,
 कर्तवके जाप कर्तवहीके छापा;
 कैवल पद सद चिद पर नेता,
 याही नहि कोहु ताही पद वेत्ता, ११४
 तब तीनु तिलक अलख क्यों लखही,
 रची पची रहे प्रपंच कीच पखही;
 तिलक भाल कैवल ग्रीछ पदमी,
 धरही लेलाट पावही पद कदमी. ११५
 कैवल मोक्ष इच्छ जीनु भक्ति,
 धरही तिलक अणी अग्र संजुक्ति;
 भाल तिलक शीर जेही जन करही,
 सोही नमुने निज पद संचरही. ११६
 जो कोहु अरथ गुपत मत घेहेरु,
 लहतन मर्म रुठ बुध बेरु;
 करत सुरत आणी अग्र आकारा,
 समझत सकउ अकल सुविचारा. ११७

अणी अग्रेव लक्ष तिलक सोभाला,
मीठे भव फरनजो घरही सकाला;
तिलक भाल ओलखाण अगमकी,
अणी अंकुर उत्पन्न जीव जनकी. ११८

ओर छाप गुण इश ओरल्यांनी.
तिलक भाल घर ठेठ निशानी;
तिलक भाल तेहुते चक्रवर्ति,
अनंत ब्रह्मांड द्वीप सत धरती. ११९

भाल तिलक ओरु भजन कैवलकां,
जम जुथ कुळ नहि डरप अमलका;
तिलक भाल अनुभव एही नीरणु,
महिमा अतुल गतिकाहा मम वर्नु. १२०

जाहीते संबंध निज पद अनुरागा,
क्यों न करही तेही तिलक अभागा;
निज पद लक्ष कैवल सद सोइ,
ताहीके तिलक भाल कहेहु जे मोइ. १२१

कहुंजीनु वरण तिलक रंग वेषा,
रक्त श्वेत उभये अणी रेखा;
अब तुम संत सकळ मम दासु,
धरो एही तिलक निःशंक निस्वासु. १२२

अति द्रढ अडंग मते मस्ताने,
 फरो फंद फरकत रक जग जाबे;
 निडर निहंग सिंह सम साधु,
 रहो उत्कृष्ट सृष्ट मही बाधु. १२३
 एही विधि विचरत नर ओरु नारी,
 सोही जन कैबल पद अधिकारी;
 तेही अधिकार सार श्रुति अंतु,
 याहीत्ये अधिक नहि पद परमंतु. १२४

दोहा.

एही निज तिलक निरुपण, खुद घरका शीर तोर;
 तेही तजी ओरु तन अरपही, निज पतिनके अति चोर. १२५
 अचुत सचीत चित विमलही, समल सजेहु जेही साज;
 कहे कुवेर सो प्रभावनफी, सुनहु नारण गति राज १२६

अथ चतुर्थो निज पति परम प्रभाव कंद ४.

कैबल पद प्रचंड प्रमेतु,
 सकल जीवतनु सुखद सदखेतु;
 सर्व सिद्धांत सार सद एही,
 अजर अमर अविगत पति जेही. १

करम काल बिनु सरम ममेवा,
आद्य अंत मध्य तंत सदेवा,
मचल मजोन न्योम गत सहे जा,
सदा ही सर्वदा चकवे पद पेजा. २

आवन जावन गमन बिनुजेही,
ज्यौं कात्यौं अद्वैत बित तेही;
अद्वर आसन तीत तखत सधामा,
निज पति द्रसत प्रसिद्ध बहु नामा. ३

महीनत हंश वंशजग जीनके,
सुनहो सकल उत्पन्न पुनी तीनके;
निज कैतल पद परम आदिता,
व्यापक ब्रह्म जेहेनु तेज सदीता. ४

महा अंकुर पुनी प्रसव भयेउ,
जोती सरूप नारायण दरसयेउ,
असंख्य काल जोती भगमगही,
ब्रह्म तेज व्यापक लग पगही, ५

भयेहु इच्छ पीछ पुरुष निरंजनु,
कारण अंकुर उपजेहु माया अंजनु;
महामाया कारण अंकुरही,
केतेक काल तपी ब्रह्म जुर ही. ६
तत्त्व चतुर पुनी ताही ते उपाने,

प्रथक प्रथक कहुं जबी जुग जाने;
 आनंद तत्व महातत्व तनु तेही,
 ताहीत्ये प्रकृति तत्व धनंजे सजेही. ७
 प्रकृति उच्छा चाह जबी भयेउ,
 त्रीगुन अंकुर सुक्ष्म नीरभयेउ;
 त्रीगुन तपत कही जुगही जमावा,
 ब्रह्मतेज संजुक्त शुद्ध पावा. ८

भई शुद्ध सचेत सुगम गति चाहाइ,
 थुल अंकुर अनुकुल उपजाइ;
 तपे बहुकाल तत्व पंचभुता,
 ब्रह्मभास तेजु पके बजभुता. ९

चतुर प्रकार विभूति विद्यानी,
 भई परिपूरण हिरण्यगर्भ भवानी;
 निज अंकुर निरंजन विभू पुरे,
 तपोतप चतुर तंत त्यों स्फुरे. १०

सूक्ष्म स्थुल कारण महाकारण,
 भये ए चतुर पंचमुं परम कारण;
 परम कारण परिब्रह्म अरुपा,
 व्यापक सकल सम सत्त्व सहपा. ११
 एही पंच भोम्य कारण द्वैत भयेउ,
 सम दम सत्वर अचर अजर रहेउ;

हलन चलन विनु गबन गंभीरा,
 उपजन प्रसव खेतवत शीरा. १२
 निज कैवल वृक्ष बत पद जासे,
 जीव अंकुर बिज अनंत उपासे;
 सोही अंकुर बीज विखरे विदेशा,
 ब्रह्म भोमी कीये प्रथम प्रवेशा. १३
 निज बीज अंश संच बीनु सेषु,
 प्रणव तंत ब्रह्महीसे भयेवेषु;
 प्रणव तंत ब्रह्महीसे जब लहेवु,
 फेरी निरंजन भोममें गरकीयेउ. १४
 पुरुष निरंजन सो आव नरेहा,
 पके तांही बीजग प्रणव तनु देहा,
 बोहोरु निरंजनसे अंश भये मित्रा,
 अकल तेज तनु उनहुसे लीना. १५
 अकल तेज तनु निकलंक देही,
 धरत ध्यान जोगी दर्शत हे तेही,
 सोही निःकलंक तनु तस्वही उपासा,
 शक्ति भोम पुनी कीयेहु निवासा. १६
 कीयेहु निवास शक्ति भोम जबही,
 चंचल वृत्ति मति लीये तन तबही,
 प्रणव तेज मीली एकरस भयेहु,
 प्रकृति अंश पुनी बीज हीरणवयेहु. १७

अद्रष्ट विभुति त्रीये नुतन पाषा,
 निज चैतन पुठल लपटावा;
 लपटत लीन तदवत मांही भयेउ,
 निज चैतन आप रूप करी लयेउ. १८
 वाहीमांही ओही ओही वाहीमांही भीजु,
 चिह्न गलतान सगर्भि भये बीजु;
 भये विभुतिवान जबी निज अंशु,
 उदभव आक्रंत हवी सहेज आकंशु, १९
 प्रकृति प्रेरक बीज विलसभयाना,
 खटगुण घणमांही कीयेहु पीयाना;
 जेही खटगुण घण मीली अपअवनी,
 प्रसिद्ध प्रभाव ठाबकहु गत्य सउनी. २०
 प्रथम अवन्य अहंकार घण ठाई,
 स्वकाश पोगर अचंत कठणार्ई;
 एहीत्रीये घण मीली अन्य स्थाना,
 त्रीगुण नीररस्व सहीर मेळाना. २१
 रजोगुण अप सतोगुण शीतलाइ,
 तात्वर गुण तमो पाण बतलाइ,
 त्रीघण भोम्य अप त्रीगुण समेता,
 एही खटगुण घण मीलीत सखेता. २२
 एही विधि गुण अप अबन्य रेळामे,
 चहीतन बीज बोहोरु वाही खेत जामे;

जामत बीज त्रीये गुण अप भीजे,
 सहीर सत्वे नव तत्व तनुहीजे. २३
 सोही नव तत्व तनु सुक्ष्म शरीरा,
 त्रीगुण भोम्य मुळ गडेहु सधीरा;
 पकर पोखी मुळ जब रजुराये,
 पंच तत्व थुल प्रगट देखाये. २४
 सुक्ष्म स्थुल तनु प्रगट प्रसीना,
 खटमुण घणसे जुगल एही लीना;
 सुक्ष्म स्थुल कारण महाजेही,
 परम कारण पंचमो तनु तेही. २५
 भयेहु पंच परम कारण समेता,
 सकल साहाज कीये आत्म सचेता;
 खट गुण घण पंच पचिश प्रकरणु,
 दश ईद्री ओरु अंतसकरणु. २६
 रोम रोम रग रग नीख शीखही,
 औठहाथ माप सुगम सवेखही;
 सकल सोज संपूरण शरीरा,
 भयेहु रमण जबी प्रणव समीरा. २७
 हलन चलन इतिहास भई मुरती,
 जब चहीतन अविकाश पाये फुरती;
 भये चहीतन अविकाश निज आपु,
 सकल शरीर हीरजीनु जेही व्यापु. २८

एकदम अमल राज सर्व वेहु,
 करन लगे कैवल अंश जेहु;
 चर्म सचेत वेत होई चाले,
 जहां जेवी विभुत युंगत तेहु महाले. २९
 एही परकार सकल चर अचरा,
 निज चहीतन खेले घट सचरा;
 खेलत खेल खळकही खेलारी,
 पाण चतुर मही आप विसारी. ३०
 शरीर संबंधी इंद्रि रस भोगा,
 पांच पचीस संजुक्त संजोगा;
 याहीके संघ मीली भये याही रुपा,
 वीसर गये निज सरूप अनुपा. ३१
 भुलेहु आप अहंग निज अंशा,
 पद कैवलसे आयेहु जेही हंसा;
 पंच शरीर कीरबश भयेऊ,
 निज गति गवन प्रोक्ष पर रहेऊ. ३२
 सहेज अचेत साक्षीवत सबके,
 ज्यौं लीलपीत काच मांही भास रबके;
 निज अजमाल हालमति चलही,
 प्रकृति प्रभाव चाहाव हलमलही. ३३
 परबश प्रोक्ष परेहु परमाता,
 अहंग गम कहत बर नया तयाता;

विषियानंदन भयेहु भव भावी,
 निज लक्ष तजी भजी हुये जड दावी. ३४
 जडहीके लीगत जडहीके सभावा,
 जौ अजा संग गति सिंह दुरावा;
 आप अव्यक्त व्यक्त वश बंधु,
 तजे निज गति वृत्ति शरीर संबंधु. ३५
 यौ जौ तांही वरयेहु ज्यम त्यमही,
 प्रथक् प्रथक् भिन भिन गति गमही;
 एही विधि सर्व निज आप भूलाना,
 निज कैवल अंश रहेहु न ज्ञाना. ३६
 वीसरेहु ज्ञान अगम जवी आपु,
 भयेहु अल्प जीव तपे त्रीये तापु;
 तपतही ताप आप बिनु चिना,
 फरत काल वश रहत आधीना. ३७
 जन्म मरण भये भव विकराला,
 लीयेहु शीर होइ करमी कराला;
 भ्रमीतम चेत वेत गति टारी,
 विधिकर भये जड अधिकारी. ३८
 थये अति सकल विकल एही भावा,
 अंध परमपरा बहे परमावा;
 एहु अज्ञान घोर गत पेखी,
 निज कर्ता पद दीयेहु उवेखी. ३९

जदीप जीव मति करत विलापा,
 तन करता करता करी थापा;
 त्रीगुण शक्ति ओरु जोत सरुपा,
 ताहीके परहा ब्रह्म अकल अरुपा: ४०
 एही कर्ता तनके पंच गावा,
 सकल शास्त्र मत एही फुरमावा;
 निज कर्ता गत लुह नहि पाई,
 सर्व ओरल्ये पद रहेहु डेहेकाइ. ४१
 पंच शरीर आप होइ वेठा,
 लह्याहु न मर्म आप अंश ठेटा;
 विनु निज मर्म आप रहे अजही,
 तन करता तीनकु तन भजही ४२
 रहेहु आप निज अंश अयाना,
 निज कर्ता क्यौ जायही पहेचांना;
 निज कर्ता कैयल पद सोइ,
 जाहीके अंश आपना आप ओई. ४३
 तेही कर्ता जीनु अंश आप निजु,
 पंच भोम्य परसेही जेही बीजु;
 परसत भोम्य पायेहु तन एही,
 जाहीके संगत्य अंश भूलहु सदेही. ४४

भुलत सदेह घेह नहि पावा,
 जाही घरषे प्रथमही अंश आवा;
 सोही घर पावन चहीये कोहु आपु,
 निज सतगुरु संग करही मेलापू. ४५
 सरल मुमुक्षू होइ शुद्ध चहीतन,
 करही अरपन चरने तन मन;
 अहो कर्ता कहीए दोहु कर जोरी,
 आयेहु सरन स्वामी जूवो मम ओरी ४६
 कोमल वचन शीतल ससुदामी,
 पाही पाही गुरु तुम परणामी;
 जयेती जयेती गुरु परम निदानु,
 मेटो मम त्रास पास अज्ञानु. ४७
 सकल देव देवनके हो देवा,
 परम कृपाल दयाल समेचा;
 तुम ब्रीनु सहाय करन कोहुं नांही,
 लोक चतुर्दश उत इत माही. ४८
 निज मम स्वरूप पंच तनु पारी,
 सोही दरसावो गुरु करुणा पसारी;
 ओरु निज घर कर्ता तुम गावा,
 ताही लखवावो जाहीसे हम आवा. ४९
 एही परकार करही स्तुति,
 गुरुपद प्रेम धरही मज भुती;

रीझे गुरु जबही अगम गत दाता,
 देही सर्व लक्ष करही सुख साता. ५०
 अब तेही बचन सुनो हो सतगुरुका,
 सकल सिद्धांत सार निज घरका;
 निज घर लक्ष पक्ष जेही जेतु,
 सहित उपास कहत गुरु तेनु. ५१
 कैवल पद निज घरके उपासी,
 चीहीन चलन तीनु कहुं परकाशी;
 अति गति अगम सूगम नहि गाइ
 त्रीगुन शक्त नहि जोत अटकाई. ५२
 क्षुद्र देवही उपासना जेती,
 अल्पज्ञान जानत सब तेती;
 ओरु प्रपंच पंच तनु देहा,
 जाहीत्ये अंश संधी आप अहंमेहा ५३
 निज कैवल कर्ता अंश आपु,
 ताहीकु समझ उर करही समापु;
 तेही लक्ष जेही सतगुरु लखवावो,
 जो गुरु चरन कमल जेही आवो. ५४
 तेही लक्ष जपत जपत जन जेही,
 पावही कैवल पद नहि संदेही;
 छाप तिलक तीनु कहुं समझाइ,
 जेही कैवल पद लक्ष अनुराइ. ५५

तिलक भाल तनु अकल अनुपा,
 सोही हम अगम कसोड जे नीरूपा;
 निज अंकुर अणी रुपगति आवा,
 ताहीते तिलक अणी अग्र बनावा. ५६

कैवल पद भक्ति जीनु जानी,
 तिलक भाल तनु अंक निशानी;
 द्रढ एही तिलक सलख कहुं भेदा,
 रहेजेही लक्ष पक्ष बिनु वेदा. ५७

अलग उदार रहत जग सेती,
 हृदये ध्यान निज पद परमेती;
 धरत ध्यान अलमस्त भवितु,
 रहत सकल मही तगन अतीतु. ५८

निज कैवल जन लक्ष एही गाइ,
 चीन सकल उपलेहु लखाई;
 गति अंतर ओह परम अघादु,
 निज कैवल जर सरल अराधु. ५९

लक्ष पक्ष बिनु रहित समारा,
 आप निज अंश कैवल एकतारा;
 जगत जूगत तेही सह तन मर्मा,
 निज पद ध्यान धरनजे निःकर्मा. ६०

अति गति गुपन जपन तेही जापु,
 एक रस सलंग चलंग नहि मापु;
 एही लक्ष अलख खलक नहि पाइ,
 जाने सतगुरु जीने दीया हे बनाइ. ६१
 गुप्त प्रगट गति गम कही जेही,
 निज कैवल पद जनकी सबेही;
 एही गति रेहेस संतोकी सद कहेउ,
 निज कैवलके उपासी जेही भयेउ. ६२
 आरुढ मति गत कही हम जीनकी,
 तजी एही खलक अलग रहे तीनकी;
 मलीत रहत जगमांही जन जेही,
 प्रभु पद प्रेम नेम कहुं तेही. ६३
 काम क्रोध मन ओध न धरना,
 सहेज स्वभाव साव नीस तना,
 रहत सदा संग जगत समीपा,
 ज्यों कमला जल मीही ओरु छीपा. ६४
 सकल बहेवार वर्ततही जगतका,
 उर अंतर इढ कैवल मतका;
 स्वप्न समान जानी जग हेता,
 रहत उदास तासही हमेता. ६५
 जौ कोहु पुरुष पकरेहु बेगारी,
 बहेतीनु बोज अंतर नहियारी;

त्यों निज जन भुगतही भव पारा,
 उपले ही मन नहि अंतर विकारा. ६६
 रेण दिवस रस बस भरपुरा,
 प्रेम अनंग अंग चकचुरा,
 हर्ष शोक नहि करत मेलापु,
 त्रिविधी ताप नहि तपतनतापु. ६७
 सुचीत कर्म अति परम पवितु,
 वर्ते एही जुगतमें वगत सहीनु;
 अंतर जत मत कीरतिही भिना,
 जाने कोहु सज्जन जन एहु झीना. ६८
 प्रगट जाप कैवल मुख जपही,
 गुप्त मंत्र गुरु ध्यान धरपही;
 वर्णि एही विगत जगतमें जे जनकी,
 एही विधि रहत रेहेस तन मनकी. ६९
 सोही निज जन कैवल पद प्रावही,
 रहे जांही अचल बोहरु नहि आवही;
 धर्म अनेक जगत मही जेत,
 आप आपमेंही देवनकेजु हेता. ७०
 जेही जाकु जजत भजत तांही जावे;
 कैवल पद गत कोहु नहि पावे;
 जेही पद भेष्ट सकलमें आन नहीं,
 लहे कोहु संत कैवल निज पंथी. ७१

कैवल पंथ कायम निज आदु,
 कीयेहु प्रगट हम हुता जे अनादु;
 सोही कैवल पद इच्छत कोई,
 लेहोसत नेम लखावु जबी मोइ. ७३

सकल जीवनकी कैवलपद आशी,
 गुप्त उपास प्रगट नहि प्रकाशी;
 कहुं जेही गुप्त उपासना सबकी,
 अणी अमेव तनु भये जीव जबकी. ७३

गुप्त भाव सर्व कही उर आसे,
 निज घरसे छैत भये जबी जासे;
 याहीसे सकल तनु अम्र अनीका,
 जेही नमुना घर ठेठ धनीका. ७४

तेही नमुने हम तिलक बनाये,
 हुती गति अगमसो मुगम जनाये;
 ओरु सर्व तिलक जगतमांही जेत,
 मन मुखीयंगत कीयेहु सब तेता. ७५

आद्य अंत कोहु नाहीनां विचारी,
 आप मतकी गति लियेहु समारी;
 जौ कोई पुरुष जंखनी जपे जाई,
 होइ गई सोइ बात कहत सुनाइ. ७६

होनेकी भगम अब सोही नहि जाने,
 जदपी कहत तेही जग सत माने;
 यौ सिद्धि बल जने जगत जगावे,
 देखाई साम्रथ पीछु कर्तव द्रढाये. ७७
 कर्तव पंथ गुन भजन जननके,
 प्रकृति पुरुष ब्रह्म अधिक तीननके;
 गही मत सकल विकल कीये जगकु,
 फंदे सर्व जीवही रोकेहु निज मगकु. ७८
 ताहीते खलक घर अलख मपेखु,
 रहेहु ठगही बट पड धरी भेखु;
 जेही घर अलख खलक कुल पंथु,
 आयेहु वांहीसे सर्व भुले इत पंथु. ७९
 आयेहु जेहीनां गति रहेहु कोई,
 विविधी भात्य वर्तत कहुं सोई;
 जीवही सकल अंश एकही सरीनु,
 अधिक नुन्य तत्व निम्ने भये मिनु. ८०
 तेही गति अकल सकलमही रहेहु,
 मुनो ताही मर्म अबही कहेहु;
 अबनी तोच तप गगन समीस,
 रहेहु जीव ताने तेहुसे शरीरा. ८१

सोही विधि विगत जुगत तत्त्वनकी,
 विभुती विभाग मिश्र कहुं तीनकी;
 भाल जुगल अष्ट अवनी समेहु,
 तत्त्वनी चतुरके जुगलही मीलेहु. ८२

भयेहु शरीर भाग मीली तन येते,
 रहेहु स्थावर तरवर भार जेतें;
 भाग चतुर देही अवनी विभाग,
 चतुर तत्वके चतुर मही पागा. ८३

एही दशु तत्व भये जीनु तन सारा,
 होही थलचर रहे अवन्य आधारा;
 विभाग चतुर द्वेही अपके अमीता,
 ओरु चतुरके चहु मीलेही समीता. ८४

एही दशु भाग मीलेहु तन जीनका,
 सदाही विलास तोय मही तीनका;
 तेज तत्वके लीयेहु खट भागा,
 चतुरके चतुर मेलाये अनुरागा. ८५

एही खट चतुर भयेहु तन भेसा,
 करत जीय तेही अगन्य प्रवेसा;
 करहु जीव ताही प्रगट नीहोरा,
 भस्वत अगन्य होई मगन चकोरा. ८६

भाग खष्ट पुनी पवन पर्मेती,
चतुरके चतुर वैभाग समेती;
भये तन ताही खग गगन पसारा,
उडही उडही फेरी अबन्य आघारा. ८७

व्योम विभाग अमल खट होई,
चतुरके चतुर लीयेहु मांही सोई;
मीलीत भाग एही भये तनु जेहा,
रहत वास करी सुन्य स्नेहा. ८८

प्रसत न पोम्य व्योम रहे जेही,
अनल हमाहु आद्य खग तेही;
कारण तत्व चौ गुण घण भागा,
लीयेहु सकल सम करी अनुरागा. ८९

एतेही तत्व मीलीत तन देवा,
तेघ्रीस करोड आद्य अहंमेवा;
पंच तत्व महाभूत विभागा,
अब तेही कहूं सुनो धरी अनुरागा. ९०

विभाग चतुर पंच अबन्यही आयु,
ओरु चतुरने मीली एक समायु;
मीली एते भाग अबन्य निज आदु,
त्रीगुन स्वाध जेही भयेहे अनादु. ९१

पुनी अपने खट त्रीभाग मेलतु,
ओर चतुरके मली एकही तंतु;
एतेही विभाग मीलत तन तोड़,
रहत अमीत सदा शीतल समोड़. ९२

भाग चतुर पंच अग्नि विशेषु,
चतुरके मीली एकताहीमे मीलेषु;
एही दशु भाग मीलीत तन तेजु,
रहत प्रकाश सदा तपत हमेजु. ९३

विभाग मारुत नीजु नव परमाना,
ओर चतुरके मीली एक मेलाना;
अवेहु पवन एत्ये तत्वहीसे ताड़,
रहत सर्व सचर गगन पसाड़. ९४

व्योम खष्ट पुनी त्रियेहु विभागा,
ओर चतुरके एक मीले अनुरागा;
अये ताही सुन्य तत्व मीली एते,
अधर अव्यक्त व्यक्त कहुं केते. ९५

बार पार विनु अमर सनादी,
चतुर तत्व न कीजे आद अनादी;
एही प्रकार विभाग पंचभुता,
अवेहु वेराट ताड़ अस्ति अदभुता. ९६

बोझोरु तीनकी अवस्ता पुनी सोइ,
अंतःकरण सहित कहुं जोइ;
जाग्रत अबन्य स्वप्न अपसेती,
ससोपती अगन्य पवन तुर्येती. ९७

उनमुनी सुन्य सदाइ समदमही,
कहेहु अवस्ता पंच तत्वनकी गमही.
अंतःकरण रहेउ तेही तीनमे,
सुनहो मर्म अब कहुं जेही जीनमे. ९८

मनोमय अबन्य बुद्धि अप हीरा,
अगन्य अहंकार चित रहत समीरा;
न्योम तत्व पंचमो सर्व शेषा,
अंतःकरण ताइमे चिद तेसा. ९९

जाही तुम कहत सकल चिद ब्रह्म,
ताही हम लहत अंतःकरण मर्म;
अंतःकरण अवस्ता कही जेही,
मोक्ष मोक्ष पंच तत्वनकी तेही. १००

आन्य अवस्ता अंतःकरण ओरु.
रहेहु सुक्ष्म अंतर सर्व ठोरु;
पंच अवस्ता पंच तत्वनकी मांही,
जेही बिबि बर्तत कहुं बताही. १०१

जाग्रत अवन्य बीजग अंकुरा,
 करत सकल तीनु उदीत स्फुरा;
 जाग्रत अवस्ता अवन्य कही जवही,
 हिरण्य अंकुर बीज जगवत तवही. १०२
 स्वप्न अवस्ता नीरही निरमयेवु,
 प्रसव बीजग उदवीत गति भयेवु;
 सुसुप्ति अग्र रहेहु कही जेही,
 करही परले पद द्रष्टे सवेही. १०३
 तुरी पद पवन रहन निज भेदा,
 साक्षी सकलनो विमल अकलेदा;
 उनसुनी सुन्य सदोदित उदारी,
 ब्रह्मविदभाव साव अविकारी. १०४
 तत्त्वनी अवस्ता कीयेहु सर्व सेती,
 विभुति विभाव जावजीनु जेती,
 एही अनुकर्म कहेहु द्वैतनके,
 तत्त्व पंच सप्त जीव विधि तनके. १०५
 भयेहु उपाध विभ्रांती भातिएहु,
 याही विचरणे अंश आप भूलेहु;
 सजाति विजाति भय्य भर्म अनेका,
 रहेहुनां लक्ष निज आद्य घर छेहेका १०६
 बिनाहु निज लक्ष पक्ष न पागा,
 जांही तांही उत इत जीत तीत लागा.

अंधा धुंधईयु सकल बीहाये,
 रहीना समृद्धि जेही घरसेजु आये. १०७
 एते ही भर्म परेहु जीव धोरा,
 छूटन न पाव ही आप मति जोरा;
 ताहीत्ये कहत हम बारंवार;
 ग्रहो सतगुरु संग करे भव पार. १०८
 अगम बोध अनुभव गति आपा,
 दर्शावही निज आद्य अद्यापा;
 सोही आपा अबिगत निज हंसा,
 जेही कैवलसे आयेहु बीज अंशा. १०९
 तेही बीजग निज स्वरूप सबनका,
 चढेहु पडल इत पंच तत्वनका;
 सोही पडलनके वैदक गुरु देवा,
 काढे तरतकाल सुझ ही मर्व भेवा. ११०
 अगम निगम ओरु आद्य अंतनकी,
 निज कैवल पद अंश आप तनकी;
 परही सुझ एही विधि जबी आदु,
 करही बोध गुरु करुणा सनादु. १११
 सुनत बोय सतगुरु मुख बानी,
 जेही आप जकलसो कलही नीदानी;
 कलेहु आप अबिगत निज सोइ,
 स्वयंग स्वरूप कैवल अंश मोइ, ११२

भयेहु मोय सोही अनुभव जागे,
 निज कैवल पद जबी लक्ष लागे;
 लागत लक्ष चक्ष द्वीपाइ,
 कैवल पद आप अंश एकताइ. ११३
 सकल सजात भात मम भेसा,
 दरस परही धर मर्म सदेसा;
 एक अनेक अनंत अपारा,
 मम स्फुरनसे भये हु विस्तारा. ११४
 सकल सायुज संजुक्तही समेवा,
 सोही समझन हंग आपम मेवा;
 तेई हंग आप व्याप जेही वस्तु,
 समझ सरूप कैवल अंश मस्तु. ११५
 मस्तु ममेती जाण तन निजु,
 जेही कैवलसे उदीत ब्रज बीजु;
 सोही ब्रज बीजुके जाण जीनु अंगा,
 ताही जाननके तन ही असी हंगा. ११६
 स्वजाण सरूप कर्ता हीसो अद्यापा,
 जाही अंश जाण ईत सर्वनका आपा;
 सोही तनु जाण आपनपु जेही बुजे;
 कर्तव्य सकल ही कर्ताहीनका सुजे. ११७
 तेही आप अकल सकलमे समयेनु,
 बीनु सतशुद्ध बख प्रखबन पयेनु;

ताहीते कहत सतगुरु किरतारा;
 आद्य अंत मद्य सरजनहारा. ११८
 चौदेई लोक ब्रह्मांड अनंता,
 कुल चकवे पत सतगुरु माहंता;
 सजाण स्वरूप कर्ताही जेही गाये,
 सोही सतगुरु तनु जुग दरशाये. ११९
 रचेहु सृष्टीजीने विविधी विभावा,
 सोही खुद खावन देखन बोहोरु आवा;
 बिछरेहु अंश जबी शेम बीज जगता,
 भयंहु विसरजन आप बीज बगता. १२०
 ताहीते सकल सर्व फरत बेहाला,
 आपनी युगत विधिनी खेद नीकाला;
 खट नय चतुर कथेहु जे अठारी,
 वके बुझ बीनु सर्व आपन बीसारी. १२१
 कोहु निराकार मुन्य निगुनही ठाना,
 कोहु पंच तत्वगुन सगुन बखाना;
 चाही विधि सकल नकल कृत ठावा,
 कुल कर्ता काहु समझन जावा. १२२
 सगुननीगुनके जानन जाण पदही,
 रहयुं सर्व मध्य चीने बीनु अदबदही;

देखीत सकल जुग फरत अचेता,
 जबी कर्तार सतगुरु तन लेता. १२३
 धरी तन सुगम जुगमे जशवंतु,
 दर्शावही निज आप रहे जे सचंतु;
 मचेत स्वरूप आप दर्स करही,
 बोहोरु निज घरही प्रसावे जेही घरही. १२४
 धर धर सधर अधरही अनुपा,
 स्वमेव सनात जेही स्वजाण सरुपा;
 सोही कैवल पति पुरुष पुरंजना,
 स्वजन सकलके अकल कर कंजना. १२५
 अजर अरस पर तखत विज्ञाना,
 निःसत्व खग मद्य अटल अस्ताना;
 धकीत लखत गीरा तखत समानही,
 निजपति परम कैवल तहां बीराजही. १२६
 कैवलनां उताही काहीं हुसे भयेवु,
 सुनहो मरम जीत भरम उपयेवु;
 विनुबल बटपट प्रसिद्ध प्रमोघ,
 नबलजहां कवल सो कैवल अमोघ. १२७
 एही निजपति गत विगत विसाल,
 कीयेहु आरोपनांउ कैवल ब्रमालु;
 कुनहीके दुलहावा कुन दुलहानी,
 जाहीकी कैवलतां उमाल पेहेलवानी. १२८

याहीकी जाण अंश उलट सुलीटा,
फानीनां उमाल भइ गरक समीटा;
जबी दुलादुलनी सबीज करे जोगा,
तांहीन परत कछु बरमाल परोगा. १२९

तीहु दुलहानी जाण स्वजाण समानी,
रहे ईतनांउ तीत रवि नीरबानी;
नीरबांनी नीराल नेतीपर परनेती,
पावहीसो पद सद सतगुरु सेती. १३०

जबी सतगुरु कीये सरजनहारा,
सरजेहु जांहीसे जांही समावनहारा;
अहो काहा कहुं सतगुरु उपमाइ,
नहि सरभर कोमे मुजकी दुहाई. १३१

अब सतगुरु कर्तारनकी बानी,
सुनहो कहन विधी जुग उतपानी;
रचेहु सकल जेही विधी करतारा,
अनंत भात गत मति विस्तारा १३२

ताही विधी विगत जुगत जेही जीनकी,
लहे सतगुरु नाम रुप गुन तीनकी;
भोता सन्मुख चित्त रखो मम बचनां,
कहत कुवेर अविगत पति रचनां. १३३

दोहा.

निज कैवल सदोदित सद, अस्वील एक अनुकर्म;
 उपजेहु मोज मोदीत तीनु, द्वैत रमण जीनु मर्म. १३४
 प्रथम कीनेहु निजवृत्तिखट, रचेहु विश्व जीनु आय,
 आप अलग गति सलंगही, केहं कुवेर रही स्वाय. १३५

अथ पंचमो कर्तावृत्ति केद. ५

चोपाई.

जेही अविगत पति अगम अपारा,
 सजाण स्वरूप सो कैवल किरतारा;
 सोही करता रहु करन जुगठानी,
 वृत्ति खट प्रसिद्ध प्रथम उतगानी. १
 अगम प्रकाश ब्रह्म पुनीत उछाई,
 वृत्तिये संजम भोग वृत्ति उपजाई;
 क्रिया चतुर रति गति करन विभागा,
 कीये सर्व विश्व घट बीज अनुरागा. २
 पंचमी चैतन वृत्ति उपजी उमेदा,
 रची रोउ रोउ वृद्धि करन कलेदा;
 एही वृत्ति पंच सजेहु सर्व साजा,
 रहे जौं अचेत वेत बीनु दागा. ३

वृत्ति अष्टमी कर्ता अंश उपासे,
 आप अंश होइ सब घट बासे;
 एही सट वृत्ति कृत कीयेहु अपारा,
 अनंत भात विधीतत्त्व विस्तारा. ४
 सोही तत्त्व तनकु वीगते सुत साधी,
 सरजी क्रिया वृत्ये घट भिन उपावी,
 जेही तत्त्व युगत्ये कीयेहु चराचरही,
 सुनहो सकल विधी सोही बिस्तरही. ५
 निज पति परम पुरुष सो मुजाना,
 कुलकर्तासो कैवल जे निदाना;
 तेही निज पतिकू भयेहुजो हुलासा,
 उपजी भोज जबी करन बिलासा. ६
 वृत्ति खट तुरत प्रेरक करी जाहांना,
 शुद्ध संकल्प निश्च करुणा निदाना;
 जेही वृत्तिसेही स्फुरेहु तत्त्व जेता,
 पृथक पृथक भिन भिन कहूं तेता. ७
 प्रथम प्रकाश ब्रह्म वृत्तिके विभागा,
 उपजे महातत्त्व तीन तत्त्व अनुगागा;
 कहहु नाम तीनकेहु पुनी जेही,
 विकाश कुंभस्त अविकाश तीनु तेही. ८
 द्वितीये संजम भोग वृत्ति बिस्तयेबु,
 चक्षु सत्त्व तीन ताहीहुषे भयेबु:

अतंग चक्ष सत्त्व चक्ष वर्गज्ञानु,
 त्रीतीयुं कालवक्ष सत्त्व अभिरानु १
 वृत्ति त्रीतीयेहु इच्छा असक उपाइ,
 तत्त्व स्फुरण बोहोतेर भये ताई;
 वृत्ति किया चतुर्थी विभाग विचवनी,
 उलट सुलट भइ कर्ता तनु भवनी. १०
 उलट सुलट तंत विभाग मेलाइ,
 अनंत कोट तनु बीज उपजाइ;
 वृत्ति पंचमी चहीतन चित पेरी,
 वृत्ति क्रियाकृत बीज वृद्धि कीयेधेती. ११
 एही वृत्तिपंच संच जुग सारा,
 अकेकी विभाग जेते भइ कही सारा;
 वृत्ति अष्टमी कर्ता अंश स्फरा,
 बाजे सर्व घट त्रउ हाल हजुरा. १२
 भयेहु अंश कर्ता एही विधी पोते,
 करन रमण पण गणीतन जाते;
 अरव अनेक स्वरवही अनंता,
 अगणीत पदम शंख नहि अंता. १३
 येतेरी अंशा द्रुयेहु अनुसारा,
 सुंद खावन कैवल किरतारा;
 जेही कैवल बीनु वृत्ति कृत कदना,
 सोही स्फूरेहु होइ विश्ववृत्ति प्रदना. १४

दोहा.

वृत्ति पंच पसरन करी, कीयेहु सकल जहांन,
छट्टी कर्ता अंश वृत्ति होइ, आप निवासेहु आन. १५
एही खटवृत्ति प्रथु मूलसे, भयेहु सकल विस्तार;
विविधी भात भिन भिन भव कहु मम कृत अनुधार. १६
श्रोता सकल सुनहो मम भव उत्पन्न भल भेद;
जेही कर्ता गत्ये कुल रच्यो, सोही गति लहत न वेद. १७
तेही गति सबल सुनावहु, लोक चतुरदश साज;
स्थावर जंगम जल थल गुर तनु सहित समाज. १८

इति पंचमो

कंद समाप्त.

“कुवेर स्वामीजीनुं स्तवन”

समर्थ सदगुरु देव, देवाधिदेव दयालम्;
 महा मंगलमय मुरत, मुरत सुखरूप रसालम्. १
 दिव्य तनु घनश्याम हाम, हृद सब ही पेलायत;
 प्रसिद्ध प्रौढ पति महाद, अंश सब तांही मेलायत. २
 ऐसे ही परम गुरु महाद, शांत सदरूप अनोपम्;
 सक्रत अंश सेवित, विभूति करन निरुपम्. ३
 शोडष चिह्न संजुक्त. तनु धर तेज अपरबल;
 विभूति सोल संजुक्त, कला खट दश जीनु कल. ४
 ऐश्वर्ये जीनु महाद, मनोरथ पूरे मनका;
 करन जुग जणवेस, प्रगट कीये ज्ञानका डंका. ५
 भोवन त्रीये टहंकार, ज्ञान गम गर्जत अदभुत;
 अनंत अंश विस्वरेहु, मीलन पति ताय करन जुथ. ६
 उपजावन आनंद करुणामय करता;
 शरणे छह सब अंश, अनंत जन्म अघ हरता. ७
 कीये निर्मळ तनु अंश, वंशमे ताय मेलायत;
 ऐसे केतु न्हैकर्म, कर्म सब ताय छोडायत. ८
 ऐसे परम गुरु प्रगट, सज्जन सुखकाज तनुधर;
 श्रीमद् कुवेर सर्वज्ञ, गति परसेहु अचरचर. ९
 जहां जहां परम गुरु प्रगट, समीप नारण्य निजदासा;
 जुग जगमां जणवित करन, विज्ञान प्रकाशा. १०

तत्त्वोनी उत्पत्ति.

कंद ६ द्रो.

वे निज सजाण स्वरूप कैवल कर्ताने द्वैत रमण करवाने उमंग थयो, ज्यारे त्यारे छ प्रतिभोण करीने विश्व उत्पन्न कर्यु. प्रथम प्रकाश ब्रह्मवृत्ति, ए वृत्तिथी त्रण महातत्त्व उत्पन्न थयां,

(१) अविकाश महातत्त्व (२) विकाश महातत्त्व (३) कुंभस्थ महातत्त्व.

त्यारपछी कर्ताए संजम भोगप्रति उत्पन्न करी, एथी त्रण चक्षसत्त्व (१) वर्गज्ञान चक्षसत्त्व (२) अनंग चक्षसत्त्व अने (३) कालचक्षसत्त्व थयां. त्यारपछी इच्छाप्रति उत्पन्न करी एथी बोतेर तंत विस्तर्या छे, ते बोतेरमां प्रथम निरंजन तंत एथी अव्याकृत तंत थयु. ए अव्याकृत तंतथी बे कारणतत्त्व (१) महातत्त्वकारण (२) अनंद तत्त्वकारण थयां. ए बने कारण तत्त्व पैकी दरेकमांथी चोत्रीश चोत्रीश

તત્ત્વ સ્ફુર્ચી છે. આનંદતત્ત્વ કારણથી પ્રકૃતિતત્ત્વકારણ ઉત્પન્ન થયું. એથી ત્રણ ગુણ (૧) રજોગુણ (૨) તમો ગુણ અને (૩) સત્ત્વગુણ થયા. એમાં

તમો ગુણથી દશકાલ ઉત્પન્ન થયા. રજોગુણથી દશ આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ.

(૧) સ્વભાવકાલ.	(૧) શ્રવણ આકાંક્ષા.
(૨) કામનાકાલ.	(૨) સંગંધ આકાંક્ષા.
(૩) આક્રંતકાલ,	(૩) નિરીક્ષણ આકાંક્ષા.
(૪) આશ્ચર્યકાલ.	(૪) ક્ષુધા પીપાસા આકાંક્ષા.
(૫) પૃથક્કાલ.	(૫) ઢચાર આકાંક્ષા.
(૬) વિપરીતકાલ.	(૬) શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષા.
(૭) અજ્ઞાનકાલ.	(૭) પ્રહણ આકાંક્ષા.
(૮) રાજસકાલ.	(૮) વિષય આકાંક્ષા.
(૯) દ્વેષકાલ.	(૯) મલ વિસર્જન આકાંક્ષા.
(૧૦) વૃદ્ધિઅંતકાલ.	(૧૦) ગવન આકાંક્ષા.

સતોગુણથી પાંચ અવસ્થા (૧) જાગ્રત (૨) સ્વપ્ન (૩) શુષુપ્તિ (૪) તુર્ય અને (૫) ઉનમુની તથા પાંચ અંતઃકરણ (૧) મન (૨) બુદ્ધિ (૩) ચિત્ત (૪) અહંકાર અને (૫) ચિદ અપ્તન્ન થયાં છે.

એ ચોત્રીસ, આનંદ તત્ત્વકારણથી ઉત્પન્ન થયાં છે.

હવે મહાતત્ત્વ કારણનો વિસ્તાર કહેવામાં આવે છે.

મહાતત્ત્વ કારણથી ઘનંજે તત્ત્વ થયું. એથી ત્રણ ઘણો

(૧) અહંકારઘણ (૨) અચંતઘણ અને (૩) સ્વકાશઘણ થયા.
અહંકારઘણથી પંચભૂત અને પંચ માત્રા થયાં.

પંચભૂત

પંચમાત્રા

(૧) પૃથ્વી

(૧) શબ્દ

(૨) આપ

(૨) સ્પર્શ

(૩) તેજ

(૩) રૂપ

(૪) વાયુ

(૪) રસ

(૫) આકાશ

(૫) ગંધ

સ્વકાશઘણથી પાંચ વિવસ્થા અને પાંચ સંભસકરણ થયાં.

વિવસ્થાઓ.

સંભસકરણો.

(૧) સ્થિતિ

(૧) શાન્ત

(૨) ઉદાર

(૨) શીલ

(૩) ગલીત

(૩) સદ્દેજ

(૪) કુભ

(૪) સતોષ

(૫) સામાન્ય

(૫) સમતા

અચંતઘણથી દશ ભાવનાઓ થઈ છે.

(૧) અહમ ભાવના

(૬) અચેત ભાવના

(૨) સંભ ભાવના

(૭) ઉચાટ ભાવના

(૩) વિસર્જન ભાવના

(૮) અભાવ ભાવના

(૪) નિદ્રા ભાવના

(૯) મુન્ય ભાવના

(૫) અંધતમ ભાવના

અસામ્રથ ભાવના

ए प्रमाणे महातत्वनो विस्तार पुरो थयो.

વોતેરતંત્ર ઇચ્છાવ્રત્તિથી વિસ્તાર પાર પામી ગયો.

हवे त्धारपछी कर्ताए क्रियाव्रत्ति उमन्न करी ए वृत्तिए
 सर्व तंतुना विभाग वहेंचण करीने पिंड ब्रह्मांडनी आन
 लइने ब्रह्मा विश्रु महेश्वर अने कुर्म, मिंडक, दोष पर्यंत
 स्थावर जंगम कीट पतंग देव तनु सहित चोराणी लक्ष
 प्रकारनां तनु उमन्न कर्या पण ते तनुं जडवत रक्षां अने
 वृद्धि पाम्यां नहि त्तारे कर्ताए सजीवन वृत्ति प्रेरक करी.
 ए वृत्तिथी सर्व तंतु पोतपोताना माप प्रमाणे वृद्धि पामी
 रक्षां; पण हलण चलण विना जडवत वृद्धि पाम्या, त्तारे
 कर्ताए छठी कर्ता अंश वृत्तिए पोताना અંશ પ્રેરક કર્યા
 તે કર્તાના અંશો સર્વ તનમાં પ્રેરક થયા તેથી જે તનમાં
 જેટલા વિભાગ પોપેલા તે તે પ્રમાણે હલણ ચલણ કરવા
 લાગ્યાં.

દોહા.

कर्ता उमंग खटवृत्ति कृत, कीयेहु सकल विस्तार;
 बोहोरु विविधी भिन भिन तनु कीये जीनु कहं अनुसार १
 उलट सुलट तत्व उतईत, कीये क्रिया वृत्ति मेलाय;
 नारण्यदास सुणो भाव गति, देतही कुवेर लखाय. २

ક્રિયાવૃત્તિનું કાર્ય.

હવે કેવલ કર્તાએ ક્રિયાવૃત્તિથી તત્ત્વની વહેંચણી કરીને બ્રહ્માંડની આદ્ય લઈને સર્વ સ્થાવર, જંગમ, કીટ, પતંગ, દેવ તનુ સહિત ઉત્પન્ન કર્યા છે, તેની હકીકત કહેવામાં આવે છે.

પ્રથમ બ્રહ્માંડની આદ્ય લઈને સપ્ત મહાદ દેવ તનુ રચ્યાં છે, તેમાં વૈરાટ તનુનું વંધારણ નીચે મુજબ-

અહંકારઘણથી ઉત્પન્ન થયેલા પંચભૂતોની ક્રિયા.

(૧) પૃથ્વી તત્ત્વના ૯ ભાગ લઈને અને ચતુર તત્ત્વનો પા પા ભાગ મૂકીને એ દશ ભાગ વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

(૨) જલ તત્ત્વના ૯ ભાગ લઈને અને ચતુર ભૂતોના પા પા ભાગ મૂકીને એ દશ ભાગ વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

(૩) તેજ તત્ત્વના ૯ ભાગ લઈને અને બીજા ચતુર ભૂતોના પા પા ભાગ મૂકીને, એ દશ ભાગ વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

(૪) વાયુ તત્ત્વના ૯ ભાગ લઈને અને તેમાં બીજા ચતુર ભૂતોના પા પા ભાગ મૂકીને, એ દશ ભાગ વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

(૫) આકાશ તત્ત્વના ૯ ભાગ લઈને, તેમાં બીજા ચતુર

तत्त्वना पा पा भाग मूकीने, ए दश भाग वैराट तनुने पोष्या.

६ हवे रजोगुणनी दश आकांक्षा पैकी पांच आकांक्षा ना दरेकना पांच पांच भागमां बीजी पांच आकांक्षानो दरेकनो एक भाग तेमां मूक्यो ते नीचे प्रमाणे.

(१) प्रथम सुगंध आकांक्षाना पंच भागने विषे एक भाग मल विसर्जन आकांक्षानो मुकीने.

(२) क्षुधा पीपासा आकांक्षाना पंच भागने विषे एक भाग विषय आकांक्षानो मूकीने.

(३) निरीक्षण आकांक्षाना पंच भागने विषे एक भाग गवन आकांक्षानो मूकीने.

(४) शीत उष्ण आकांक्षाना पंच भागने विषे एक भाग ग्रहण आकांक्षानो मूकीने.

(५) श्रवण आकांक्षाना पंच भागने विषे एक भाग उचार आकांक्षानो मूकीने वैराट तनुने पोष्या.

अने अहंकारघणता पंचभूतने पंच मात्रामांथी चार चार भाग लइने, रजोगुणनी दश आकांक्षा पैकी पंचमां छ छ भागने विषे मूक्या ते:-

(१) सूगंध आकांक्षाना छ भागमां गंध मात्राना चार भाग मूकीने.

(२) क्षुधा पीपासा आकांक्षाना छ भागमां रस मात्राना चार भाग मूकीने.

(३) निरीक्षण आकांक्षाना छ भागमां रूप मात्राना चार भाग मूकीने.

(४) शीत उष्ण आकांक्षाना छ भागमां स्पर्शमात्राना चार भाग मूकीने.

(५) श्रवण आकांक्षाना छ भागमां शब्दमात्राना चार भाग मूकीने ए दश दश भागो पंच प्रकारे पचाश लइने बैराट तनुने पोल्या.

हवे स्वकाशघणना पंच संभसकरणना दरेकना नव नव भागने विषे कइ कइ अवस्थानो एक भाग मूक्यो ते-

(१) शांति संभसकरणना नव भागमां मन अंतःकरणनो एक भाग मूकीने. (२) सहेज संभसकरणना नव भागमां बुद्धि अंतःकरणनो एक भाग मूकीने. (३) शील संभसकरणना नव भागमां अहंकार अंतःकरणनो एक भाग मूकीने (४) संतोष संभसकरणना नव भागमां चित्त अंतःकरणनो एक भाग मूकीने. (५) समता संभसकरणना नव भागमां नचित्त अंतःकरणनो एक भाग मूकीने ए दश दश भाग पंच प्रकारे पचाश भाग लइने बैराट तनुने पोल्या.

વિવસ્થા અને અવસ્થાનું મિશ્રણ:-

(૧) સ્થિતિ વિવસ્થાના નવ ભાગમાં જાગ્રત અવસ્થાનો એક ભાગ મૂકીને. (૨) ઉદાર વિવસ્થાના નવ ભાગમાં સ્વપ્ન અવસ્થાનો એક ભાગ મૂકીને. (૩) ગલીત વિવસ્થાના નવ ભાગમાં શુસુપ્તિ અવસ્થાનો એક ભાગ મૂકીને. (૪) કુંભ વિવસ્થાના નવ ભાગમાં તુર્ય અવસ્થાનો એક ભાગ મૂકીને (૫) સામાન્ય વિવસ્થાના નવ ભાગમાં ઉનમુની અવસ્થાનો એક ભાગ મૂકીને એ દશ દશ ભાગ પંચ પ્રકારે પચાશ ભાગ લઈને વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

અચતઘણની દશ ભાવના અને તમોગુણના

દશકાલનું મિશ્રણ:-

(૧) અહમ્ ભાવનાના નવ ભાગમાં	કામના કાલનો એક ભાગ	મુકીને
(૨) સંભ ભાવનાના , , ,	પૃથક્ કાલનો	, , ,
(૩) વિસર્જનભાવનાના , , ,	અજ્ઞાન કાલનો	, , ,
(૪) નિદ્રા ભાવનાના , , ,	સ્વભાવ કાલનો	, , ,
(૫) અંધતમભાવનાના , , ,	દ્વૈષ કાલનો	, , ,
(૬) અચેત ભાવનાના , , ,	આક્રંત કાલનો	, , ,
(૭) ઉષાટ ભાવનાના , , ,	આશ્ચર્ય કાલનો	, , ,
(૮) અભાવ ભાવનાના , , ,	રાજસ કાલનો	, , ,
(૯) મુન્ય ભાવનાના , , ,	વિપરીત કાલનો	, , ,
(૧૦) અસામ્રથભાવનાના , , ,	વૃદ્ધિ અંતકાલનો	, , ,

ए दश दश भाग दश प्रकारे सो भाग लईने बैराट तनुने पोष्या.

गुण घणनું मिश्रणः—

(१) अहंकार घणना नव भागने विषे एक भाग रजो गुणनो मुकीने (२) स्वकाश घणना नव भागने विषे एक भाग सतोगुणनो मुकीने (३) अचंत घणना नव भागने विषे एक भाग तमोगुणनो मुकीने ए दश दश भाग लइ बैराट तनुने पोष्या.

चार तत्त्व कारणनुं मिश्रणः—

(१) महातत्त्व कारणना नव भागने विषे एक भाग आनंद तत्त्वकारणनो मुकीने (२) धनंजे तत्त्वकारणना नव भागने विषे एक भाग प्रकृति तत्त्वकारणनो मुकीने ए दश दश भाग लइने बैराट तनुने पोष्या.

નિરંજન અને અઘ્યાકૃતનું મિશ્રણઃ—

(૧) નિરંજન તંતના પંચ ભગમાં આઘ્યાકૃત તંતના પંચ ભગ મૂકીને વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્વોનું મિશ્રણઃ—

(૧) ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષ સત્વના લઈને અને ત્રણ ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના લઈને તથા ચાર ભાગ કાલચક્ષ સત્વના તેમાં મૂકીને, વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ મહાતત્ત્વનું મિશ્રણ:—

(૧) અવિકાશ મહાતત્ત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વ અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો મૂકીને

(૨) વિકાશ મહાતત્ત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્ત્વ અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો મૂકીને.

(૩) કુંભસ્થ મહાતત્ત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્ત્વ અને એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વનો મૂકીને. એ દશ દશ મહાદ ભાગ વૈરાટ પ્રમાણે લઈને, વૈરાટ તનુને પોષ્યા.

इति वैराटतनु बंधारण तत्त्व संयुक्त क्रिया.

ચત મહાદ દેવતનુ બંધારણ:—

ગુણઘણનું મિશ્રણ:—

(૧) રજોગુણના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘણના દરેકના એક એક મલી પાંચ ભાગ થયા તે મૂકીને.

(૨) તમોગુણના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘણના દરેકના એક એક મલી પાંચ ભાગ થયા તે મૂકીને.

(૩) સતોગુણના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘણના દરેકના એક એક મલી પંચ ભાગ થયા તે મૂકીને.

(૪) સ્વકાશ ઘણના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘણના દરેકના એક એક પ્રમાણે પાંચ ભાગ થયા તે મૂકીને.

(૫) અર્ચત ઘળના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘળના દરેકના એક એક પ્રમાણે પાંચ ભાગ થયા તે મુકીને.

(૬) અહંકાર ઘળના પંચ ભાગમાં બાકીના ગુણઘળના દરેકના એક એક પ્રમાણે પાંચ ભાગ થયા તે મુકીને.

ए दश दश भाग मुकी खटमहाद देवतनुने पोष्या.

ચાર તત્વકારણનું મિશ્રણ:—

(૧) ધનંજે તત્વકારણના પંચ ભાગમાં, પંચ ભાગ પ્રકૃતિ તત્વકારણના મુકીને.

(૨) મહાતત્વ કારણના પંચ ભાગમાં પંચ ભાગ આનંદ તત્વકારણના મુકીને .

ए दश भाग खट महाद देव तनुने पोष्या.

(૧) નિરંજનના અષ્ટ ભાગમાં એ ભાગ અવ્યાકૃતના મુકીને.

(૨) અવ્યાકૃતના અષ્ટ ભાગમાં એ ભાગ નિરંજનના મુકીને.

ए दश भाग खट महाददेव तनुने पोष्या.

(૧) અનંગ ચક્ષુ સત્વના ત્રણ ભાગમાં ત્રણ ભાગ વર્ગ-જ્ઞાન ચક્ષુસત્વના અને ચાર ભાગ કાલચક્ષુ સત્વના મુકીને
ए दश भाग खट महाद देवतनुने पोष्या.

(૧) અવિકાશ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો મુકીને.

(૬) વિકાશ મહાતત્ત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્ત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો મુકીને.

(૩) કુંભસ્થ મહાતત્ત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્ત્વનો અને એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વનો મુકીને.

૯ દશ ભાગ સ્વઠ મહાદ દેવતનુને પોળ્યા.

(૧) તમોગુણના દશકાલના દરેકના પાંચ પાંચ પ્રમાણે લેતાં પચાશ ભાગ થયા તેમાં અચંતઘણની દશ ભાવનાઓમાંથી એક એક પ્રમાણે લેતાં ૯ દશ ભાગ, સતોગુણનાં પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થામાંથી એક એક ભાગ લેતાં ૯ દશ ભાગ સ્વકાશઘણના પાંચ સંભસકરણ અને પાંચ વિવસ્તા ૯ દરેકમાંથી એક એક ભાગ લેતાં ૯ દશ ભાગ, રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દરેકના એક પ્રમાણે જે દશ ભાગ થયા તે અહંકારઘણના પાંચભૂત અને પાંચ માત્રાના દરેકના એક પ્રમાણે જે દશ ભાગ થયા તે મુકીને ૯ સો ભાગ સ્વઠ મહાદ દેવ તનુને પોળ્યા.

(૨) રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દરેકના પાંચ પાંચ પ્રમાણે લેતાં પચાશ ભાગ થયા તેમાં અચંતઘણની દશ ભાવનાઓમાંથી એક એક પ્રમાણે લેતાં ૯ દશ ભાગ, સતો ગુણનાં પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થામાંથી એક એક ભાગ લેતાં ૯ દશ ભાગ, સ્વકાશઘણના પાંચ સંભસકરણ

અને પાંચ વિવસ્તા એ દરેકમાંથી એક એક પ્રમાણે જે દશ ભાગ થયા તે, અહંકારઘણના પાંચ ભૂત અને પાંચમાત્રાના દરેકના એક પ્રમાણે જે દશ ભાગ થયા તે તમોગુણના દશ કાલમાંથી દરેકના એક એક પ્રમાણે દશ ભાગ થયા તે, મુકીને એસો ભાગ યટ મહાદેવ તનુને પોષ્યા.

(૩) સતોગુણની પંચ અવસ્થા અને પંચ અંતઃકરણના દરેકના પંચ પંચ પ્રમાણે પચાશ ભાગ થયા, તેમાં રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દરેકના એકપ્રમાણે દશ ભાગ, તમોગુણના દશ કાલના દરેકના એક પ્રમાણે દશ ભાગ. અહંકારઘણના પચભૂત અને પંચ માત્રાના દશ ભાગ, સ્વકાશઘણના પંચ સંભસકરણ અને પંચ વિવસ્થાના દશ ભાગ અચંતઘણની દશ ભાવનાઓના દશ ભાગ થયા તે, મુકીને એ સો ભાગ યટ મહાદેવ તનુને પોષ્યા.

(૪) અહંકારઘણના પંચભૂત અને પંચ માત્રાના દરેકના પાંચ પ્રમાણે પચાશ ભાગ થયા એમાં સ્વકાશઘણની પંચ વિવસ્થા અને પંચ સંભસકરણના એક એક પ્રમાણે દશ ભાગ, અચંતઘણની દશ ભાવનાઓના દશ ભાગ તમોગુણના દશ કાલના દશ ભાગ, રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દશ ભાગ સતોગુણની પંચ અવસ્થા અને પંચ અંતઃકરણના દશ ભાગ થયા તે મુકીને એ સો ભાગ યટ મહાદેવ તનુને પોષ્યા.

(૫) સ્વકાશઘણની પંચ વિવસ્થા અને પંચ સંભસકરણના દરેકના પાંચ પ્રમાણે પચાસ ભાગ થયા એમાં અહંકારઘણના

પંચભૂત અને પંચ માત્રાના દરેકના એક પ્રમાણે દશ ભાગ, અચંતઘણની દશ ભાવનાઓના દશ ભાગ, રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દશ ભાગ સતોગુણની પંચ અવસ્થા અને પંચ અંતઃકરણના દશ ભાગ થયા તે મુકીને, એ સો ભાગ યદુ મહાદેવ તનુને પોષ્યા.

(૬) અચંતઘણની દશ ભાવનાના દરેકના પાંચ પ્રમાણે પચાસ ભાગ થયા એમાં અહંકારઘણા પંચભૂત અને પંચ માત્રાના દરેકના એક પ્રમાણે દશ ભાગ, સ્વકાશઘણની પંચ વિવસ્થા અને પંચ સંભસકરણના દશ ભાગ, તમોગુણના દશ કાલના દશ ભાગ રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના દશ ભાગ, સતોગુણની પંચ અવસ્થા અને પંચ અંતઃકરણના દશ ભાગ થયા તે મુકીને, એ સો ભાગ યદુ મહાદેવ તનુને પોષ્યા.

સામાન્ય દેવ તનુ વંધારણ.

રજોગુણના પાંચ ભાગમાં અહંકારઘણના પાંચ ભાગ મુકીને (૨) સતોગુણના પાંચ ભાગમાં સ્વકાશઘણના પાંચ ભાગ મુકીને. (૨) તમોગુણના પાંચ ભાગમાં અચંતઘણના પાંચ ભાગ મુકીને. એ દસ દશ ભાગે દેવ તનુને પોષ્યા.

(૧) પ્રકૃતિ તત્ત્વના પાંચ ભાગમાં ધનંજે તત્ત્વના પાંચ ભાગ મુકીને. (૨) આનંદ તત્ત્વ કારણના પાંચ ભાગમાં મહા સત્ત્વ કારણના પાંચ ભાગ મુકીને દેવ તનુને પોષ્યા.

(૧) નિરંજનના અષ્ટ ભાગમાં અવ્યાકૃતના બે ભાગ મુકીને. (૨) અવ્યાકૃતના અષ્ટ ભાગમાં નિરંજનના બે ભાગ મુકીને દેવતનુને પોષ્યા.

(૧) અનંગચક્ષુ સત્વના ત્રણ ભાગમાં વર્ગદ્વાન ચક્ષુ સત્વના ત્રણ ભાગ અને કાલચક્ષુ સત્વના ચાર ભાગ મુકીને દેવ તનુને પોષ્યા.

(૧) અવિકાશ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગમાં વિકાશ મહા તત્વનો એક ભાગ અને કુંભસ્થ મહા તત્વનો એક ભાગ મુકીને (૨) વિકાશ મહા તત્વના અષ્ટ ભાગમાં અવિકાશ મહા તત્વનો એક ભાગ અને કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ મુકીને. (૩) કાલચક્ષુ સત્વના અષ્ટ ભાગમાં અવિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ અને વિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ મુકીને, એ દશ દશ ભાગ દેવ તનુને પોષ્યા.

તમોગુણના કાલનું મિશ્રણ:—

(૧) સ્વભાવકાલ, કામનાકાલ, આક્રંતકાલ, આશ્ચર્યકાલ અને દ્વેષકાલ, એ પંચકાલના નવ નવ ભાગમાં, પૃથકકાલ, વિપરીતકાલ, અજ્ઞાનકાલ, રાજસકાલ અને વૃદ્ધિ અંતકાલ એ પંચકાલના એક એક ભાગ મુકીને એ દશ ભાગ દેવ તનુને પોષ્યા.

અચંતઘણની જાવનાશ્ચોનું મિશ્રણ

(૧) અહમ ભાવના, સંભભાવના, અચંત ભાવના, ઉચાટ ભાવના અને મુન્ય ભાવના, એ પંચ ભાવનાના નવ નવ ભાગમાં વિસર્જનભાવના, નિદ્રાભાવના, અંધતમભાવના, અભાવભાવના, અને અસામ્રથભાવના, એ પંચભાવનાના એક એક ભાગ મૂકીને એ દશ ભાગ દેવતનુને પોષ્યા.

(૨) સતોગુણના પંચ અંતઃકરણના નવ નવ ભાગમાં પંચ અવસ્થાના એક એક ભાગ મૂકીને દેવતનુને પોષ્યા.

(૩) સ્વકાશઘણના પંચ સંભસકરણના નવ નવ ભાગમાં પંચ વિવસ્થાના એક એક ભાગ મૂકીને દેવતનુને પોષ્યા.

(૪) રજોગુણની પંચ આકાંક્ષાના નવ નવ ભાગમાં બીજી પંચ આકાંક્ષાના એક એક ભાગ મૂકીને દેવ તનુને પોષ્યા, તે નીચે મુજબ

શ્રવણ, સુગંધ, નિરીક્ષણ. વિષય અને ગવન આકાંક્ષાના નવ નવ ભાગમાં, ઉચાર, શીતઉષ્ણ, ગ્રહણ, મલવિસર્જન, અને ક્ષુધા પોષાસા આકાંક્ષાના એક એક ભાગ મૂકીને દેવ તનુને પોષ્યા.

(૫) તમોગુણની પંચમાત્રાના નવ નવ ભાગમાં પંચભૂતના એક એક ભાગ મૂકીને દેવતનુને પોષ્યા.

આ પ્રમાણે ક્રિયાવૃત્તિએ તત્ત્વ સંયુક્તે તેત્રીસ કરોડ દેવતનુ રચ્યાં, પણ જહવત તંતુ રહ્યાં, ત્યારે કર્તાએ સજી-

वन वृत्ति प्रेरक करी, गथी ते सर्व घाटो वृद्धि पाम्या
तथा तत्वना विभागो स्फुरी रह्या, पण कोइ हलण चलणके
चेष्टा करवा लाग्या नहि त्यारे निज सजाण स्वरूप किर-
तारे कर्ताअंश वृत्तिथी अंश प्रेरक कर्या. ते कर्ताना अंश
निजजाण स्वरूप जाणवा. निजजाण अंशना प्रेरकपणार्थी
कर्तानी प्रकाश ब्रह्मवृत्तिनां तीन महातत्व चैतन थयां
त्यारपछी अनुक्रमे कर्तानी संजम भोगवृत्तिनां त्रण चक्ष
सत्त्वने, कर्तानी इच्छावृत्तिनां निरंजन अने अव्याकृत
नंतना विभागने चार तत्व कारणने त्रण गुणघणना विभा-
गने एमां सतोगुणनी पंच अवस्था अने अंतःकरणने रजो
गुणनी दश आकांक्षाने, तमोगुणना दशकालने, अहंकारप-
णनी पंचमात्रा अने भूतने, स्वकाशघणना पंच संभासकरण
विवस्थाने, अचंतघणनी दश भावनाने चैतन कर्या. आ
प्रमाणे अन्योन्य चैतन थइने पोतपोताना हलण चलण
करवा लाग्यां.

दोहा.

देवतत्व तनु पोपक, अदभुत कंद कराल;
खट गुणघण सहीतही जेही, ओरु कछो इंड विसाल. १
जेही तनु तत्व वैराटके, पोखेहु वृत्ति पराय;
कहे कुवेर विचरण तीनु, नारण्यदास सुणताय. २

અથ વૈરાટતનુ પંચીકરણ કૃત દેશાવનનામ સતમો કંદ.

વે તે વૈરાટ અને શ્વટ મહાદેવની આજી લઈને
અન્ય સર્વ દેવને વિષે કયાં કયાં તત્ત્વવિભા-
ગની કહી કહી જેષ્ઠા થાય છે, તે કહેવામા
આવશે.

વૈરાટ તનુને જે વિભાગ પોષ્યા હતા તે સર્વના વૈરાટને
વિષે તનુ વંધાઈને એક વૈરાટ થયું છે, વૈરાટને વિષે ભિન્ન
ભિન્ન તત્ત્વોની ન્યારી ન્યારી ક્રિયા થાય છે તે નીચે પ્રમાણે.

અહંકારઘણના પંચભૂતોની વહેંચણીની સાબીતી.

(૧) પૃથ્વી તત્ત્વના નવ ભાગમાં બાકી રહેલા ચાર
તત્ત્વના પા પા ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:-

પૃથ્વી તત્ત્વના નવ ભાગ પોષ્યા હતા તેનો સર્વ પર્વત
સહવર્તમાન મેરુ પર્વત થયો. પર્વત જડાકાર જતમત વંધાઈ
રહ્યો છે તે જઙ્ગના એમાં રહેલા પા વિભાગને લીધે. દાઘલા
તરીકે જો પાષાણને અગ્નિમાં બાઢીએ તો તેનું જતમતપણું

વિચરાઈને છૂટી જશે. કારણકે એમાં રહેલો પાણીનો વિભાગ કે જે પથ્થરનાં રજકળોને બાંધી રહ્યો હતો તે અગ્નિને લીધે વરાળ થઈ ઊડી જાય છે. એ કારણથી પથ્થરનો ચુનો બને છે. પર્વતમાં શોષણ શક્તિ રહી છે, તેથી તે જળને શોષી લે છે. એ શોષણ શક્તિને એમાં રહેલો પા ભાગ વાયુનો જાણવો. પાપાણમાં છિદ્ર વિષે જળ પ્રવેશ કરે છે. તે આકાશ તત્વના વિભાગથી. એમાં રહેલા અગ્નિતત્વના પા વિભાગને લીધે પાષાણ જળનું શોષણ કરીને તરત સુકાઈ જાય છે.

(૨) વૈરાટમાં જળ તત્વના નવ ભાગમાં વીજા ચાર તત્વના પા પા ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:-

જળ તત્વના નવ ભાગનું વૈરાટમાં અવની નીચે મહાદ્ જળ થયું છે. પરિવ્રત રાજાના રથના પૈડાંના આવરણથી તે મહાદ્ જળના સાત સમુદ્ર પ્રગટ થયા છે. એમાં રહેલા પૃથ્વી તત્વના પા વિભાગની કઠળતાને લીધે પશુ, કાષ્ઠ, મનુષ્ય અને હજારો મળ ઘોડા સહીત નાવ જળ ઉપર તર્યા જાય છે. અને ડુવતાં નથી. એમાં અગ્નિ તત્વનો પા ભાગ પોષ્યો હતો તે એમાં વડવાનલ અગ્નિ થઈ રહ્યો છે, તે નિશદિન ચોસેઠ યોજનનું જળ પ્રલે કરે છે. દાંડલા તરીકે પ્રભાતમાં જળની ઉપર ધુમસ નીકળે છે. વૈરાટમાં વાયુનો પા ભાગ પોષ્યો હતો તેથી જળને ચલપણું રહ્યું છે.

વૈરાટમાં પા ભાગ આકાશ તત્ત્વનો રહ્યો છે, તેથી ઘેરા જઠમાં નાવ ચાલે છે ત્યારે વહાણવટી દુર્બિનથી મચ્છ મગર અને સમુદ્રમાં રહેલા મોટા પર્વતો જુએ છે વઢી નિર્મલ જઠમાં અવનીનો આવેશ જણાય છે, અને દષ્ટિ અવિકાશપણને લીધે રોધ પામતી નથી.

(૩) વૈરાટમાં અગ્નિ તત્ત્વના નવ ભાગ અને તેમાં વીજા ચાર તત્ત્વના પા ભાગ પોષ્ય હતા તે વિષે:—

અગ્નિ તત્ત્વના નવ ભાગ પોષ્યા હતા તેનો વૈરાટના મહાદસુન્યના ઉદરમાં મહાદ અગ્નિ થઈ રહ્યો છે. બ્રહ્માના નિત પ્રલય વિષે સુરજની એક કઢા છે, તેમાં વીજી પંદર કઢા તે મહા અગ્નિમાંથી આગ્રિ પૃથ્વીને ત્રાંબા વર્ણી કરી નાંખે છે મહા અગ્નિમાં રહેલા જઠના પા વિભાગને લીધે પૃથ્વી ત્રાંબા વર્ણી તપ્યા પછી મહા જઠની વર્પા થઈ આસ્વી પૃથ્વીને જઠમય કરી નાંખે છે. વૈરાટમાં રહેલા વાયુના પા વિભાગને લીધે મહા વર્ષાના જઠને પાછો મહા અગ્નિ શોષણ કરી લે છે એ મહાદ અગ્નિમાં રહેલા પૃથ્વીના પા વિભાગને લીધે અગ્નિની જ્વાળાનું રૂપ વંધાય છે. અગ્નિનો પોતે લાલ રંગ છે પણ તે જ્વાળાનો રંગ લાલને બદલે પીઢો દેખાય છે. એ પીઢો રંગ પૃથ્વીના વિભાગને લીધે દેખાય છે વઢી યથી અગ્નિનાં કઢાનાં જુદાં જુદાં રૂપ વંધાય છે. એમાં રહેલા આકાશના પા વિભાગને લીધે અગ્નિના પ્રકાશમાં અવિકાશપણું રહ્યું છે.

(૪) વૈરાટમાં વાયુ તત્વના નવ ભાગમાં ચારે તત્વના પાપા ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે.—

નવ ભાગ વાયુના પોષ્યા હતા તેનો વૈરાટમાં મહાદ વાયુ થયો છે એ મહાદ વાયુના અંશનું શપુમાર ચક્ર થયું છે કે જેને આધારે સર્વ દેશ રહ્યો છે એમાં રહેલા પૃથ્વીના પા વિભાગને લીધે શપુમાર ચક્રના પૃથક્ પૃથક્ માઝામાં રહેલા સર્વ દેવને તે શપુમાર ચક્ર ધારણ કરી રહે છે. આ ધારણા શક્તિનેજ વાયુમાં રહેલો પૃથ્વીનો વિભાગ જાણવા એ વાયુમાં રહેલા જઝના પા વિભાગને લીધે ઉનાઢે શિયાઢે ધુમસ મેઘરધો અને વ્રજાણ વગેરે વરસે છે. એમાં રહેલા અગ્નિના પા વિભાગને લીધે શપુમાર ચક્રને ગધન કરવાના વેગની આકૃતિ રહી છે એમાં રહેલા આકાશના પા વિભાગને લીધે શપુમાર ચક્રના સર્વ માઝાનાં તારા મંડલો આરપાર દેખાય છે, અને દ્રષ્ટિરોધ પામતી નથી.

(૫) વૈરાટમાં આકાશ તત્વના નવ ભાગમાં વીજા ચાર તત્વના પા પા ભાગ પોષ્યા હતા, વિષે:—

આકાશના નવ ભાગનું તો મહાદ આકાશ થયું છે. મહાદ આકાશ એટલે ઓગણપચાસ વાયુની આદ્ય લઈને દ્વાદશ મેઘ મંડલની ઉપરાંત સુન્ય રહ્યું છે તે મહદ આકાશમાં ગરુડ હંશ અને દેવ વિમાન વગેરે અદ્વર ગમન

કરે છે. તે આકાશમાં રહેલા પૃથ્વી તત્વના પા વિભાગને લીધે. એમાં રહેલા જઝના પા વિભાગને લીધે જ્યારે આકાશ નિર્મલ આવરણ રહીત હોય છે ત્યારે ઓશ જામે છે, અને જ્ઞાકજ પડે છે. એમાં રહેલા અમ્નિના પા વિભાગને લીધે મહાદ સુન્યમાં કોઈ વાર આકાશવાણી થાય છે; તે આકાશ વાણીમાં ભયંકરપણુ હોય છે; આ ભયંકરરૂપી તગાજપણું અમ્નિના વિભાગને લીધે થાય છે એમાં રહેલો વાયુનો પા ભાગ આકાશના તે ભયંકરપણાને નીચો ઉતારીને સપ્ત દ્વીપના લોકોને શ્રવણ કરાવે છે.

(૧) વૈરાટમાં રજોગુણની સુગંધ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગમાં અહંકારધનની ગંધ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તેની તો મૃત્તિકા રૂપી પૃથ્વી થઈ રહી છે અને મઠ વિસર્જન આકાંક્ષાનો એમાં એક ભાગ પોષ્યો હતો તેને લીધે અઢાર ભાર વનસ્પતિનાં બી પૃથ્વીમાંથી ડગી નીકળે છે, ત્યારે સર્વ અંકુરો પીઠા રંગનાં દેખાય છે. દાખલા તરીકે:-બાલક જ્યાં સુધી પચપાન કરી રહે છે ત્યાં સુધી તે મલ વિસર્જન પીઠા રંગનુંજ કરે છે, તેમ પૃથ્વી તત્વ પણ જલનુ પાન કરી રહ્યા પછી મલ વિસર્જન પીઠા રંગનુંજ કરે છે. એમાં રહેલા સુગંધ આકાંક્ષાના વિભાગ અઢાર ભાર વનસ્પતિની સુગંધી, પશુ, પંક્તી, અને મનુષ્યના દેહપાત થાય છે, તેથી થતી દુર્ગંધીને અને વઢી મઠ વિસર્જનની દુર્ગંધીને મહુણ

કરી પોતામાં મેઢવી લે છે. આ પ્રમાણે વૈરાટની સુગંધ આકાંક્ષાની નાસીકા જાણવી-

(૨) વૈરાટ વિષે રજોગુણની ક્ષુધા પિપાસા આકાંક્ષાના પાંચ ભાગમાં એક ભાગ વિષય આકાંક્ષાનો અને ચાર ભાગ અહંકારઘણની રસમાત્રાના પોષ્યા હતા તે વિષે:-વૈરાટમાં ક્ષુધા પિપાસા આકાંક્ષાના પાંચ ભાગનું આશ્રરૂપી વાદળ થયુંછે. અહંકારઘણની રસમાત્રાના ચાર ભાગનું તે આશ્ર વિષે વર્ષારૂપી જલ થયું છે અને એક ભાગ વિષય આકાંક્ષાનો પોષ્યો હતો, તેનો કામરૂપી વિદ્યુત થયો છે. દાસલા તરીકે:-કોઈ સ્ત્રી પુરુષના સંભોગની આદ્ય પ્રથમ પુરુષમાં કામ પ્રગટ થાય તો તે પુરુષ સ્ત્રીને પરિપૂર્ણ ઋતુદાન આપી શકે. જો પુરુષની નાભીની નીચે જમણી કુલે (કુક્ષાણ) કામ પ્રગટ થાય તો તે ઋતુદાન પરિપૂર્ણ આપે અને તે વીંદુનો ગર્ભ રહે તે પરિપૂર્ણ આરબલ ભોગવે. જો કદાચ પુરુષને અન્ય અંગે કામ ચલકીત થાય, અને ઋતુદાન આપે તો તે પરિપૂર્ણ વર્ષા નવ થાય, અને જો વર્ષા હોય તો ગર્ભ નવ રહે કદાચ ગર્ભ રહે તો, અલ્પ આયુષ્ય ભોગવેજ પ્રમાણે વૈરાટમાં પ્રથમ આઠાડી પંચમીને દિન પૃથ્વીની આતુરતાને વર્ષાઋતુની આદ્ય કામરૂપી વિદ્યુત (વીજળી) ચલકીત થાય તો પૃથ્વીને પરિપૂર્ણ વર્ષા ઋતુ દાન આપી શકે. જેમ પુરુષની નાભીની નીચે જમણી કુલે કામ ચલકીત કહ્યો હતો તેમ અહીં વૈરાટ તનુમાં

ઉત્તર દિશાએ અગ્નિ સ્વુણામાં વીજળી ચમકે તો તે પૃથ્વીને પૂર્ણ વર્ષાઋતુદાન આપી શકે. કદાચ અન્ય દિશાકે સ્વુણામાં વીજળી ચઢકારા કરે તો પૃથ્વીને પૂર્ણ ઋતુદાન હોઈ શકે નહિ. એ પ્રકારે વૈરાટમાં વિષયાકાંક્ષાનો એક ભાગ જાણવો.

(૨) રજોગુણની નિરીક્ષણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગમાં એક ભાગ ગવન (ગમન) આકાંક્ષાનો અને અહંકારઘણની રૂપ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:- નીરીક્ષણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગ વૈરાટમાં સમદર્શરૂપે વ્યાપક થઈ રહ્યા છે, કે જેના કિંચિત્ અંશનો ચંદ્રમા થઈને આકાશમાં રહ્યો છે, રૂપ માત્રાના ચાર ભાગ પળ કાષ્ટ પાપાણના અગ્નિની માફક અવ્યક્તમાન વૈરાટમાં વ્યાપક રહ્યા છે કે જેના કિંચિન્ (રજ) અંશનો સૂર્ય થઈને આકાશમાં રહ્યો છે. ચંદ્રસૂર્યમાં ગમન શક્તિ રહી છે તેને ગવન આકાંક્ષાનો વિભાગ જાણવો.

(૪) વૈરાટમાં રજોગુણની શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગમાં એક ભાગ પ્રહ્ણાકાંક્ષા અને અહંકારઘણની સ્પર્શ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:-

શીલ ઉષ્ણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગની તો વૈરાટ તનુને ત્વચા થઈ છે, કે જેનાથી ઇંડ કટાશ પડે વિંટાઈને ગોઝાકાર જત મત રહ્યું છે વૈરાટ શેષ, કૂર્મને મિંડકની

પીઠને ગ્રહી અસંખ્ય કાઢનું (અડગ એક મકાન પર) સ્થિર રહ્યું છે, તે ગ્રહણ આકાંક્ષાના એક ભાગને લીધે. સ્પર્શ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તે વૈરાટમાં વ્યાપક થઈ રહ્યા છે, તે કેમ જાણીએ જે, વૈરાટમાં ઓગળ પચાસ શાખા સંયુક્ત મારુત રહ્યો છે.

(૫) વૈરાટમાં રજોગુણની શ્રવણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગમાં એક ભાગ ઉચ્ચાર આકાંક્ષાનો અને શબ્દ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:--

શ્રવણ આકાંક્ષાના પાંચ ભાગની વૈરાટમાં દશે દિશા થઈ છે કે જેના અંશના દશ દિકપાલ થયા છે શબ્દ માત્રાના ચાર ભાગ પોષ્યા હતા તેનું વૈરાટમાં સત્ત્વે શુન્ય થયું છે. જ્યાં સુધી દ્વાદશ મેઘ મંડલ અને ઓગળ પચાસ વાયુકારોનું આવરણ રહ્યું છે, ત્યાં સુધી તેને સત્ત્વ સુન્ય જાણવું. ઉચ્ચાર આકાંક્ષાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વૈરાટમાં વ્યાપક થઈ રહ્યો છે, કે જે વર્ષાઋતુ વચ્ચે વિશુતના સંયમને વિષે ગર્જના કરી ડટે છે (ગાજે છે).

(૬) શાંતિ સંભષકરણના નવ ભાગમાં એક ભાગ મન અંતઃકરણનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-- શાંતિ સંભસકરણના નવ ભાગને લીધે વૈરાટ સદાયકાલ શાંતિવત્ત રહ્યું છે. અને વૈરાટતનુના પૃથ્વી તત્ત્વને સ્થુલ શરીરને વિષે તે નવ ભાગ રહ્યા છે, તેથી પૃથ્વી તત્ત્વ પણ સદા શાંતિવત્ત રહે

છે અને એમાં એક ભાગ મન અંતઃકરણનો પોષ્યો હતો તે નીચે મુજબ:-

વૈરાટને વિષે સૂક્ષ્મ સંકલ્પ થયાજ જાય છે. વૈરાટમાં ઊલટા સુલટી પવન પલટાય છે, તેને સંકલ્પ વિકલ્પ જાણવા જેમ આપણી (મનુષ્ય જંગમ) જાતિમાં પંચ પ્રકારના પ્રાણાયમ વાયુ ઊલટા સુલટી પલટાયે કરીને સંકલ્પ વિકલ્પ ઉઠે છે. પ્રાણાયમ વાયુ પલટાયે કેવી રીતના સંકલ્પ ઉઠે છે તે વિષે:-પૃથ્વી તત્ત્વનો પ્રાણાયમ ચાલે તો જેટલા પદાર્થ વિભાગ હોય તેટલા પદાર્થનાજ સર્વ સંકલ્પ ઉઠે, કદાચ અન્ય સંકલ્પ ઉઠતો હોય પણ તે મોક્ષ પદાર્થના સંકલ્પનેજ રાખીને ઉઠે. જલતત્ત્વનો પ્રાણાયમ વાયુ ચાલતો હોય તો સ્વટરસની આદ્ય લઈને જેટલી રસની જાતિ હોય તેના સ્વાદના સંકલ્પ ઉઠે. કદાચ અન્ય સંકલ્પ ઉઠે પણ તે મોક્ષ રસ સ્વાદના સંકલ્પને રાખીને ઉઠે અમિત-ત્ત્વનો પ્રાણાયમ વાયુ ચાલતો હોય તો લઙ્કાઈ, વેર (વર્ગ)કે યુદ્ધ કરવાની આદ્ય લઈને જેટલા પ્રકારના આચરણમાં વિરોધને પરિતાપ ઉપજે તેટલા પ્રકારના સંકલ્પ ઉઠે, કદાચ અન્ય સંકલ્પ ઉઠતા હોય પણ તે વિરોધના સંકલ્પને મોક્ષ રાખીને ઉઠે. વાયુ તત્ત્વનો પ્રાણાયમ વાયુ ચાલતો હોય તો દેશ પરદેશકે ગામ પરગામની આદ્ય લઈને ઘેરથી બહાર કે બહારથી ઘેર ગમન કરવાના સર્વ સંકલ્પ ઉઠે કદાચ

અન્ય સંકલ્પ ડઠતા હોય તો તે ગવન કરવાના સંકલ્પને મોક્ષ રાશીને ઉઠે, આકાશતત્વનો પ્રાણાયમવાયુ ચાલતો હોય તો સર્વ સંકલ્પ લીન પામી જવાથી સૂન્યવત થઈ જવાય. કદાચ તે વચ્ચે સૂન્યવત સૂક્ષ્મ સંકલ્પ ડઠે તો આલસ, નિદ્રાકે શયન કરવાની આદ્ય લઈને શત્રુ મિત્રકે સગા સંબંધીથી હાર પામ્યાના સંકલ્પ ડઠે. એજ પ્રકારે વૈરાટમાં પળ પવન પલટાયે સંકલ્પ વિકલ્પ ડઠતા જાણવા દક્ષિણને પશ્ચિમની સંધી (નૈરુત્ય કોણ) વિષેથી વાયુ આવતો હોય તો તે વૈરાટના પૃથ્વી તત્વનો પ્રાણાયમ ચાલતો જાણવો આ વચ્ચે ક્ષેત્ર કરસણને ઘાસની આદ્ય લઈને સર્વ વન-સ્પતિ જેટલી તૃણ જાતિ હોય તેટલીના પત્રને બીજને વર્ષા થોડી મઠ્ઠી હોય તોપણ એ વાયુએ કરીને પૃથ્વીના વિભાગ રસને પોષીને તેમને પકવી દે છે. તે માટે તે સમયે વૈરાટને વિષે પણ અલ્પ સંકલ્પ પદાર્થ ભાવનાનાજ ડઠતા જાણવા. સતોગુણના મન અંતઃકરણનો એક ભાગ એમાં પોષ્યો હતો તેને લીધે સંકલ્પ વિકલ્પ ડઠે છે. ઉત્તરને પૂર્વની સંધી (ઈશાન કોણ) વિષેથી વાયુ વાય તો વૈરાટ તનુના જઠ તત્વનો પ્રાણાયમ ચાલતો જાણવો. એ વચ્ચે વૈરાટમાં રસ ભાગના સંકલ્પ ડઠે છે. પૂર્વને દક્ષિણની સંધી (અગ્નિ કોણ) વિષેથી વાયુ વાય તો વૈરાટમાં અગ્નિ તત્વનો પ્રાણાયમ ચાલતો જાણવો. અને એ સમયે તામસ ભાગના સંકલ્પ વૈરાટમાં ડઠતા જાણવા. ઉત્તરને પશ્ચિમની સંધી

(વાયવ્ય કોણ) વિવેચી વાયુ વાયે તો તે વચ્ચે વૈરાટ
 વિવે ગવન આકાંક્ષાના વિભાગના સંકલ્પ ઉઠતા જાણવા
 હવે ચારે દિશાઓના પવન સમ દમ થઈને સુન્ય પડી જાય
 અને મહા સૂક્ષ્મ ભાગે, તૃણ હાલે નહિ એવો વાયુ વૈરાટ
 મધ્ય ભાગને વિવે ધીમે ધીમે વાય તો, તે વૈરાટ તનુન
 આકાશ તત્વનો પ્રાણાયામ જાણવો. એ વચ્ચે વૈરાટમાં સ
 સંકલ્પ સમદમ થઈ ગયેલા જાણવા. અને જો કદાચ સૂક્ષ્મ
 સંકલ્પ ઉઠતા હોય તો તે ઉદાસીના કે સુન્યવત્ હોય
 મનુષ્ય જંગમ જાતિમાં પ્રાણાયામ પલટાયે સંકલ્પ ઉત્તમવે
 મધ્યમ થાય છે તેજ પ્રકારે વૈરાટમાં પણ થાય છે. વૈરાટ
 માં પૃથ્વી તત્વનો પ્રાણાયામ ચાલે છે તે સર્વ વનસ્પતિન
 પત્ર ફૂલફલની આશ લઈને જેટલાં તૃણ જાતિ હોય તેમન
 ધીરે ધીરે પૃથ્વીના રસનું પોષણ કરીને ઘાટ કરી દે છે
 પૃથ્વી સર્વ અનાજનાં કણ અને ઘાસ પાકીને પદાર્થ થઈ
 જાય છે, કારણકે પૃથ્વીના પ્રાણાયામમાં પદાર્થ ભાવન
 રહી છે કઠળતાને પદાર્થ ભાંગ જાણવો. વૈરાટમાં જ
 તત્વનો વાયુ વાય તો તે રસની વૃદ્ધિ કરે છે જ્યારે કોઈ
 અસ્વાત્રીજન દિવસે વાત્રીયા વાયુ જોતાં જણાય કે વા
 ર્દેશાન સુગાનો વાય છે તો તે (રસ જે) જલની વૃદ્ધિ કરે
 બીજ ઉતરી રહ્યા પછી અને અસ્વાત્રીજનો અમલ બેસતાં જ
 એક મુહૂર્તે દેશાનકોણનો વાયુ વાય તો એક માસના જેટલ
 વર્ષા થાય. જો તે કરતાં કમતી વાય તો તે પ્રમાણે વરસા

પળ કમતી (થોડો) થાય. બે મુહુર્તનો વાયુ વાય તો બે માસ, ત્રણ મુહુર્તનો હોય તો ત્રણ અને ચાર મુહુર્તનો હોય તો ચાર માસ સુધી વરસાદ વરસે. ફાગણ મહિનાની ચૌદશ ઉતરતાં અને હોઢીની પુનમ બેસતાં, અથવા અષાઢ મહિનાની ચોથ ઉતરતાં અને પાંચમ બેસતાં જો એ બંને વચ્ચે અસ્વાત્રીજના પ્રાણાયમ વાયુના સંકલ્પની ક્રિયા કહી હતી તેમ થાય તો પરિણામ પળ ઉપર કહ્યું તેમ આવે. એ ક્રિયાઓ પળ રસ ભાગના સંકલ્પનીજ જાણવી.

હવે ઉપર કહ્યા એ ત્રણે કાળમાં (હોઢી પાંચમને અસ્વાત્રીજમાં) અગ્નિ સ્વુણાનો વાયુ જેટલા મુહુર્ત સુધી વાય તેટલા માસ સુધી વરસાદનો નાશ કરે. કારણકે અગ્નિ તત્વના પ્રાણાયમને વિષે તામસી સંકલ્પ રહ્યા છે, તેથી તે તામસે કરીને રસનું મૂળ જે વર્ષા, તેનો પ્રલય કરે, એથી ડુકાળ પડે કે અલ્પ વરસે. જો અસ્વાત્રીજ, હોઢી કે અષાઢી પંચમીને દિન વાયુ જોતાં જણાય કે તે વાયવ્ય કોણનો વાય છે તો સર્વ ઘાસ, અનાજનો પ્રલય કરી દે તેથી અન્ન વગેરે સર્વ માંધું વેચાય તે માટે સર્વ પદાર્થના વિભાગને તે વાયુ આ દેશથી પેલે દેશ અને તે દેશથી આ દેશ લઈ લઈને ગબન કરાવે, કારણકે વાયુ તત્વના પ્રાણાયમને વિષે ગબન કરવાના સંકલ્પ રહ્યા છે. જો વૈરાટમાં આકાશ તત્વનો પ્રાણાયમ ચાલે તો સર્વ સંકલ્પની નાસ્તિ

થા. જ્યારે સર્વ સંભસકરણના નવ ભાગમાં એક ભાગ મન અંતઃકર-
ણનો પોષ્યો હતો તે જ્યારે મંદ મંદ વાયુ
ઉપર ચઢે ત્યારે તેને પ્રાણાયમ જાણવો.
જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણ તરફનો ઉત્તરાયણ થાય અને ઉત્તરાયણનો
દક્ષિણાયન થાય ત્યારે (વિષુવ દિવસે) આકાશ તત્ત્વ ચાલતું
જાણવું. ચૈત્ર મહિને વર્ષ બદલાય છે તેની સંક્રાંતિ જે
મેષ જે કાળે બેસે છે તે દિન વૈરાટને વિષે લેતા શ્વાસનું
આકાશ હોય તો તે પ્રાણાયમ વૈરાટના ઉદરને વિષે જેટલા
દેશમાં પ્રવેશ કરે તેટલા દેશમાં સકાલ વૃષ્ટિ
હોય અને જેટલા દેશમાં તે પ્રાણાયમ પ્રવેશ કરી શકે
નહિ તેટલા દેશમાં અનાવૃષ્ટિ હોય કદાચ વૈરાટ તનુના
મુક્તા પ્રાણાયમના વાયુ વાય તો જે સ્થાનથી ઉઠ્યો હોય
તે સ્થાનકથી જેટલાં સ્થાન અને જે મુલકને તે વીંધી શકે
તેટલા દેશમાં અનાવૃષ્ટિ હોય અને જેટલા દેશમાં પ્રવેશ
કરી શકે નહિ તેટલા દેશમાં વૃષ્ટિ થાય પૂર્વ પવન જતો
હોય તેને ઊલટાવીને પશ્ચિમ ચલાવે ત્યારે તેને વૈરાટનો
મૂક્તો પ્રાણાયમ જાણવો. શુદ્ધ પશ્ચિમથી પૂર્વને વિષે પવન
પલટાયે તો તેને વૈરાટનો લેતો શ્વાસ જાણવો એ પ્રમાણે
જ્ઞાતિસંભસકરણના નવ ભાગમાં એક ભાગ મન અંતઃકર-
ણનો રહ્યો છે તે કહ્યો.

(૨) વૈરાટને વિષે ઝીલ સંભસકરણના નવ ભાગમાં એક
ભાગ બુદ્ધિ અંતઃકરણનો પોષ્યો હતો તે વિષે-

શીલ સંભસ

વૈરાટ સુ

શીલવંતજ રહે છે. વૈરાટના પ્રમાણે ઘાટ ઘડાય છે જે, સાઠ સંવત્સર અને છ મહાભુત આદિ લઈને દ્વાદશ માસ તથા અસંખ્ય યુગ તે સર્વના ઘાટ નાશ, રૂપ, ગુણ વગેરે બુદ્ધિ અંતઃકરણના એક ભાગની ક્રિયા વડે થાય છે.

(૩) વૈરાટને વિષે સહેજ સંભસકરણના નવ ભાગમાં એક ભાગ અહંકાર અંતઃકરણનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-
 એ નવ ભાગને લીધે તો વૈરાટ સદાકાલ સહેજ દશાવંત સરખું જણાય છે. અહંકારનો એક ભાગ કે જે, વૈરાટને અસંખ્ય યુગ થયાં તોઝી રહ્યો છે.

(૪) સંતોષ સંભસકરણના નવ ભાગમાં એક ભાગ ચિત અંતઃકરણનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-સંતોષ સંભસકરણના નવ ભાગને લીધે તો વૈરાટ સદા સંતોષી જેવુંજ રહે છે. કોઈ સમે વર્ષા જાસ્તી હોય વા કમતી હોય તે પ્રમાણે વૈરાટને ઉપજળ જાસ્તી કમતી થાય છે, તો પણ તે પોકાર નથી કરતું કે હું અસંતોષી છું. અને એક ભાગ ચિતનો તે જે:-મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે તેનો નિશ્ચય બુદ્ધિ કરે છે અને તે નિશ્ચય કરેલા ઘાટને અહંકાર તોઝી રહે છે ત્યાર પછી ચિત તે ઘાટનું ચિત્તબન કરી સાક્ષાત્કાર પળું દેખાડે છે. ઋતુ, સંવત્સર અને યુગ વગેરેનું દ્રશ્યપળું દૃઢ દર્શાવે છે તેને સાક્ષાત્કારપળું જાણવું.

(૫) સમતા સંભસકરણના નવ ભાગ અને અંતઃકરણના એક ભાગ નર્ચિત અંતઃકરણ તથા:- વૈરાટ સદા સમદમ સમતાવંતજ રહ છે. એના હૃદયમાં રહેલા ચૌદે લોક તેને સ્વોદે છે સ્વપ્ને છે વગેરે ક્રિયા કરે છે પણ તેથી તે કોઈ પ્રત્યે દ્વેષી કે પ્રીતિવાલું નથી કારણ કે એનામાં સમતા સંભસકરણ રહ્યું છે. વૈરાટ સદાકાલ નર્ચિત સરસ્વંજ માલમ પડે છે. જાણે કાંઈ પ્રવૃત્તિજ ન હોય અને ધ્યાનાકાર જેવું હોય એમ લાગે છે, તેને નર્ચિત અંતઃકરણનો વિભાગ જાણવો.

વૈરાટના કયા કયા તત્ત્વમાં પાંચ સંભસકરણના નવ નવ ભાગ અને પાંચ અંતઃકરણના એક એક ભાગ રહ્યા છે તે નીચે મુજબ:-

(૧) શાંતિ સંભસકરણના નવ ભાગ અને મન અંતઃકરણનો એક ભાગ એ દશ ભાગ પૃથ્વી તત્ત્વને સ્થુલ દેહને વિષે રહ્યા છે.

(૨) શીલ સંભસકરણના નવ ભાગ અને બુદ્ધિ અંતઃકરણનો એક ભાગ એ દશ ભાગ, જલતત્ત્વને સુક્ષ્મ દેહને વિષે રહ્યા છે.

(૩) સહેજ સંભસકરણના નવ ભાગ અને અહંકાર અંતઃકરણનો એક ભાગ એ દશ ભાગ, અગ્નિતત્ત્વને કારણ દેહને વિષે રહ્યા છે.

(૪) સંતોષ સંભસકરણના નવ ભાગ અને ચિત્ત અહંકાર અંતઃકરણનો એક ભાગ એ દશ ભાગ, વાયુતત્વને મહાકારણ દેહને વિષે રહ્યા છે,

(૫) સમતા સંભસકરણના નવ ભાગ અને નાચિત્ત અંતઃકરણનો એક ભાગ એ દશ ભાગ, આકાશતત્વને પરમ કારણ દેહને વિષે રહ્યા છે.

(૧) શાંતિ સંભસકરણને લીધે પૃથ્વી શાંતિવત્ત રહી છે અને એક ભાગ મન અંતઃકરણને લીધે પૃથ્વીમાં સર્વની ઉપજન રહી છે.

(૨) જઙ્ગ શીલવંતજ છે તે શીલ સંભસકરણના વિભાગે કરીને અને એક ભાગ બુદ્ધિ અંતઃકરણનો કે જે, જઙ્ગને વિષે મધુરતા રહી છે.

(૩) મહા સુન્યને વિષે મહાઅગ્નિ સહેજ સ્વભાવે રહે છે તે સહેજ સંભસકરણને લીધે કોઈ કાળે પ્રલય વચ્ચેજ દ્રશ્યમાન થાય છે, અને અહંકાર અંતઃકરણનો એક ભાગ તે મહાઅગ્નિને તોળી રહ્યો છે. કે જે અગ્નિને વધે ફેલાવા નથી દેતો.

(૪) સસુમાર ચક્ર સદાયકાઙ્ગ કાંદિપણ ભક્ષણ વિના સંતોષસ્થાનજ રહે છે તે સંતોષ સંભસકરણને લીધે સસુમારચક્રને વિષે વિશેષ ચલકીતપણું રહ્યું છે તે ચિત્ત અંતઃકરણને લીધે.

(૫) સમતા સંભસકરણને લીધે આકાશ અતિ સમદમ રહ્યું છે અને ચિદ્ર અંતઃકરણનો એક ભાગ તે જે આકાશ સદા ચિદ્ર્યેજ રહ્યું છે.

(૧) સ્વકાશઘર્ણની સ્થિતિ વિવસ્થાના નવ ભાગ અને એક ભાગ સતોગુણની જાગ્રત અવસ્થાનો પોષ્યો હતો તે વિષે:—એ દશે ભાગ પૃથ્વીતત્ત્વને સ્થુલ દેહને ગિષે રહ્યા છે તેથી પૃથ્વી સદા સ્થિતિવંત રહી છે અને જાગ્રત અવસ્થાના વિભાગથી તો વૈરાટને જાગ્રત અવસ્થા થઈ રહી છે.

(૨) ઉદાર વિવસ્થાના નવ ભાગ અને સ્વપ્ન અવસ્થાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વિષે:—એ દશે ભાગ જઙ્ઙતત્ત્વને સુક્ષ્મ દેહને વિષે રહ્યા છે, એથીજ મહાજઙ્ઙ સદા અથાહ ઉદારને ગંભીરવત રહે છે, અને સ્વપ્ન અવસ્થાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તેને લીધે તો વૈરાટને સ્વપ્ન અવસ્થા થઈ રહી છે.

(૩) ગલીત વિવસ્થાના નવ ભાગ અને શુષુપ્તિ અવસ્થાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વિષે:—એ દશ ભાગ તો વૈરાટના કારણદેહને અમ્નિતત્ત્વને વિષે રહ્યા છે. તેથી મહા અમ્નિ કાષ્ટપાષાણની આઘ લઈને સર્વ વૈરાટમાં ગલીતવાનજ રહ્યો છે, તે અમ્નિ આતોઆપ પ્રકાશી નથી શક્તો, સુષુપ્તિ અવસ્થાના નવ ભાગને લીધે તો વૈરાટને સુષુપ્તિ અવસ્થા થઈ છે.

(૪) કુંભ વિવસ્થાના નવ ભાગને વિષે એક ભાગ તુર્યાવસ્થાનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-

એ દશ ભાગ વાયુ તત્ત્વને મહાકારણ દેહને વિષે રહ્યા છે. તેથી વાયુ તત્ત્વ કે જે (સસુમાર ચક્ર) ફરે છે સ્વરૂપે પળ કુંભવત સરસું દેખાય છે, કારણ કે ચંદ્ર સૂર્યની આગ લઈને તારા મંડળ તેને આધારે રહ્યાં છે, પણ ચંદ્ર, સૂર્ય તેમ તારા મંડળ ચાલતાં દેખાતાં નથી તે કુંભ વિવસ્થાને લીધે તુર્યાવસ્થાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તેને લીધે તો વૈરાટને તુર્યાવસ્થા થઈ છે.

(૫) સામાન્ય વિવસ્થાના નવ ભાગને વિષે એક ભાગ ઉનમુની અવસ્થાને પોષ્યો હતો તે વિષે:-

એ દશ ભાગ વરાટના પરમકારણ દેહને આકાશ તત્ત્વને વિષે રહ્યા છે એથી તો આકાશ તત્ત્વ સામાન્યવતઃ જ રહ્યું છે. ઉનમુની અવસ્થાનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તેને લીધે તો વૈરાટને ઉનમુની અવસ્થા થઈ છે.

અવસ્થાઓનું વર્તન.

(૧) નાગ લોક, દેવને મનુષ્યની આગ લઈને તે સર્વ વિષે તો જાગ્રત અવસ્થા શ્રેષ્ઠ વર્તે અને તેની અન્ય ચાર અવસ્થાઓ તેણેના સ્વપ્ન વિષે નર્ત કરાવે છે.

(૨) પશુ પતંગ, કીટ સ્વપ્ન અવસ્થા શ્રેષ્ઠ ભોગવે છે

અને બીજી અન્ય ચાર તેમના ઉદરને વિષે વર્તમાન કરે છે.

(૩) તૃણ જાતિ વેલી જાતિ અને વૃક્ષ જાતિ વિષે સુસુપ્તિ અવસ્થા શ્રેષ્ઠ વર્તે છે અને અન્ય અવસ્થા તેમના ઉદરને વિષે વર્તમાન કરે છે.

(૪) ત્રણ ગુણ અને ત્રણ ઘણની આદ્ય લઈને વૈરાટ વિષે તો તુર્યાવસ્થા શ્રેષ્ઠ રહી છે. અને બીજી તેમના ઉદરને વિષે ભોગવાય છે.

(૫) ચારે તત્ત્વકારણની આદ્ય લઈને અવ્યાકૃત નિરંજન વિષે ઉનમુની અવસ્થા શ્રેષ્ઠ રહી છે અને બીજી તેમના ઉદરને વિષે વર્તમાન કરે છે.

હવે એ પ્રમાણે પંચ અવસ્થાઓ પૈકી એક એક અવસ્થા પંચ જાતિને વિષે શ્રેષ્ઠ વર્તે છે. પણ આપણે તો વૈરાટને વિષે તુર્યાવસ્થા શ્રેષ્ઠ કહી છે કેમકે વૈરાટ સદાકાલ સદેજ ભાવે તુર્યાવત સરસુંજ રહે છે. એના ઉદરને વિષે અન્ય અવસ્થા વર્તમાન કરે છે તે નીચે મુજબ.

(૧) પ્રથમ તુર્યાને વિષે ઉનમુની અવસ્થા એક માસ વસંત ઋતુના અને બે માસ ગ્રીષ્મકાલના દિવસમાં વર્તે છે.

(૨) તુર્યાવસ્થાને વિષે અષાઢ શ્રાવણને ભાદ્રમાસને વિષે જાગ્રત અવસ્થા વર્તતી જાણવી.

(૩) તુર્યાને વિષે રૂપનાવસ્થા એક માસ શરદ ઋતુ (આસી માસ) અને શિત ઋતુના બે માસ વિષે વર્તે છે.

(૪) તુર્યાને વિષે હિમ ઋતુના બે માસમાં અને વસંત ઋતુના એક માસમાં સુસુપ્તી અવસ્થા વર્તે છે.

(૫) વૈરાટને વિષે તુર્યાવસ્થા સદાયકાલ વર્તે છે.

(૧) વૈરાટની જાગ્રત અવસ્થામાં વિદ્યુત વાદલ વરસાદ અને ગર્જના વગેરે અતિશય ઉપાધી સ્ફુરણ થાય છે.

(૨) શરદ ઋતુના એક માસમાં અને શીત ઋતુના બે માસમાં સ્વપ્ના અવસ્થાને લીધે વૈરાટમાં અલ્પ વર્ષા, ધુમસ અને ઓશ વગેરે સૂક્ષ્મ ઉપાધી ઉટે છે. દાખલા તરીકે:- આપણામાં પળ જાગૃત અવસ્થાના અંકુર સ્વપ્નાવસ્થામાં સ્ફુરે છે (એ પ્રમાણે વૈરાટની જાગ્રત અવસ્થામાં થતી વિદ્યુત) વાદલ, વરસાદ અને ગર્જના વગેરે ઉપાધીના અંકુરો જે અલ્પ વરસાદ, ધુમસ તથા ઓશ વગેરે વૈરાટના સ્વપ્નાવસ્થામાં સ્ફુરે છે.

(૩) જેમ આપણામાં સ્વપ્નાવસ્થાના સૂક્ષ્મ સંકલ્પ ઉટે છે. તે કરતાં ઘણા સૂક્ષ્મ સંકલ્પ સુસુપ્તી અવસ્થામાં ઉટે છે કે જેમાં આલપંપાલ દૃશ્યમાન થાય છે તથા એ સંકલ્પો જાગ્રતમાં કહી શકાતા નથી તેમ વૈરાટમાં એની સ્વપ્નાવસ્થાના સૂક્ષ્મ વિકાર (અલ્પ વર્ષા, ધુમસ ઓશ અને મેઘરવા વગેરે) હિમ ઋતુના બે માસમાં અને વસંત ઋતુના એક માસમાં સ્ફુરે છે એ વચ્ચે વૈરાટની સુસુપ્તી અવસ્થા ચાહતી જાણવી.

(४) वैराटमां ग्रीष्म ऋतुना दिवसोमां विद्युत वादळ, धुमस के गर्जना वगेरे कंइ उपाधी देखाती नथी ए वखते वैराटनी उनमुनी अवस्था चालती जाणवी कदाच ए उनमुनीमां मावठु के मेघरवा वगेरे उपाधी थाय तो ए उनमुनीमां फरी जाग्रत अवस्था वर्तती जाणवी.

(५) जाग्रत, स्वप्न सुसुप्ती अने उनमुनी अवस्थाओनी क्रिया वैराटमां थइ थइने रही गया पछी थोडा थोडा दिवसने अंतरे आकाश निर्मळ रहे छे अने कंइ उपाधी थती नथी, ए उपरथी जाणवु के वैराटमां तुर्या अवस्था सदा वर्ते छे कारणके तूर्यामां कांइ उपाधी थवी न जोइए.

वैराटमां अचंतघणनी दश भावना पैकी अहंम्भावनाना नव भागमां तमोगुणनो कामना काळनो एक भाग पोष्यो हतो ते विषे:—अहंम्भावनाने लीधे वैराट असंख्य युगो थयां अहंम्पणेज रहयुं छे अने वृद्धपणानुं अधिक नुन्य, तात्पर्य गणकारतुं नथी एमां पोषेला कामना काळना एक विभागने लीधे वैराटमां मातपिताना संयम विना जळ पृथ्वीना योगे अनेक प्रकारना कीट अने जीव वगेरे चो-मासामां उत्पन्न थाय छे.

(२) संभभावनाना नव भागमां पृथक् कालनो एक भाग पोष्यो हतो ते विषे:—वैराट सदा संभाकारमांज रहे छे ते संभभावनाने लीधे वैराटमां कोई कोई स्थळे सुवर्ण,

આંદી, ત્રાંચા લોચંડની આઘ લઇને હીરા રત્ન પારસ તથા
સ્વારા મીઠા પાણીની ભૂમી હોય છે, એ સર્વ ભેદાભેદ વૈરા-
ટમાં પૃથક્ જણાય છે તે પૃથક્ કાલની ક્રિયા જાણવી.

(૩) વિસર્જન ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ
અજ્ઞાનકાલનો પોષ્યો હતો તે વિષે. વૈરાટમાં ગયા વર્ષની
ક્રિયા આ વર્ષે નહિ અને આ વર્ષની ક્રિયા આવતા વર્ષે
નહિ, તે વિસર્જન ભાવના કરીને થાય છે. પાછલું વિસ-
રેલું ફરી સ્મૃતિ થવા દે નહિ તે અજ્ઞાનકાલનો વિભાગ
જાણવો.

(૪) નિદ્રા ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ સ્વભા-
વકાલનો પોષ્યો હતો તે વિષે:—વૈરાટ સદા નિદ્રાવત
દેશાય છે તે નિદ્રાભાવનાને લીધે વીજી અવસ્થાઓ તેના
ઉદરમાં વર્તમાન કરે છે તે કેમ જાણીએ જે, જેમ આપણે
નિદ્રા આવે છે ત્યારે સ્વપ્ન, શુષુપ્તિની આઘ લઇને વીજી
અવસ્થા ફરી તેને વિષે પળ વર્તમાન કરે છે એ પ્રકારે
વૈરાટમાં પળ જાણવું, છ ઋતુની આઘ લઇને વૈરાટમાં જે
સ્વભાવ પડ્યો છે તેને તે સદા ચાલ્યો જાય છે, તે સ્વભાવ
કાલ જાણવો.

(૫) અંધતમ ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ દ્વેષ-
કાલનો પોષ્યો હતો તે વિષે. વૈરાટના મહાસુન્યના ઉદરના
ભાગમાં રહેલો મહા અગ્નિ અધ સરસોજ રહ્યો છે કે જે

મહાસુન્યને છોડીને સર્વ વૈરાટને વિષે પ્રકાશતો નથી તે અંધત્તમ ભાવનાને લીધેં બ્રહ્માના મિત પ્રલયને વિષે મહા અગ્નિની સોઝ કઢા સૂર્યને વિષે પોષાડને, વૈરાટના ઉદરના લોકને (જે થાવર જંગમાદિકની) આદ્ય લઈને પ્રલે કરી જાય તે દ્વેષકાળનો વિભાગ જાણવો.

(૬) અચેત ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ આક્રંત કાળનો પોષ્યો હતો તે વિષે ચૌદ લોક વૈરાટના ઉદરમાં સ્વોદે છે, સ્વળે છે ને સ્વંદે છે પણ તે બોલતું ચાલતું નથી અને અચેતને અચેત સરસુંજ રહે છે તે અચેત ભાવનાને લીધે. વૈરાટને સ્વોદતાં કે સ્વળતાં સદા તે આકૃતિને આકૃતિવાન રહે છે તે આક્રંત કાળને લીધે.

(૭) ઉચાટ ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ આશ્ચર્યકાળનો પોષ્યો હતો તે વિષે:--પ્રીષ્મકાળને ઝનમુની અવસ્થાને વિષે વૈરાટ ઉચાટ જેવુંજ રહે છે તે ઉચાટ ભાવનાને લીધે ચાર અવસ્થાની ઉપાધિ જે, આશ્ર વિદ્યુત, ગર્જનાને વ્રસાળ ધુમસની આદ્ય લઈને સર્વ ક્રિયા તે સમયે સુન્યમાં લીન પામી જાય છે, તે આશ્ચર્યકાળના વિભાગે લીન થાય છે.

(૮) અભાવ ભાવનાના નવ ભાગમાં એક ભાગ રાજસકાળનો પોષ્યો હતો તે વિષે:--અભાવ ભાવનાના નવ ભાગ વૈરાટના સ્પર્શ માત્રાને વિષે રહ્યા છે (સ્પર્શ માત્રા

कहेतां जे ओगण पचाश वायु) ते वायु अनंत पदार्थने विषे वैराटमां वायु छे पण कोइ पदार्थमां बळगतो नथी ते अभाव भावनाने लीधे नथी बळगतो एक भाग राजस काळनो तेजे, पवन पुष्पादिक धुप दीपनी वासनानी आद्य लइने सर्वनी उपर वायु छे त्यारे वासनाने ग्रहण करीने लेनो जाय छे.

(९) मुन्य भावनाना नव भागमां एक भाग विपरीत काळनो पोष्यो हतो ते विषे:--वैराटना ऊदरमां देव, मनुष्यने छ गुण घणनी आद्य लइने असंख्य लोको निवास करे छे, एमां केटलाक महा रुडां काम आचरे छे अने केटलाक घुरां काम आचरे छे तोपण ते कोइ प्रत्ये प्यार के द्वेष करतुं नथी. पण मुन्य सरखु रहे छे, ते मुन्य भावनाने लीधे.

अतिवृष्टि, मरकीरोग, लुक अग्निनी आद्य लइने वैराटमां व्याधि उत्पन्न थाय छे, तेने विपरीतकाळनो विभाग जाणवो

(१०) असांम्रथ भावनाना नव भागमां एक भाग वृद्धि अंतकालनो पोष्यो हतो ते विषे:--वैराटने एना महाद शरीर प्रमाणे महाद शक्ति रही छे छतां ते महाद शक्ति प्रमाणे, असांम्रथ भावनाने लीधे ते हाली के चाली शकतुं नथी. बुद्धि अंतकाळनो एमां एक भाग पोष्यो हतो ते इंड

કટાક્ષના ત્વચા ભાગમાં રહ્યો છે. વૃદ્ધિ અંતકાળનો વિભા વૈરાટના ત્વચા ભાગને વધવા દેતો નથી તેથી તેનું અંત હાડપણ વૃદ્ધિ પામતું નથી, એટલે વૈરાટ ફરી વધ્યા ક વાને અશક્તિમાન છે. એ હવે વધતું નથી.

(૧) અહંકારઘણના નવ ભાગમાં એક ભાગ રજોગુણ પોષ્યો હતો તે વિષે:-તે રજોગુણનો વિભાગ રસમાત્રામાં રહ્યો છે, અને અન્ય નવ ભાગ પંચભુત અને ચાર માત્રામાં રહ્યા છે. અહંકારઘણની દૃષ્ટિ ઉંચે ગમન કરનારી છે અને રજોગુણની દૃષ્ટિ નીચે ગમન કરે છે રજોગુણનો વિભાગ (રસમાત્રા જે) વર્ષા ઋતુના જલમાં રહ્યો છે. તેથી વરસાદના જલને નીચે ગમન કરાવે છે. અહંકારઘણના નવ વિભાગ જેમાં રહ્યા છે તેને તેઓ ઉંચે ગમન કરાવે છે

અહંકારઘણના બે ભાગ પૃથ્વીતત્ત્વ અને ગંધમાત્રામાં રહ્યા છે તેથી તેઓ સર્વ પર્વતની મૃતિકાને ઉંચે વૃદ્ધિ પામવા રૂપી ગમન કરાવે છે. અગ્નિતત્ત્વ અને રૂપ માત્રામાં બે ભાગમાં અહંકારઘણના બે ભાગ રહ્યા છે, તેઓ આ અને રૂમાત્રાને પણ ઉંચે ગમન કરાવે છે, પવન તત્ત્વ અને સ્પર્શ માત્રાના બે ભાગમાં અહંકારઘણના નવ ભાગ રહ્યા છે, તેઓ પવન અને સ્પર્શમાત્રાને ઉંચે જ ગમન કરાવે છે તેમને જો કોઈ રોકે તો પૃથ્વીમાં ન પ્રવેશતાં ઉપર જા

આકાશતત્ત્વ અને શબ્દ માત્રાના બે ભાગમાં અહંકારઘણના વિભાગ રહ્યા છે, તેઓ મહદાકાશ અને આવરણાકાશને ડુંચે ગમન કરાવે છે કેમકે આકાશનો ભાગ જે શબ્દ તે ડુંચે અવિકાશમાં જાય છે, અને પૃથ્વીમાં પ્રવેશતો નથી.

અહંકારઘણનો એક ભાગ મહાદજ્ઞમાં રહ્યો છે. તેથી તે જ્ઞ પૃથ્વીની તઢીણી સપાટી ઉપર સમદમ અડોલ રહ્યું છે. તેમજ તે ભાગ પાણીને ઉપર ગમન કરાવે છે. વઢી અહંકારઘણને લીધે અવની તોલાઈ રહી છે.

(૨) સ્વકાશઘણના નવ ભાગમાં એક ભાગ સતોગુણનો પોષ્યો હતો તે વિષે સત્ત્વગુણનો એક ભાગ ઉદાર વિવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થામાં રહ્યો છે, ણથી સતોગુણનો સ્વભાવ (મધ્યસ્થ) તટસ્થ સમદમ છે અને ઉદાર વિવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થાને જાગ્રત કરતાં વધારે ઉદારવત્ત રાખે છે, સ્વકાશઘણના અન્ય નવ ભાગ સ્વકાશઘણના પાંચ સંભસ-કરણ અને ચાર વિવસ્થામાં રહ્યા છે, તેથી એ પાંચ સંભસ-કરણો તથા ચાર અવસ્થાઓમાં સ્વકાશપણુ રહ્યું છે. સ્વકાશપણુ એટલે નિર્મલતા.

(૩) અચંતઘણના નવ ભાગમાં એક ભાગ તમોગુણનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-તમોગુણનો એક વિભાગ અચંતઘણની અસામ્રથ ભાવના અને વૃદ્ધિ અંતકાઢના

વિભાગમાં રહ્યો છે. તે વૈરાટના વૃદ્ધિપણને ભક્ષ કરતો રહે છે. તેથી વૈરાટ તેની આદ્ય મૂકીને વધી શકતું નથી. અચંતઘણના અન્ય નવ ભાગ નવ ભાવનામાં રહીને વર્તે છે, એથી એ નવે ભાવનાઓમાં વિશેષ અચેત અને અચંતપણું રહ્યું છે.

(૪) ત્રણ ગુણ અને ત્રણઘણ વૈરાટમાં કેવી રીતે વર્તે છે તે વિષે:-

(૧) અહંકારઘણના નવ ભાગનો અમલ ચોમાસાના ચાર માસમાં ચાલે છે. એ અહંકારઘણમાં રહેલો રજોગુણનો એક વિભાગ વરસાદને ઉદય કરવાની ક્રિયા કરે છે.

(૨) સ્વકાશઘણના નવ ભાગનો અમલ શિયાળાના ચાર માસ ઉપર ચાલે છે. એ સ્વકાશઘણમાં રહેલો સતોગુણનો એક ભાગ શિયાળામાં અતિશય ઠંડી ઉપજાવવાનું કાર્ય કરે છે.

(૩) અચંતઘણના નવ ભાગ ઉનાળાના ચાર માસમાં વર્તે છે. અચંતઘણમાં રહેલો તમોગુણનો એક ભાગ અતિશય તામસ (ગરમી) ઉત્પન્ન કરે છે.

(૪) મહાતત્ત્વકારણના નવ ભાગમાં એક ભાગ આનંદ તત્ત્વ-કારણનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-મહાતત્ત્વ કારણના નવ ભાગનું

વૈરાટપ્રમાણે વૈરાટનું મહાત્ત્વ કારણ થયું છે. એ મહાત્ત્વ કારણના નવ ભાગ વૈરાટના આકાશ તત્ત્વ (જે શબ્દ આકૃતિ સંયુક્ત સુન્ય)ના વિભાગને છોડીને અનાદિ સ્વગાકાર (જે સદા છે છે ને છેજ એમાં) રહ્યા છે. મહાત્ત્વ કારણ વૈરાટના આકાશ તત્ત્વ અને અનાદિ સ્વગાકારની વચ્ચે રહીને આશ્ર, વિદ્યુત, ગર્જના અને પવન વગેરેને તેના પોતાના સ્વરૂપમાં મેળવીને અરૂપ કરી નાંખે છે. મહાત્ત્વ કારણમાં રહેલો આશ્ચર્યકાળનો એક ભાગ તે અરૂપ કરી નાંખેલા ઉપાધીના અંકુરોને ઘ્રી રાખે છે. તે ઉપાધીના અંકુરો મહાત્ત્વમાં વહાર નીકળી આવે જેન કોઈ હલકી વસ્તુ પાણીમાં ડુબાવીએ ત્યાં સુધી તે પાણીમાં રહે અને તેને છોડી દઈએ તો પાણી ઉપર નીકળી આવે.

મહાત્ત્વકારણમાં રહેલો આનંદતત્ત્વનો એક ભાગ આશ્ર વિદ્યુત વગેરે ઉપાધીના મહાત્ત્વ કારણમાં રહેલા અરૂપ રૂપને રૂપ ધરાવીને ઉદય પમાડે છે.

(૨) ધનંજે તત્ત્વકારણના નવ ભાગમાં પ્રકૃતિ તત્ત્વ કારણનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વિષે:-એ દશે ભાગ વૈરાટની શબ્દ માત્રા (સત્ત્વસૂન્ય)માં રહ્યા, ઈકાર વગેરે જાવન અક્ષર બંધાય છે. જેમ કોઈ નદીનો પ્રવાહ બાંધવો હોય તો તેમાં ચીકળી માટીનો ઉપયોગ કરવો પડે નહિ તો તે પ્રવાહ બાંધવાનો ગોઠો બીસરાઈ જાય તેમ આકાશ

પણ વહેલા જેવું જાણવું. તેને બાંધવાને માટે ધનંજે તત્વ કારણરૂપી ચીકળી માટી જોડે, નહિ તો શબ્દ માત્રા વિસ્તરાઈ જાય. અક્ષરમાં સ્વર રહ્યા તે પ્રકૃતિ તત્વકારણને લીધે. નહિ તો સ્વર વગર અક્ષર બોડાજ (વ્યંજન) બોલાય. એ પ્રમાણે પ્રકૃતિ તત્વકારણનો વિભાગ ધનંજે કારણ તત્વમાં રહ્યો છે.

(૧) વૈરાટમાં નિરંજનના પાંચ ભાગ અને અવ્યાકૃતના પાંચ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:- એ બંનેના સરસા ભાગ પોષ્યા છે તેથી વૈરાટ નપુંસક થયું. છે. એ ન કહેવાય પુરુષ કે ન કહેવાય સ્ત્રી. (નાન્યતર જાતિ કહેવાય) વળી એ બંને (નિરંજન અને અવ્યાકૃત)ના સરસા વિભાગ પોષેલા હોવાથી વૈરાટમાં જલ, પૃથ્વી, તેજ, વાયુ અને આકાશ વનેરેના પોતપોતાનાં તત્વ સંયમ થવાથી અનેક જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે વૈરાટમાં નિરંજન અને અવ્યાકૃતનો અમલ ચાલે છે.

(૨) આઠ ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈ તમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો અને એકભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-એ દશ ભાગનો તો વૈરાટને વિષે અહંકાર પ્રાણાયમ (કે જે લેતો શ્વાસ તે) થયો છે. વિકાશનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તેનો તો ઓંકાર પ્રાણાયમ (કે જે મોક્ષ માર્ગે રહ્યો છે અને વૈરાટના ઉદર વિષે વિકાશ કરતો જાય છે, ત્યારપછી તેની પાછળ ઓંકાર

પ્રાણાયમ પ્રવેશ કરે છે તે) થયો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો કે જે ઓંકાર તે થયો પ્રાણાયમને વિષે વ્યાપક થઈ પ્રાણાયમને ધીરે ધીરે ચાલવા દે છે. કુંભસ્થ મહાતત્વને વિષે સ્થંભન શક્તિ રહી છે.

(૧) આઠ ભાગ વિકાશ મહાતત્વના લઈને તેમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે:—

એ દશ ભાગનો વૈરાટને વિષે સોદમ પ્રાણાયમ (કે જે મુક્તો શ્વાસ તે) થયો છે. અવિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ એના અગ્ર ભાગે રહ્યો છે તેથી તે પ્રાણાયમના વેગ પ્રમાણે પ્રાણાયમને ચાલવા દઈને ઊલટાવે છે, કારણ કે અવિકાશ મહાતત્વની સંપટ શક્તિ છે. કુંભસ્થ મહાતત્વનો વિભાગ એમાં વ્યાપક રહ્યો છે કે જે પ્રાણાયમને ધીરે ધીરે રેચક થવા દે છે. તંથીજ વૈરાટનું બઝ ઘણુંજ પહોંચે છે.

(૨) આઠ ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને તેમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે એ દશ ભાગ વૈરાટના બંને પ્રાણાયમને વિષે કુંભક થઈ રહ્યા છે. કુંભક પટલે થંને શ્વાસની વચ્ચે પ્રાણાયમ સ્થંભન પામે છે તે વિકાશ મહાતત્વનો વિભાગ તો કુંભસ્થ મહાતત્વના ઊરધ મુખને વિષે મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે ! તે કુંભકને થોડીક વાર રાखीને બહાર કાઢી દે છે, અને એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો કુંભકના

અધોમુખના મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે. તે કુંભકને વૈરાટમાં પકડી રાखે છે,

(૧) વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વના ત્રણ ભાગમાં ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષસ્ત્વના આ ચાર ભાગ કાલચક્ષસ્ત્વના પોષ્યા હતા તે વિષે:—

વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ કે જે વૈરાટનાં સર્વ તત્વને ઇન્દ્રિયોની વિભક્તિ ન્યારી ન્યારી રાखે છે. (કે જેથી આ તત્વ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા વીજા તત્વ ઇન્દ્રિયોને વિષે ના મળે. અને જે તત્વ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા જે સમયે જોડાઈ તે સમયે તે તત્વ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા જણાવે છે.) તેને વિષે અનંગ ચક્ષસ્ત્વ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વના જણાવ્યા પાછળ ઉપંગાવીને જેવું તત્વ તેથી ક્રિયા કરાવે છે. અનંગ ચક્ષસ્ત્વ ઘટલે કામદેવ જાણવો તે કામન ॥ ૨૧ ॥ રીને સર્વ તત્વની ક્રિયાઓ થાય છે. અને એમાં રહેલા ચાર ભાગ કાલચક્ષસ્ત્વના તત્વ ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને પાછળથી નાશ પમાડતું જાય છે. તે નાશ કહેતાં પહેલી ઋતુનો નાશ થાય છે ત્યારે વીજી ઋતુ બદલાય છે.

આ પ્રમાણે ત્રણે તત્વની ઉપક્રિયા થાય છે હવે મૂળ-મકાની ક્રિયા નીચે મુજબ.

(૧) મૂળ મકાનો તે પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ મહાતત્વ જાંખવાં.

(૧) અવિકાશ મહાતત્વને વિષે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ રહ્યું છે.

- (૨) વિકાશ મહાત્ત્વને વિષે કાલચક્ષસ્ત્વ રહ્યું છે.
 (૩) અને કુંભસ્થ મહાત્ત્વને વિષે અનંગચક્ષ સત્ત્વ રહ્યું છે.
 (૧) વર્ગ જ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ લેણા પ્રાણાયમની મીનર પુષ્ટિ કરે છે. તેથી પ્રાણાયમ બહાર અતિશય જતો નથી.
 (૨) અનંગ ચક્ષસ્ત્વ કુંભસ્થ મહાત્ત્વને (જે લેતો શ્વાસ પોરકને) અંદર સ્થિત રાખે છે, તેથી વૈરાટને વિષે પ્રાણાયમ થોડોક ભરાઈ રહે છે, એથી વૈરાટને વિષે સમર્થતા રહે છે.

(૩) કાલ ચક્ષસ્ત્વ પ્રાણાયમને બહાર રેચક કરી નાંખે છે, કારણકે કાલ ચક્ષસ્ત્વનો એક ભાગ જાસ્તી છે જેટલું અનંગ ચક્ષસ્ત્વ નિર્વજ્રતા પામતું જાય છે. તેટલોજ કાલ ચક્ષસ્ત્વ પ્રાણાયમનો નાશ કરતું રહે છે. છેવટે અનંગ ચક્ષસ્ત્વને વર્ગજ્ઞાન ચક્ષમત્વ નાસ્તી પામવાથી અને કાલ ચક્ષસ્ત્વનો એક ભાગ વધારે હોવાથી કોઈ કાલે વૈરાટ નાશ પામે છે.

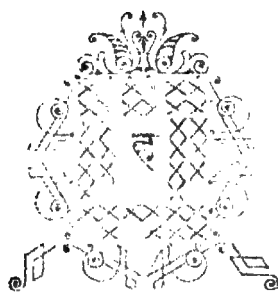
દોહા

અતિ ધીર હંડ વૈરાટકે, કીયેહુ સકલ અનુકર્મ;
 સચીત, સબુધ અધિકારીકુ, દર્શાવન નિજ મર્મ. ૧
 અબ સ્વટ ગુણવળ મહાદકે, નારણ્યદાસ સૂળ તંત;
 પોસેહુ વૃત્તિ ક્રિયા જેડી વિધે, કુવેરસો કરત વિસ્તરંત. ૨

અથઃ સ્વટ મહાદેવ તનુ પંચીકરણ દેશાવન નામ.

અષ્ટમો કંદ.

ધે કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિયે સ્વટ મહાદેવ તનુ રચ્યા છે તે કહેવામાં આવશે.

(૧) રજોગુણના પંચ ભાગ લઈને અને એમાં વીજા ગુણધનના એક એક મઝી પાંચ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:-

એ દસ ભાગ પોષ્યા હતા તેના તો સ્વટ મહાદેવને વિષે બ્રહ્મા થયા છે. એને વિષે એક ભાગ સત્તોગુણનો તે જે બ્રહ્માને કોઈ સમે શાંતિ ઉપજે છે, અને અહંકારધનનો એક ભાગ કે જે બ્રહ્માને કોઈ સમે અહંકાર ઉપજી જાય છે. એક ભાગ સ્વકાશધનનો તે જે, બ્રહ્માને કોઈ સમે સ્વકાશપણું આવે છે, તૈશી સર્વ વિષયથી તૃપ્ત થઈને પ્રફુલ્લિત રહે છે. અચંતધનનો એક ભાગ તે જે, બ્રહ્મા કોઈ સમે અચંત ધ્યાનાકાર થઈ જાય છે. એક ભાગ તમોગુણનો તે જે,

બ્રહ્માને કોઈ સમે તામસગુણ ઉપજી જાય છે.

(૨) પંચ ભાગ સતોગુણના લઈને એમાં બીજા ગુણઘનના એક એક મઢી પાંચ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે.

એ દશ ભાગ પોષ્યા હતા તેના તો વિષ્ણુદેવ થયા છે. એમાં સતોગુણના પાંચ ભાગ પોષ્યા છે તેથી વિષ્ણુ અતિશે શાંતિવત છે, એને વિષે એક ભાગ રજોગુણનો તેજે, વિશ્વને કોઈ સમે લક્ષ્મી ઉપર મોહ ઉપજે છે. તમોગુણનો એક ભાગ તે જે, વિશ્વને કોઈ સમે તામસ ઉપજે છે અને અવતાર ધરીને ઘણા દૈત્યનાં છેદન કરે છે. એક ભાગ અહંકાર ઘનનો તેજે, વિશ્વ સૃષ્ટિનું પાલન કરવાનું અભિમાન રાખે છે. એક ભાગ સ્વકાશઘનનો તે જે, વિષ્ણુ કોઈ સમે સ્વકાશ પદેજ રહે છે. એક ભાગ અચંતઘનનો તે જે, વિષ્ણુ કોઈ સમે અચંત ધ્યાનાકારજ રહે છે. હવે એને એ પ્રકારે છ ગુણઘનને વિષે મોહ ઉપજે તે રજોગુણનો વિભાગ તામસ ઉપજે તે તમોગુણનો, શાંતિ ઉપજે તે સતોગુણનો, અહંકાર ઉપજે તે અહંકારઘનનો સ્વકાશઘનું ઉપજે તે સ્વકાશઘનનો અને અચંત ભાવ ઉપજે તે અચંતઘનનો વિભાગ જાણવો.

(૩) પંચ ભાગ તમોગુણના લઈને એમાં બીજા ગુણઘનના દરેકના એક એક મઢી પાંચ ભાગ પોષ્યા હતા તેના શિવ દેવ થયા છે.

(૪) પંચ ભાગ અહંકારઘનના લઈને એમાં બીજા ગુણ

ઘણના દરેકના એક એક મઢી પાંચ ભાગ પોધ્યા હતા તેના
ખટ મહાદ દેવતનુને વિષે શેષજી થયા છે.

(૫) પંચ ભાગ સ્વકાશઘણના લઈને એમાં વીજા ગુણ
ઘણના દરેકના એક એક મઢી પાંચ ભાગ પોધ્યા હતા તેના
ખટ મહાદ દેવતનુને વિષે મહાદ મિંદક દેવ થયા છે.

(૬) પંચ ભાગ અચંતઘણના લઈને એમાં વીજા ગુણઘણના
દરેકના એક એક મઢી પાંચ પોધ્યા હતા તેના ખટ મહાદ
દેવતનુને વિષે કૂર્મ દેવ થયા છે.

આ સિવાય ખટ મહાદ દેવને વિષે વીજા તત્વને ઇંદ્રિ-
યોના ત્રિભાગ પોધ્યા છે તેની ક્રિયાઓ આગળ વીજા દેવોને
વિષે કહીશું, તેજ પ્રમાણે એમની જાણજો.

એ છ મોટા દેવો ક્યાં રહ્યા છે તે કહેવામાં આવે છે.

એ ખટ મહાદ દેવ વૈરાટના શીખર રૂપી અંગને વિષે
રહ્યા છે.

વૈરાટ તો અધોમુખે (નીચા મુખે) રહ્યું છે અને ઉર્ધ્વ
મુખે ચરણાર્વિંદને લીંગ રૂપી ત્રણ શીખર રહ્યાં છે. તથા
અધોમુખે વૈરાટનું મસ્તક અને કર રહ્યા છે. વઢી એની
પુંઠ પૂર્વ દિશાએ છે. વૈરાટની પુંઠને વિશ્વ પશ્ચિમ દિશાએ
કહે છે તે બાજુએ તો વૈરાટનું મુખ રહ્યું છે.

(૧) જમણા ચરણાર્વિંદ રૂપી શીખર ઉપર વિષ્ણુ રહ્યા છે.

(૨) ઢાબા ચરણાર્વિંદ રૂપી શીખર ઉપર શીવજી રહ્યા છે.

(૩) વૈરાટના લીંગરૂપી શીખર ઉપર બ્રહ્મા રહ્યા છે.

- (૪) મસ્તકરૂપી શીખરની તલે શેષજી દેવ રહ્યા છે.
 (૫) ઢાબા કર રૂપી શીખરની તલે મિંડક દેવ રહ્યા છે.
 (૬) જમણા કરરૂપી શીખરની તલે કૂર્મ દેવ રહ્યા છે.

દોહા.

ખટ ગુણઘણ તનુ તત્વકે, પંચીકરણ પ્રભાવ;
 કહેહુ રચના રચી જેહી વિધિ, નિજકર્તા કૃત ભાવ. ૧
 ઓરુ ઇંદ્રાદિક સુરનકે, વિપુ વિલાસ ઇતિહાસ;
 નારણ્યદાસ તેહી તત્વનકી, કેહ કુવેર પ્રકાશ. ૨

અથ: સામાન્ય દેવતનુ વિચરણ પંચીકરણ દેશાવન નામ.

કંદ ૧. મો.

વે ખટ મહાદ દેવ તનુની આઘ લઈને સર્વ
 દેવ તનુના તત્વની ક્રિયા કહેવામાં આવશે.

(૧) દેવને વિષે પૃથ્વી તત્વનો ભાગ તે
 જે, દેવ મૂર્તિમાન છે. અને રવિ ચંદ્ર, તારા મંડલની આઘ

લઈને જે દર્શમાન છે તે પૃથ્વીના વિભાગે કરીને દેસાચ છે. એ પ્રમાણે દેવને વિષે સુક્ષ્મ અવનીનો વિભાગ રહ્યો છે.

(૨) દેવને વિષે જલ તત્વનો વિભાગ તે જે, દેવને વિષે અમી રહી છે, તે અમી દૃષ્ટિએ કરીને દેવ કોઈની સામુ ભાળે છે તેની લીલા લહેર થાય છે.

(૩) દેવને વિષે તેજ તત્વનો વિભાગ તે જે, દેવને વિષે પ્રકાશ રહ્યો છે.

(૪) દેવને વિષે વાયુ તત્વનો વિભાગ તે જે, દેવને હલણ ચલણપણું રહ્યું છે.

(૫) દેવને વિષે આકાશ તત્વ તે જે, દેવને ગ્રહી શકાય નહિ તેનામાં અદ્રષ્ટપણું રહ્યું છે.

દેવને વિષે દરેક માત્રાના નવ નવ ભાગ રહ્યા છે.

(૧) ગંધ માત્રાથી દેવ વાસનાને નૃપ થાય છે, તેથી તે સુગંધી ઘણી ગ્રહણ કરે છે.

(૨) રસ માત્રા દેવની રમનાને રહી છે, તેથી દેવ રસનાને કરીને વચન કહે છે તે ફઝીમુત થાય છે. રસ માત્રાના નવ ભાગ રહેલા હોવાથી વચનમાં રસ જામી આપેલો વર ફઝીમુત કરે છે.

(૩) દેવને વિષે રૂપમાત્રા તેજે, દેવના ચક્ષુની પલક પડતી નથી અને દૃષ્ટિ ઘણી પહોંચે છે એ માત્રા ચક્ષુમાં રહી છે.

(૪) સ્પર્શમાત્રા તેજે, દેવ સ્પર્શે કરીને આનંદ પામે છે.

ए मात्रा त्वचाने विषे रही छे, तेथी चंदन लेप बगेरेना लेपोथी ते तृप्ति पामे छे.

(५) देवने विषे शब्द मात्रा तेजे, देवने घंटनाद, शं-
खनादनी आद्य लइने वाजीत्र प्रिय लागे छे. आ मात्रा
देवना कर्णने विषे रही छे.

रजोगुणनी पंच आकांक्षाना पांच पांच भाग अने
वीत्री पांच दरेकना एक एक भाग देवने विषे पोष्या
हता ते विषे.

(१) श्रवण आकांक्षा देवने विषे नव भागे रही छे,
एना तो देवने कर्ग थया. एमां शब्द मात्राना नव भाग
समाया छे.

(२) सुगंध आकांक्षा देवने विषे नव भागे रही छे
एनी तो नासा थइ एमां गंधमात्राना नव भाग समाया छे.

(३) नीरीक्षण आकांक्षा देवने विषे नव भागे रही छे.
एनां नेत्र थयां एमां नव भागे रूप मात्रा रही छे.

(४) विषय आकांक्षा देवने विषे नव भागे रही छे.
एनी इंद्रિ थई ते सग खडीज रहे छे अने हुंझाती नथी
कारणके विषय आकांक्षाना नव भाग पोष्या छे.

(५) गवन (गमन) आकांक्षाना नव भाग देवने विषे
रह्या छे तेथी ते एक घडीमां लक्ष कोश जाय छे तोय
तेने श्रम लागे नहि ए आकांक्षा चरणने विषे रही छे.

(૧) ઉચાર આકાંક્ષાનો દેવને વિષે એક ભાગ કે જે, દેવ કોઈ સમે ઉચ્ચાર કરે છે અને કોઈ સેવકને વરદાન દેવા ઉચ્ચરે છે.

(૨) શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષાનો દેવને વિષે એક ભાગ તે જે, સૂર્યની આગ લઈને તેજવંત દેવથી બીજાનાં તેજ મુંઝાઈ જાય છે, અને રાત્રીએ શીતલતા પામીને ચંદ્ર તારાની આગ લઈને પ્રફુલિત થાય છે.

(૩) દેવને વિષે ત્રણ આકાંક્ષાના એક ભાગથી દેવને હસ્ત થયા છે તેથી પુષ્પાદિક વસ્તુની આગ લઈને પોતપોતાનાં સહસ્ર આભુષણ ગ્રહી રહે છે.

(૪) દેવને વિષે મલવિસર્જન આકાંક્ષાનો એક ભાગ તે જે, દેવ વૈભવ કરીને તૃપ્તિ પામ્યા પછી પાછા અતૃપ્ત થઈ જાય છે.

(૫) ક્ષુધા પીપાસા આકાંક્ષાનો દેવને વિષે એક ભાગ રહ્યો છે.

દેવમાં સતોગુણના પંચ અંતતઃકરણના નવ નવ ભાગ અને પંચ અવસ્થાનો એક એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વિષે:-

પંચ અવસ્થાના પંચ ભાગ તે દેવને વિષે સામાન્ય સંયુક્ત સમદમ રહ્યો છે તેથી સદા પાંચે અવસ્થા અહર્નિશ વર્તેતી જણાય છે અને અવસ્થા પલટાતી નથી, તે કેમ જાણીએ જે (૧) જાગ્રત અવસ્થા તે, સદાકાલ નેત્રની ટગ-ટગી લાગી રહે છે અને (૨) સ્વપ્ન અવસ્થા તે, કંઠને વિષે

દેવ અપ્રાપ્તિભોગની વાસના કરીને ઘાટ ઘડયા કરે છે. (૩) સુસુપ્તિ અવસ્થા તે, દેવ સદા સમદમ ભાસે છે. (૪) તુર્યાવસ્થા તે, દેવ સદા ધ્યાનકારજ જણાય છે. (૫) ઉન મુની અવસ્થા તે, ચાર અવસ્થાઓની જાણની ચાસમી લઈને આનંદ પામીને ઉદારપણું દેવને વિષે સદા દર્શે છે.

૫ પ્રકારે દેવમાં પાંચે અવસ્થા સંયુક્ત વર્તે છે. એથી દેવ કોઈજ સમે નિદ્રાવશ થાય છે.

દેવને વિષે પંચ અંતઃકરણના નવ નવ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે--

(૧) મન અંતઃકરણના નવ ભાગ તે જે, દેવને વિષે સંકલ્પ વિકલ્પ રહ્યા છે. તે કેમ જાણીએ જે, દેવ કોઈને પ્રસન્ન થઈને ફળીભુત થાય છે અને કોઈને શ્રાપ દઈને પ્રલે કરે છે.

(૨) બુદ્ધિ અંતઃકરણના ભાગ તે જે, દેવ બુદ્ધિથી પોતપોતાના વહેવારના ઘાટ ઘડતાજ રહે છે.

(૩) અહંકાર અંતઃકરણના ભાગ તે જે, દેવલોકના વહેવાર કાર્યનો તેઓ અહંકાર રાક્ષી તોલ કરે છે અને કોઈ દેવની સેવા કરે છે ત્યારે દેવ તેને વરદાન આપે છે, તે અહંકાર અંતઃકરણે કરીને તેમને પોતાના સામર્થ્યની માનીનતા રહે છે.

(૪) ચિત્ત અંતઃકરણના વિભાગ તે જે, દેવ નાના પ્રકારના વૈભવનું ચિત્તન કર્યાં જાય છે.

(૫) નચિત અંતઃકરણનો વિભાગ તે જે, દેવ ચાર અંતઃકરણના વિષયની ચાસમી લઈને મોદીતપણે રહે છે.

સંભસકરણના નવ નવ ભાગ અને વિવસ્થાના એક એક ભાગ દેવને વિષે રહ્યા છે તે વિષે:—

(૧) શાંતિ સંભસકરણને લીધે દેવ શાંતિમાં રહે છે તે કેમ જાણીએ જે, દેવ પોતાનું ધામ છોડીને બહુ ફરતા નથી. સ્થિતિ વિવસ્થાનો એક ભાગ તે જે દેવ હાલે ચાલે પણ સ્થિતિપણે જણાય છે.

(૨) સહેજ સંભસકરણના વિભાગ તે જે, દેવ ગમન કરતાં છતાં સહેજ સ્વભાવે જણાય છે અને ઉદાર વિવસ્થાનો એક ભાગ તે જે, દેવને વિષે અંતર ચાહના, પણ ઉપર ઉદારપણું જણાય છે.

(૩) શીલ સંભસકરણના વિભાગ તે જે, દેવ સદા શીલવંત જણાય છે અને ગલીત વિવસ્થાનો એક ભાગ તે જે, દેવ કોઈને શ્રાપ દે છે ત્યારે જો શ્રાપ અપાઈને માણસ સ્તુતિ કરે તો તે શ્રાપ દેવ થોડોક સ્વેચ્છી લે છે. કારણ કે દેવ સ્તુતિથી ગલીત થઈ જાય છે.

(૪) સંતોષ સંભસકરણના વિભાગ તે જે, દેવ વાસના કરીને સંતોષ પામે છે, અને કુંભ વિવસ્થાનો એક ભાગ તે જે, દેવ આસન ઉપર હોય ત્યાં સુધી ચલાયમાન જણાય નહિ.

(૫) સમતા સંભસકરણના વિભાગ તે જે, દેવની કોઈ

નિંદા કે સ્તુતિ કરે ત્યારે તે જલદી કોપાયમાન નથી થતો તેમ ફઝીબુત પણ નથી થતો અને સામાન્ય વિવસ્થાનો એક ભાગ તે જે, કોઈ લાંબા કાઠથી સેવા કરતો હોય અને કોઈ ટુંક મુદત થયાં સેવા કરતો હોય તો પણ તે બંનેને બરાબર ફઝ આપી દે છે, તે સામાન્ય વિવસ્થાના અમલમાં એવું કરી વેસે છે.

તમો ગુણના પંચ કાઠના નવ નવ ભાગ દેવને પોષ્યા હતા તે વિષે—

(૧) દેવને વિષે સ્વભાવ કાઠના નવ ભાગ તે જે દેવના જે સ્વભાવ હોય તે પલટાય નહિ. કામી તો કામીજ અને ક્રોધી તો ક્રોધીજ અને શીલ હોયતો શીલ સ્વભાવજ રહે કોઈના બોધથી એ સ્વભાવો પલટાય નહિ.

(૨) કામના કાલ તે જે, દેવ વૈભવને માટે બહુ તૃષ્ણ કરે છે.

(૩) આક્રંતકાલ તે જે, દેવને વિષે આકૃતિ વહુ રહી છે, ઈથી સર્વ લોક દેવથી ત્રાસ પામે છે.

(૪) આશ્ચર્યકલ તે જે, દેવને વિષે અંતર્ધ્યાન અને અદર-શ્યપણુ રહ્યું છે.

(૫) દ્વેષકાલ તે જે, દેવ કોઈનુ સારુ ઇચ્છે નહિ, તે કેમ જાણીએ જે કોઈ જપ તપ કરતું હોયતો તેનો જઈને યંમ કરી આવે એ પ્રકારે એ પંચકાલના નવ નવ ભાગ દેવને વિષે રહ્યા છે.

તમોગુણના નીચેના પંચકાલના એક એક ભાગ દેવને વિષે વર્તે છે.

(૧) પૃથક્કાલનો એક ભાગ તે જે, દેવ પૃથક્ પૃથક્ દેખાય છે પોતાના ધામમાં રહ્યા છતાં બીજી જગ્યાએ દેખાય છે.

(૨) વિપરીતકાલનો ભાગ તે જે, દેવ કોઈ સમે અયોગ્ય કામ કરે છે, ત્યારે તેનું વિપરીત થાય છે, તે કેમ જાણીએ જે ઇંદ્રે ગૌતમની નાર ઉપર કુદૃષ્ટિ કરી ત્યારે ચંદ્ર સહિત તેનું વિપરીત થયું તે શ્રાપે *સહસ્ર ભગ થયાં અને શીવજી એ બ્રહ્માના મસ્તકને હેઠ્યું, તેનું બ્રહ્મકૃપાળ થઈને વચ્ચગ્યું; તે વિપરીત થયું કહેવાય.

(૩) અજ્ઞાનકાલનો ભાગ તે જે, દેવ ત્રિકાલદર્શી છે પણ કોઈ સમે ચૂંકી જાય છે. તે કેમ જાણીએ જે, વચ્ચી રાજાને ઘેર વામન જાચવા ગયા, ત્યારે શુક્રાચાર્ય જ્ઞાત્રીમાં પેઠા પણ જાણ્યું નહિ કે મારું નેત્ર સંકેત થશે, અને પ્રભુનો ચોર થવાશે, પણ એમ કોઈ સમે દેવોથી ચૂંકી જવાય છે.

(૪) રાજસકાલનો એક ભાગ તે જે, દેવ સેવા કરતાં કોઈ કોઈની સાથે પ્રીતિ રાખે છે.

(૫) વૃદ્ધિ અંતઃકાલનો ભાગ તે જે, દેવનું શરીર ઘણે કલાકે વૃદ્ધિ પામી રહે છે ને પછી સ્વયં નથી.

* એ પૌરાણિક વિષયો છે.

દેવને વિષે અચંતઘણની પાંચ ભાવનાના નવ નવ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે--

(૧) અહમ્ ભાવના તે જે દેવ ઘણા કાઠ સુધી વૈભવ અને આયુષ્ય ભોગવે છે પણ ગતિ પલટાતી નથી કારણ કે સદાય અહમ્પણને લઈ આગેને માટે ગતિનો નિરોધ થાય છે.

(૨) સંભ ભાવના તે જે, દેવ સદાકાલ સંભાકારજ જણાય છે. હાલે ચાલે પણ અંગે સંભાકારવત દિસે છે.

(૩) અચેત ભાવના તેજે, દેવ પોતાની દૃઢ છોડીને ઝંચી ગતિ પામે નહિ.

(૪) ઉચાટ ભાવના તેજે, દેવને વિષે સ્વેચ્છી મુદ્રા રહી છે તે સ્વેચ્છી મુદ્રાનો મુન્ય સ્વભાવ તે મુન્ય ઉચાટવત છે, તે માટે દેવમાં ઉચાટ ભાવના જાણવી.

(૫) મુન્ય ભાવના તેજે, દેવ મુનીવ્રત સરસા દેવાય છે અને અતિશે વાણી નથી ઉચરતા.

દેવને વિષે અચંતઘણની પાંચ ભાવનાના એક એક ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે.

(૧) વિસર્જન ભાવનાનો એક ભાગ તેજે, દેવને અગમ નિગમ સૂઝે તો પણ કોઈ સમે તે અસૂઝનું કામ કરે છે.

(૨) નિદ્રા ભાવનાનો એક ભાગ તે જે દેવ મંત્ર આવાહન કરીને પ્રગટ થાય છે. પણ કોઈ સમે મંત્ર આવાહન સૂળતા નથી, ત્યારે પ્રગટ નથી થતા તે નિદ્રા ભાવનાને લીધે.

(૩) અંધતમ ભાવનાનો એક ભાગ તેજે, દેવને કોઈ સમે કામના ઉઠે છે. ત્યારે પોતાના સ્વાર્થને કાજે અનેક જીવનું કાર્ય બગાડે છે તે અંધતમ ભાવનાને લીધે.

(૪) અભાવ ભાવનાનો એક ભાગ તેજે, દેવની સેવા કરતાં કોઈની ચૂક પડે ત્યારે દેવને અભાવ ઉપજે છે તેથી દેવ ફઝીભુત નથી થતા.

(૫) અસામ્રથ ભાવના તે, દેવ ચહાય સો કરે ઇટલું સામર્થ્ય પણ કોઈ કરતા નથી તે અસામ્રથ ભાવના કરીને ગતિ નથી પહોંચતો.

દેવને વિષે ગુણઘણના પંચ પંચ ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે.

(૧) રજોગુણના પંચ વિભાગ અહંકારઘણના પંચ ભાગ માં મઢી રહ્યા તેથી દેવને વિષે અર્મીમાન અઘંડ રહ્યો છે. અને વિરામ પામતો નથી.

(૨) અહંકારઘણના પંચ વિભાગ રજો ગુણના પંચ ભાગમાં મઢી રહ્યા છે, તેથી તેમને વિષે અભિમાન અઘંડ રહે છે.

(૩) સતો ગુણના પંચ વિભાગ તે જે દેવ અનેક પ્રકારના વૈભવ કરે છે પણ શાંતિવત દેખાય છે, તે શા માટે જે, સ્વકાશઘણના પંચ ભાગ એ સતોગુણના પંચ ભાગમાં મઢી રહ્યા છે.

(૪) સ્વકાશઘ્નના પાંચ વિભાગ તે જ, દેવ સદા સ્વ પ્રકાશમાન રહે છે કારણ કે એમાં સતોગુણના પાંચ ભાગ મઝી રહ્યા છે.

(૫) તમોગુણના પાંચ ભાગ તેજે, દેવને વિષે તામસપણું રહ્યું છે તેથી કોઈને તે શ્રાપ દે છે તે તમોગુણે દે છે. તે તમોગુણ દેવને વિષે સદા અંતરમાં અલંકાર રહે છે. તે કોઈક સમે પ્રગટ દેખાય છે પણ ઘણે ભાગે ગુપ્ત રહે છે કારણ કે એમાં અચંતઘ્નના પાંચ ભાગ મઝી રહ્યા છે. તમોગુણના ભાગમાં તે અચંતઘ્નનો ભાગ અચેતપણને પમાડે, અચંતપણું એટલે અજ્ઞાન જાણવું, એ અજ્ઞાને કરીને તામસ ઉપજે છે. ઐથીજ દેવને વિષે સદા તમોગુણ વર્તે છે..

(૬) અચંતઘ્નના પાંચ ભાગ તેજે, દેવ અમુક કાર્ય કરે છે ત્યારે અકસ્માત કરી વેસે છે. ચાહે મલુ થાય કે બુરુ પણ વગર વિચારે કરે છે. કારણ કે અચંતઘ્નના વિભાગને વિષે તમોગુણના પાંચ ભાગ રહ્યા છે. ઐથીજ દેવને વિષે સદા અચંતપણું વર્તે છે.

દેવને વિષે ચાર તત્ત્વ કારણ પાંચ પાંચ ભાગે રહેલા છે તે હવે કહેવામાં આવે છે. (૧) પ્રકૃતિ તત્ત્વકારણના પાંચ ભાગ દેવની અંદર રહેલા હોવાથી તેનામાં ચંચળપણું ઘણું રહે છે. તેમજ (૨) ધનંજે તત્ત્વના પાંચ ભાગ દેવની અંદર હોવાથી ચંદ્ર સૂર્ય તારા મંડળની આશ લઈને તેઓ ગબન કરે છે. છતાં સ્થિર જણાય છે. (૩) દેવ પોતાની

સ્વજાતિમાં ઘણોજ આનંદ માને છે તે આનંદ તત્ત્વના ગુણે કરીને સ્વજાતિમાં પ્રિતિ રાખે છે. (૪) દેવની અંદર મહત્ત્વ માનુભાવ રહ્યો છે તે મહાતત્ત્વનો ભાગ જાણવો દેવને વિષે નિરંજન અને અવ્યાકૃતના વિભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે:-

(૧) નિરંજનના આઠ ભાગ અને અવ્યાકૃતના બે ભાગ મેલવીને એ દશ ભાગ દેવ તનુને પોષ્યા હતા એથી દેવ તનુ પુરુષરૂપમાં કહેવાય છે.

(૨) આઠ ભાગ અવ્યાકૃતના અને બે ભાગ નિરંજનના મેલવીને એ દશ ભાગ દેવ જાતિમાં દેવાંગના (સ્ત્રી રૂપ) થયેલી છે.

દેવે બે ભાગ નિરંજનના અવ્યાકૃતના આઠ ભાગમાં મેલવીને દેવ તનુને પોષેલા હોવાથી દેવાંગના થઈ તેને વિષે નિરંજનના બે ભાગ તે નીચે મુજબ:-

આઠ ભાગ અવ્યાકૃતના હતા તેમાંથી સાત ભાગ લઈ સ્ત્રીની સાત ધાતુને વિષે મેલવેલા હોવાથી તે નિસ્વાથી શિશ્વાપર્યંત સ્ત્રી રૂપ બનેલો છે તેમાં બે ભાગ નિરંજનના અને એક ભાગ અવ્યાકૃતનો તે હકીકત નીચે મુજબ.

આઠમાંથી શેષ રહેલો એક ભાગ તે સ્ત્રીને ઢાંબે અંગે ઇંગળા નાડીમાં રહ્યો છે.

નિરંજનના બે ભાગ પૈકી એક ભાગ સ્ત્રીના જમણા અંગે પીંગળા નાડીમાં રહ્યો છે, અન્ય અર્ધો ભાગ મગસ્થ ઇન્દ્રિયે અને અર્ધો નેત્ર દ્વારને વિષે રહ્યો છે. સ્ત્રીને નેત્રે કરીને પુરુષ

ઉપર મોહ થાય છે અને ભગસ્થાને કરીને પુરુષનો ભોગ કરે છે, કારણ કે બંને જગ્યાએ પુરુષના વિભાગ રહ્યા છે તે પુરુષની चाहना કરે છે, જેમ તેજનો વિભાગ નેત્રે રહ્યો છે તે તેજનું આકર્ષણ કરે છે, કેમકે નેત્ર બંધ કરીને સ્પર્શ વાયુ ને પાણી તેમજ ગ્રહવાથી અવની અને શબ્દે આકાશ જળાય પણ નેત્ર વિના તેજનો પ્રકાશ જળાય નહિ. કારણ કે જે જનો વિભાગ હોય તે તેને ગ્રહી શકે છે. એ પ્રમાણે આકાશનો વિભાગ કર્ણે રહ્યો છે તે શબ્દનું ગ્રહણ કરે, વાયુનો વિભાગ ત્વચાએ રહ્યો છે, તે વાયુનો સ્પર્શ ગ્રહે, નાકે પૃથ્વીનો વિભાગ રહ્યો છે તેથી તે ગંધ ગ્રહણ કરે. અને રસનાળા ઉદકનો વિભાગ હોવાથી તે રસને ગ્રહણ કરે.

પુરુષને ત્રિપે આઠ ભાગ નિરંજનના પોષ્યા હતા તેમાંના સાત ભાગ દેવ પુરુષની દેહની સપ્ત ધાતુમાં મઠી જઈ નીલાથી શીલા પર્યંત પુરુષ દેહ કરી દીધો અને એક ભાગ રહ્યો હતો તો જમણે અંગે પીંગલા નાડીને ત્રિપે વર્તમાન કરે છે. અવ્યાકૃતના બે ભાગ પૈકી એક ભાગ ડાબા અંગે ઇંગલા નાડીને ત્રિપે રહ્યો છે, તથા અર્ધો ભાગ પુરુષના લીંગ સ્થાને અને અર્ધો નેત્ર સ્થાને રહ્યો છે. એથી પુરુષ નેત્રે કરીને સ્ત્રી ઉપર મોહિત થાય છે અને લીંગે ઇન્દ્રિયે કરીને સ્ત્રીનો ભોગ કરે છે.

સુનકાદિક શુક્રદેવ, દત્તાત્રય, નવ જોગીની આગ્રહીને એ સર્વ, સ્ત્રીઓના ત્યાગે કરીને મહાયોગી તદાકાર

તદવત થઈ ગયા, તેમજ સ્ત્રીઓને વિષે કરમીતી, કરમા, મીરાંવાઈ ને ગાર્ગીની આદ્ય લઈ એ સર્વ, પુરુષના ત્યાગે કરીને મહા વૈરાગવાન યોગીરાજ તદવત તદાકાર થઈ ગયાં. એ કેવે પ્રકારે ત્યાગી થઈ યોગીરાજ થયાં તે નીચે મુજબ.

આગળ કહ્યું કે જે જેનો વિભાગ હોય તે તેનું ગ્રહણ કરે એ તો સાધારણ પક્ષે છે. ઉપર કહેલી હકીકતો સ્થાવર જંગમ પર્યંત તત્ત્વના સ્વભાવે કરી જેમ જેવી ક્રિયા પોસાડે છે. તેમ તેવી રીતે નીકળ્યાં જાય છે. પણ મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે તો તે ક્રિયાને ફેરવી શકે, દાખલા તરીકે મેના પોપટ વિગેરે પક્ષીઓના સંસ્કારમાં કાંઈ મનુષ્ય ભાષા બોલતી એ સંસ્કાર પડ્યા નહતા. છતાં પુરુષ પ્રયત્નથી બોલી શકે છે. મનુષ્ય પૈકીને પ્રથમ તત્ત્વનું મિશ્રણ કેવી રીતે છે તે જાણવું જોઈએ. યૈથી જેના જેવા વિભાગો તેના તેવા જ્ઞાને કરી લેવા. જેમ પચીસ સોના મહોરને વિષે એક ત્રાંવાની મહોર નાંચી સોહાગા સ્વાર મૂકીને અગ્નિમાં તેને તપાવવાથી એક રસ થઈ જાય છે. યૈથી ત્રાંવા મહોરની જાતિ પલટાઈ જઈ સોનામહોર રૂપે જળાય છે પછી તાંવાને મોલે વેચાય નહિ, એ પ્રકારે પુરુષના આઠ ભાગને વિષે બે ભાગ સ્ત્રીના મળેલા હતા તેમાં સતસંગ રૂપી સ્વાર નાંચીને વૈરાગરૂપી અગ્નિને વિષે તપાવવાથી એ દશે ભાગો એક રસ થઈ જાય છે. અવ્યાકૃતના બે ભાગ નિરંજનના આઠ ભાગ

માં મઝવાથી પુરુષ પુરુષપણને જાણી એક કરી લેવાથી કુલ પદાર્થ સામાન્ય રૂપમાં દેખે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓને સદાને માટે મહાન વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. સૃષ્ટિ-લોકની સ્ત્રી તો શુ પણ સ્વર્ગની દેવાંગના આવી સ્વદી હોય તોપણ યતર્કિચિત્ત મન ચલાયમાન નથી થતું માટે સતસંગ વૈરાગ્યને જ્ઞાન એ ત્રણથી જીવનું કલ્યાણ થાય છે. ફક્ત જ્ઞાનથીજ જગતના જીવ મોક્ષ માનતા હોય અગર અહમ્-બ્રહ્માસ્મિ કહી મુક્ત સમજતા હોય તો તે કેવા જાણવા ? જેમ તાંબામહોરને ચાંદીનું અથવા સોનાનું ગીલીટ ચઢાવે છે પણ ચાંદી અગર સોનાને ઠેકાણે વેચી શકાય સ્વર્ગ કે ? તેમ એકલા જ્ઞાનથી અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ કહેવું વ્યર્થ છે. છતાં જો તેઓનું માનવું હોય તો તાંબા ઉપર ચાંદીના ગીલીટ જેવું છે. મહાપુરુષોની કથેલી કથનીનો અભ્યાસ કરી ઝંડા વિષયનો કર્થ નહિ સમજી જેમ પાવે તેવા અર્થો ગોઠવી સમજી બેઠેલા હોય તો તેને જ્ઞાન કહેવામાં આવતું નથી, દાસ્ય તરીકે હું બ્રહ્મ છું. હું શિવ છું, હું મુક્ત છું. એ વધાં વચનોની હાજરી બ્રહ્મજ્ઞાની પાસે ક્યાં સુધી રહે છે કે જ્યાં સુધી આપત્તિ નથી ત્યાં સુધી આપત્તિ આવે સદ-વચન તો શું પણ સ્વદેહજ્ઞાન હોતું નથી માટે સતસંગ, જ્ઞાન, ભક્તિ ને વૈરાગ્ય ધારણ કરો કારણ કે દેવને પણ દુર્લભ છે. પણ મહિંમંડ ઇંદને વિષે કરી શકે તો મનુષ્યને સુર્લભ છે. ના કરે તો દુર્લભ છે.

રામ, કૃષ્ણ જનક વિગેરેની આશ લઈને અને અહલ્યા તારા, દ્રૌપદી, મંદોદરી, સીતા, ઉમીયા વિગેરે સ્ત્રીજાતિ વિના ત્યાગે ઇશ્વરરૂપ કહેવાયાં. તેઓમાં સ્વસિદ્ધ સત્તા છે પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત કરેલી નથી, કારણકે એ સર્વ કર્તાના વિશેષ અંશો છે, તે વિશેષ અંશની વિશેષ સત્તા કરીને અખંડ જ્ઞાનની સ્મૃતિના પ્રતાપે જે જેના વિભાગની ક્રિયા કરવા છતાં પણ નષ્ટ નથી થતી અને સામાન્ય અંશ તો શુભ ક્રિયા વિના પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત નથી કરતો તેમ સ્મૃતિ પણ નથી રહેતી.

પ્રકાશ બ્રહ્મ વૃત્તિના ત્રણ મહાતત્ત્વ વિષે:

(૧) દેવ તનુને વિષે પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના અવિકાશ મહાતત્ત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે:—

એ દશ ભાગનો દેવને વિષે ઓહમ્ પ્રાણાયમ થયો. અવિકાશ મહાતત્ત્વને સંપટવત્ જાણવું, એથી ઓહમ્ પ્રાણાયમ પિંડમાં સ્વંચાય છે કારણ કે પિંડ સંપટવત્ છે. એમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વનો તે જ, ઓહમ્ પ્રાણાયમને મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે તે કેમ જાણીએ જે, જ્યારે ઐકાર પ્રાણાયમ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ નાડીઓને આગે આગે વિકાશ કરતો જાય છે. અને એની પાછળ ઓમ્કાર પ્રાણાયમ સંચરે છે. કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો એક ભાગ

તે જે, એ ઓમ પ્રાણાયમને વિષે વ્યાપક રહ્યો છે તે કેમ જાણીએ જે જ્યારે કોઈ યોગી સાધન કરે છે ત્યારે સાધન કરતાં કરતાં પ્રાણાયમ ઘણીવાર સ્તંભન પામે છે.

(૨) વિકાશ મહાતત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે:—

એ દશ ભાગનો તો સોહમ પ્રાણાયમ થયો. વિકાશ મહાતત્વ પ્રકાશક જાણવું, એથી સોહમ પ્રાણાયમ બહાર સુન્યમાં પ્રવેશ કરે છે કારણ કે સુન્યમાં વિકાશપણું રહ્યું છે એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો તે જે, સોહમ પ્રાણાયમના મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે. તે કેમ જાણીએ જે દ્વાદશ આંગળા શ્વાસ ચાલીને સ્થંભન પામે છે તે જ્યારે અવિકાશ મહાતત્વ અટકે છે ત્યારે પ્રાણાયમ પાછો ડહડે છે. કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ તે જે, સોહમ પ્રાણાયમને વિષે વ્યાપક રહ્યો છે તેથી પ્રાણાયમને વિષે દૃઢપણું રહ્યું છે એ દૃઢપણને લીધે પ્રાણાયમ ઉતાવળો વધી જતો નથી.

(૩) કુંભસ્થ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે. કુંભસ્થ મહાતત્વને સમદમ જાણવું, એથી કુંભક પ્રાણાયમ સમદમ થાય છે. ઓમ્કાર પ્રાણાયમને પિંડમાં રેંચતાં અને સોહમ પ્રાણાયમને બહાર મૂકતાં

મધ્યે શ્વાસ સ્થંભન પામે છે તે કુંભસ્થ મહાતત્વ જાણવું
 યથી દેવમાં સામર્થ્ય રહે છે.

થતે કુંભસ્થ મહાતત્વે તો અવિકાશ મહાતત્વનો ભાગ
 રહ્યો છે. અને વિચરાતે કુંભસ્થ મહાતત્વે તો વિકાશ મહા-
 તત્વનો ભાગ રહ્યો છે.

સંજમ જોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્વ વિષે:--

(૧) દેવને વિષે વર્ગ જ્ઞાન ચક્ષસત્વના ત્રણ ભાગમાં
 ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષસત્વના અને ચાર ભાગ કાલ ચક્ષ-
 સત્વના પોષ્યા હતા તે વિષે:--

(૧) વર્ગ જ્ઞાન ચક્ષસત્વ તે જે, દેવ પુરુષ દેવાંગનાનું
 દૃષ્ટિ કરીને અવલોકન કરે કે ધ્યાને કરીને જુવે.
 અથવા દેવાંગના દૃષ્ટિ કરીને કે ધ્યાને કરીને દેવ પુરુષનું
 અવલોકન કરે. સ્ત્રીને પુરુષના લીંગનો સંજમ થાય તે
 વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. સ્ત્રીને વિષે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વની
 પ્રગટ ક્રિયા તે જે, સ્ત્રીના કમળને વિષે વિંદુની વહેચણ
 કરીને જે જે તત્વ ઇન્દ્રીયોનો અરગ હોય તે તેના તત્વ
 ઇન્દ્રીયોની જગ્યાએ પોપીને ઘાટ પડે.

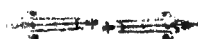
(૨) દેવતનુને વિષે અનંગ ચક્ષ સત્વનો વિભાગ તે જે,
 દેવ પુરુષ દેવાંગનાનું આલોચન કર્યા પછી કામાતુર થાય એ
 પ્રમાણે દેવાંગના પણ પુરુષનું અવલોકન કર્યા પછી કામાતુર
 થાય તે અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. સંજમ કર્યા પછી મૈથુન

ક્રિયા કરે તે અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. ડ્યારે પુરુષ મૈથુન કરે છે ત્યારે સ્ત્રીના લીંગને વિષે આનંદ ઉપજાવે છે અને પુરુષ ના બિંદુને ઝેંચીને સ્ત્રીના કમઝમાં પહોંચાડે છે તે સ્ત્રીનો પ્રગટ અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવો. પુરુષના બિંદુને નીચે ઉતારે છે તે પુરુષનો કામચક્ષસત્વ અને સ્ત્રીના બિંદુને ડંચે ચઢાવે તે સ્ત્રીનો કામચક્ષસત્વ જાણવો. કારણકે પુરુષને વિષે તો અધોમુખે (નીચા મુખે) અનંગ ચક્ષસત્વ રહ્યો છે અને સ્ત્રીને વિષે તો ઉર્ધ્વ (ડંચા) મુખે અનંગ ચક્ષસત્વ રહ્યો છે, તેથી સ્ત્રીનો અનંગ ચક્ષસત્વ બિંદુને ઉપર ઝેંચે છે અને મૈથુન કરતાં સ્ત્રી વહેલી શાંતિ પામતી નથી. પુરુષ થોડીવારમાં શાંતિ પામે છે કારણકે નીચા મુખે અનંગ ચક્ષસત્વ રહ્યો છે. (૨) દેવ તનુને વિષે કાલચક્ષસત્વનો વિભાગ તે જે, મૈથુન કર્યા પછી પંચભુતના અરગને વંકનાલમાં એકઠો કર્યો છે તે. દેવ પુરુષના પંચભુતને વિષે સર્વ તત્વ ઇંદ્રીયોના વિભાગ રહ્યા છે, જેમ બીજને વિષે વૃક્ષ રહ્યું છે તેમ. બિન્દુમાં ઘાટપણું રહ્યું છે પૃથ્વીનો વિભાગ જાણવો અને રસપણું તે જઝનો વિભાગ, ઉષ્ણપણું તે તેજનો વિભાગ, અને વિકાશ પણું તે આકાશનો વિભાગ અને વેગપણું તે વાયુનો વિભાગ જાણવો. એ પંચભુતનો અરગ મિશ્ર થઈ રહ્યો છે. મૈથુન કર્યા પછી બિંદુપાત થાય છે તે કાલચક્ષસત્વ જાણવું. દેવ સ્ત્રીને વિષે કાલચક્ષસત્વનો વિભાગ તે જે, સ્ત્રીના રસબિન્દુને વિષે પંચભુતની આશ લઈને સર્વ તત્વનો અરગ ઝેંચી

આખ્યો છે તે સ્ત્રીના બિંદુને વિષે ચિકાશને દુર્ગંધપણું રહ્યું છે તે પૃથ્વીનો વિભાગ, અતિશય રસપણું રહ્યું તે જલનો વિભાગ, ઊષ્ણતા તે તેજનો વિભાગ, ત્યાર પછી સ્ત્રીના ને પુરુષના બિંદુનો સંજમ થાય છે ત્યારે પુરુષના બિંદુને વચ્ચે ઘાલીને સ્ત્રીનું બિંદુ ઉપર રહે છે તે આકાશનો વિભાગ અને પુરુષના બિંદુને આકર્ષણ કરીને સ્ત્રીનું બિંદુ પોતાના બિંદુમાં મેલવી દે તે છે વાયુનો વિભાગ જાણવો એ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરુષ તે વિષે કાલચક્ષસત્વની પ્રગટ ક્રિયા થાય છે સ્ત્રીના કમલમાં બિંદુના ઘાટને પરિપક્વ કરીને કમલથી ભિન્ન કરી નાંખે છે, ત્યારે બાલક પ્રસવે છે તે કાલચક્ષ સત્વ જાણવું. આ પ્રમાણે સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષસત્વ દેવને વિષે વર્તે છે તે અને કર્તાએ તેત્રીસ કરોડ પ્રકારના દેવ સ્ફુરણ કર્યા તે કહ્યા.

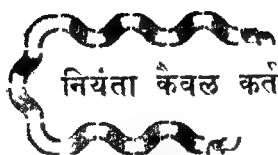
દોહા.

દેવતનુ નરનારીકે, કીચે વિચરણ વિવિધાય;
 ભૂતભવિષ્ય વર્તમાનકે, સૂળતાં જ્ઞાન સમાય. ૧
 અવ થાવર જંગમજીનુ, તીનુ તન તત્વ અનુસાર;
 નારણ્યદાસ તેહી સુળ વિધિ, કહે કુવેર સો વિચાર. ૨

અથઃ સ્થાવર જંગમ તનુ તત્ત્વ પોષણ.

કંદ ૧૦ મો.

નિયંતા કૈવલ કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિ સ્થાવર, જંગમ, કીટ

પતંગ જે પ્રમાણે રચ્યાં તેની હકીકત નીચે પ્રમાણે.

ક્રિયાવૃત્તિથી લઈ પાંચવૃત્તિ સુધી તત્ત્વના વિભાગને
ઝલટા સુલટી સંજમ કરીને ચોરાશી લક્ષ પ્રકારનાં તનુ
રચાયાં છે. આ હકીકત શ્રોતા અધિકારી પ્રત્યે પરમગુરુ
કુવેર સ્વામીજી કહે છે.

અહંકારઘણના પંચભૂતોની વહેંચણી:—

(૧) પૃથ્વીતત્ત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર તત્ત્વના એક
એક ભાગ પોષ્યા હતા તેના તો થ઼઼ચર પિંડ થયાં.

એ થ઼઼ચરપિંડ ત્રણ પ્રકારના છે (૧) મનુષ્ય (૨) પશુ
અને (૩) કીટ જાતિ. એમાં મનુષ્ય તેરલક્ષ પ્રકારનાં, પશુ
સપ્ત લક્ષ પ્રકારનાં અને કીટ દશલક્ષ પ્રકારનાં છે.

(૨) જ઼઼તત્ત્વના છ ભાગનાં બીજા ચાર તત્ત્વના એક
એક ભાગ પોષ્યા હતા તેના જ઼઼ચર પિંડ થયાં.

જઙ્ગચરતનુ બાવીશલક્ષ પ્રકારનાં છે. એમાં ઓગણીસ લક્ષ પ્રકારનાં જઙ્ગમાંજ વિચરણ કરે છે. તે જઙ્ગ છોડીને બહાર જાય નહિ અને ત્રણ લક્ષ પ્રકારના જઙ્ગથી બહાર ચારો કરીને પાછાં જઙ્ગમાં આવી રહે છે.

(૩) પવન તત્ત્વના છ ભાગમાં વીજા ચાર તત્ત્વના એક એક ભાગ પોષ્યા હતા તેની પતંગ જાતિ થઈ.

પતંગતનુ ચૌદલક્ષ પ્રકારનાં છે, એમાં નવલક્ષ પ્રકારનાં આકાશમાં અલ્પકાઠ વર્તે અને પાછાં અવની ઉપર આવી રહે.

(૪) અગ્નિતત્ત્વના છ ભાગમાં વીજા ચાર તત્ત્વના એક એક ભાગ પોષ્યા હતા, એ યોનીવાળા જીવો (પતંગ) અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.

(૫) આકાશતત્ત્વના છ ભાગમાં વીજા ચાર તત્ત્વના એક એક ભાગ પોષ્યા હતા, એ યોનીવાળા પતંગ આકાશમાંજ રહે છે અને અવની ઉપર આવતા નથી.

ત્રણ લક્ષ પ્રકારનાં પતંગ અવની ઉપર અલ્પ આવે અને આકાશમાંજ રહે. બે લક્ષ પ્રકારનાં પતંગ આકાશમાંજ રહે અને અવની ઉપર આવેજ નહિ.

(૬) અષ્ટ ભાગ અવની તત્ત્વના અને ચાર ભાગ અર્ધા અર્ધા ચાર તત્ત્વના પોષ્યા હતા તેની થાવર જાતિ થઈ. થાવર જાતિ અઢાર લક્ષ પ્રકારની છે એ જાતિના પંચ પ્રકાર છે.

(૧) તૃણ જાતિ (૨) પનડી જાતિ (૩) વેલી જાતિ
(૪) જ઼઼ જાતિ અને (૫) વૃક્ષ જાતિ.

(૧) બીજના અંકુરમાં વાયુ તત્વ રહ્યું છે તેની તૃણ જાતિ.

(૨) બીજના અંકુરમાં આકાશ તત્વ રહ્યું તેની પનડી જાતિ.

(૩) બીજના અંકુરમાં જ઼઼તત્વ રહ્યું છે તેની વેલી જાતિ.

(૪) જ઼઼ જાતિના બીજના અંકુરમાં ઉર્ધ્વ ભાગે જ઼઼ રહ્યું છે. અને અધો ભાગ મૂ઼઼ અંકુરને વિષે અગ્નિ તત્વ રહ્યું છે, તેથી ં જાતિ મ઼઼માં થાય છે. મૂ઼઼ ભાગના અંકુર તરફ અગ્નિ તત્વ રહેલું હોવાથી જે જ઼઼ જંતુ રહે તો તે મરી જાય.

(૫) વૃક્ષ જાતિના પૃથ્વી તત્વ વ્યાપક રહ્યું છે તેથી વૃક્ષ અતિશય પૂ઼ થાય છે.

ગુણઘણનું જોડું.

(૧) રજોગુણને અહંકાર ઘણ જોડે જાણવા (૨) સતો ગુણને સ્વકાશ ઘણ જોડે જાણવા (૩) તમોગુણને અચંત ઘણ જોડે જાણવા.

(૧) અચંત ઘણની દશ ભાવનામાંથી નવ નવ ભાગ

લઈ એમાં એક એક ભાગ તમોગુણના દશ કાલના, થાવર જાતિ બિજને પોષ્યા.

(૨) તમોગુણના દશકાલમાંથી નવ નવ ભાગ લઈ એમાં એક એક ભાગ અંતઃકરણની દશ ભાવનાના જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૩) સતોગુણના પંચ અંતઃકરણ અને પંચ અવસ્થાના નવ નવ ભાગ લઈ એમાં એક એક સ્વકાશ ઘણના પંચ સંભસકરણ અને પંચ વિવસ્થાના જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૪) સ્વકાશઘણના પંચ સંભસકરણ અને પંચ વિવસ્થાના નવ નવ ભાગ લઈ એમાં એક એક ભાગ સતોગુણના પંચ અંતઃકરણ અને પંચ અવસ્થાના થાવર જાતિ વિષે પોષ્યા.

(૫) રજોગુણની દશ આકાંક્ષા પૈકી ગવન, વિષય, શ્રવણ, નિરીક્ષણ, અને ઉચાર આકાંક્ષાના પંચ પંચ ભાગમાં, ક્ષુધા પીપાસા, સુગંધ શીત ઉષ્ણ, મલ વિસર્જન અને ગ્રહણ આકાંક્ષાનો એક એક ભાગ અને અહંકાર ઘણની પંચ માત્રાના ચાર ભાગ મૂકી જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૬) ક્ષુધા પીપાસા, સુગંધ, શીત ઉષ્ણ, મલવિસર્જન અને ગ્રહણ આકાંક્ષાના પંચ પંચ ભાગમાં ગવન, વિષય, શ્રવણ, નિરીક્ષણ અને ઉચાર આકાંક્ષાનો એક એક ભાગ, અને પંચ માત્રાના ચાર ચાર ભાગ મૂકી થાવર જાતિ બિજને વિષે પોષ્યા.

(૧) ત્રણગુણના નવ નવ ભાગમાં ત્રણ ઘણનો એક એક ભાગ મૂકી જંગમજાતિને વિષે પોષ્યા.

(૨) ત્રણઘણના નવ નવ ભાગમાં ત્રણગુણનો એક એક ભાગ મૂકી સ્થાવર જાતિ બીજને વિષે પોષ્યા.

(૧) પ્રકૃતિ તત્ત્વકારણ જને આનંદ તત્ત્વકારણના નવ નવ ભાગમાં એક એક ભાગ મહાતત્ત્વકારણ અને ધનંજે તત્ત્વકારણનો મૂકી જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૨) મહાતત્ત્વકારણ અને ધનંજે તત્ત્વ કારણના નવ નવ ભાગમાં એક એક ભાગ આનંદતત્ત્વ કારણ અને પ્રકૃતિ તત્ત્વ કારણનો મૂકીને સ્થાવર બીજને વિષે પોષ્યા.

(૧) નિરંજનના પંચ ભાગ અને અવ્યાકૃતના પંચ ભાગ નર્દ સ્થાવર જાતિ વિજને વિષે પોષ્યા.

અ ભાગો સ્થાવર જાતિમાં ત્રણ પ્રકારે પોષ્યા છે.

(૧) પંચ ભાગ નિરંજનના અને પંચ ભાગ અવ્યાકૃતના વૃક્ષજાતિને વિષે પોષ્યા.

(૨) પંચ ભાગ નિરંજનના અને પંચ અર્ધા ભાગ અવ્યાકૃતના એ દશ અર્ધા ભાગ વેલી જાતિને પોષ્યા.

(૩) પંચ ભાગ નિરંજનના અને પંચ ભાગ અવ્યાકૃતના એ દશ ભાગ પનડીજાતિ, જઞ્ઞજાતિ અને તુણજાતિને વિષે પોષ્યા.

(૪) અષ્ટભાગ નિરંજનના અને બે ભાગ અવ્યાકૃતના,

અષ્ટભાગ અવ્યાકૃતના અને બે ભાગ નિરંજનના જંગમ અને મનુષ્ય વિષે પોષ્યા.

(૧) અષ્ટ અર્ધા ભાગ નિરંજનના અને બે અર્ધા ભાગ અવ્યાકૃતના અષ્ટ અર્ધા ભાગ અવ્યાકૃતના અને બે ભાગ નિરંજનના પક્ષી જંગમ જાતિને, અષ્ટ પ્રકારના જલજાતિ જીવને અને ચારલક્ષ પ્રકારના કીટને તેમજ નવલક્ષ પ્રકારના પતંગને અને સપ્તલક્ષ પ્રકારના પસુને વિષે પોષ્યા.

(૨) પંચ ભાગ નિરંજનના અને પંચ ભાગ અવ્યાકૃતના એ સરસ્વા ભાગ છ લક્ષ પ્રકારના જલજાતિ જીવને અને પંચલક્ષ પ્રકારના પતંગને વિષે પોષ્યા. યથી સ્ત્રી પુરુષના સંજોગ વિના એ જાતિ જલ પૃથ્વીના સંયોગે ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) સંજમ ભોગવૃત્તિના અનંગ ચક્ષસત્વના ત્રણ ભાગમાં ત્રણ ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના અને ચાર ભાગ કાલચક્ષસત્વના મૂકી મનુષ્ય જંગમ જાતિને પોષ્યા.

હવે તે મનુષ્ય જંગમ જાતિને પંચ વિભાગે પોષ્યા છે તે નીચે મુજબ: મનુષ્ય જંગમ જાતિના પંચ શરીર સ્થુલ, સુક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ અને પરમકારણ એ પૈકી વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના ત્રણ ભાગ અને ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષસત્વના તેમજ ચાર ભાગ કાલચક્ષ સત્વના સ્થુલ શરીરને વિષે પોષ્યા.

ત્રણ અર્ધા ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના ત્રણ અર્ધા ભાગ અનંગચક્ષસત્વના અને ચાર અર્ધા ભાગ કાલચક્ષસત્વના

લઈને જંગમના સુક્ષ્મ શરીરને વિષે પોષ્યા.

ત્રણ પા ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વના, ત્રણ પા ભાગ અનંગ ચક્ષુસત્વના, ત્રણ પા ભાગના અર્ધા ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષુસત્વના અને ચાર પા ભાગના અર્ધા ચાર ભાગ કાલ ચક્ષુસત્વના લઈને જંગમના મહાકારણ શરીરને વિષે પોષ્યા. અને તે મહાકારણ શરીરના દશ પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ જે, તેના દશ અર્ધા ભાગ લઈને જંગમ જાતિના પચ્ચ કારણ શરીરને વિષે પોષ્યા.

(૨) ત્રણ અર્ધા ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વના લઈને ત્રણ અર્ધા ભાગ અનંગ ચક્ષુસત્વના લઈને અને ચાર અર્ધા ભાગ કાલચક્ષુસત્વના લઈને અષ્ટ પ્રકારના જલ જાતિ જીવને સપ્ત લક્ષ પ્રકારના પશુ જંગમ જાતિને અને ચાર લક્ષ પ્રકારના કીટ જંગમ જાતિને તેમજ નવ લક્ષ પ્રકારના પતંગ જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા હતા.

(૩) અનંગ ચક્ષુસત્વના ત્રણ પા ભાગમાં ત્રણ પા ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વના અને ચાર પા ભાગ કાલચક્ષુસત્વના મૂકીને છ લક્ષ પ્રકારના કીટ જંગમ જાતિને, ચૌદ લક્ષ પ્રકારના જલ જાતિ જંગમને અને પંચલક્ષ પ્રકારના પતંગને પોષ્યા.

(૪) વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વના ત્રણ અર્ધા ભાગમાં ત્રણ અર્ધા ભાગ અનંગ ચક્ષુસત્વના અને ચાર અર્ધા ભાગ કાલચક્ષુસત્વના મૂકીને વૃક્ષજાતિ અને વેલીજાતિને વિષે પોષ્યા.

(૫) અનંગ ચક્ષુસત્વના ત્રણ પા ભાગમાં એટલાજ ભાગ અનંગચક્ષુ સત્વના અને ચાર પા ભાગ કાલચક્ષુસત્વના મૂકીને પતહી જાતિને, તૃણજાતિને, જલ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૧) પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના અવિકાશ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વનો મૂકીને.

(૨) વિકાશ મહાતત્વના અષ્ટભાગમાં અવિકાશ મહાતત્વના એક ભાગ અને કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ મૂકીને.

(૩) કુંભસ્થ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગમાં અવિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ અને વિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ મૂકીને મનુષ્ય જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

આ ત્રણે કોષ્ટકના વિભાગો એજ પ્રમાણમાં મનુષ્ય જંગમના પંચે શરીરમાં વર્તમાન કરે છે.

વીજા જંગમ જાતિમાં થતી ક્રિયા.

(૧) અષ્ટ અર્ધા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના અને બે અર્ધા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમજાતિના મહા કારણ દેહને વિષે પોષ્યા.

(૨) અષ્ટ પા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના અને બે ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમના કારણ દેહને વિષે પોષ્યા.

(૩) અષ્ટ પા ભાગના અર્ધા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે પા ભાગના અર્ધા ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમના સુક્ષ્મ શરીરને વિષે પોષ્યા અને એ દશ પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ તેના અર્ધા દશ ભાગ લઈને તો જંગમના સ્થુલ દેહને વિષે પોષ્યા. એ પ્રકારે વિકાશ મહાતત્વના દશ દશ ભાગ જંગમના પંચ શરીરને વિષે પોષ્યા.

(૪) અષ્ટ અર્ધા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના અને બે અર્ધા ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમના પરમ કારણ દેહને વિષે ફરી પોષ્ય.

(૫) અષ્ટ પા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના અને બે પા ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમના કારણ શરીરને પોષ્યા.

(૬) અષ્ટ પા ભાગના અર્ધા અષ્ટ ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને જંગમના સુક્ષ્મ શરીરને વિષે પોષ્યા,

(૭) અને ઉપલા એ દશ પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ તેના દશ અર્ધા પા ભાગ લઈને જંગમના સ્થુલ શરીરને વિષે પોષ્યા.

(૮) કુંભસ્થ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગને વિષે બે ભાગ અવિકાશ મહાતત્વને વિકાશ મહાતત્વના મૂકીને જંગમના

મહાકારણ શરીરને પરમ કારણ શરીરની સંધીને વિષે પોષ્યા હતા તેમાં પંચ ભાગ તો ઊર્ધ્વ મુખે પરમકારણ દેહને વિષે અને અધોમુખે મહાકારણ દેહને વિષે પોષ્યા.

(૯) અષ્ટ પા ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના અને ચૈ પા ભાગ વિકાશ અને અવિકાશ મહાતત્વના મૂકીને જંગમના કારણ દેહને પરમકારણ દેહની સંધીને વિષે પોષ્યા.

(૧૦) અષ્ટ પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને અને ચૈ પા ભાગના અર્ધા અર્ધા પા ભાગ વિકાશ મહાતત્વને અવિકાશ મહાતત્વના મૂકીને જંગમના સૂક્ષ્મ શરીરને કારણ શરીરની સંધીને વિષે પોષ્યા,

(૧૧) તે દશ પા ભાગના અર્ધા પા ભાગ જે તેના દશ અર્ધા ભાગ લઈને તો જંગમના સ્થુલ શરીરને સૂક્ષ્મ શરીરની સંધીને વિષે પોષ્યા.

હવે એને છ પ્રકારે સ્થાવર જંગમને વિષે જેમાં જેટલા વિભાગ તેમાં તે પ્રમાણે પંચ શરીરને વિષે વિચરણ જાણવું.

(૧) અષ્ટ અર્ધા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈને અને ચૈ અર્ધા ભાગ વિકાશને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને નવ લક્ષ પ્રકારના પંચી જંગમ અષ્ટ લક્ષ પ્રકારના જલજાતિ જંગમ અને સપ્ત લક્ષ પ્રકારનાં પશુ જંગમ જાતિને અને ચાર લક્ષ પ્રકારના કીટ જાતિને પોષ્યા.

(૨) અષ્ટ અર્ધા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના અને ચૈ

અર્ધા ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને નવ લક્ષ પ્રકારના પંચી જંગમ જાતિને, અષ્ટ લક્ષ પ્રકારના જલ જાતિ જંગમને, સપ્ત લક્ષ પ્રકારના પશુ જાતિ જંગમને અને ચાર લક્ષ પ્રકારના કીટ જંગમ જાતિને પોષ્યા.

(૧) અષ્ટ પા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે પા ભાગ વિકાશને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને, ચૌદ લક્ષ પ્રકારના જલ જાતિ જંગમને, છ લક્ષ પ્રકારના કીટ જાતિ જંગમને, પંચ લક્ષ પ્રકારના પતંગ જાતિ જંગમને વિષે પોષ્યા.

(૪) અષ્ટ પા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે પા ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને ચૌદ લક્ષ પ્રકારના જલ જાતિ જંગમને, છ લક્ષ પ્રકારના કીટ જંગમ જાતિને, અને પંચ લક્ષ પ્રકારના પતંગ જંગમ જાતિને વિષે પોષ્યા.

(૫) અષ્ટ પા ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને ચૌદ લક્ષ પ્રકારના જલ જાતિ જંગમને, છ લક્ષ પ્રકારના કીટ જાતિ જંગમને, અને પંચ લક્ષ પ્રકારના પતંગ જાતિ જંગમને પોષ્યા.

(૬) અષ્ટ ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં વૃક્ષ જાતિને વિષે પોષ્યા અને જે વેલી ઘણાં વર્ષ સુધી રહે છે તે વેલીમાં પોષ્યા.

(૭) અષ્ટ ભાગ વિકાશ મહાતત્વના અને બે : ભાગ

અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરને વિષે ફરીથી અને જે વેલી ઘણા વર્ષ રહે છે તેને વિષે પોષ્યા.

(૮) અષ્ટ ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈ અને બે ભાગ અવિકાશ અને વિકાશ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં વૃક્ષ જાતિમાં અને જે વેલી ઘણા વર્ષ રહે છે તેમાં પોષ્યા.

(૯) અષ્ટ અર્ધા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના લઈને, બે અર્ધા ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં તૃણ જાતિ જે ઘણા વર્ષ રહે છે તેમાં પોષ્યા.

(૧૦) અષ્ટ અર્ધા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના લઈને અને બે અર્ધા ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં જે તૃણ જાતિ ઘણા વર્ષ રહે છે તેમાં જલ્લ જાતિ વેલી જે ઘણા વર્ષ સુધી રહે છે તેમાં પોષ્યા.

(૧૧) અષ્ટ અર્ધા ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના અને બે અર્ધા ભાગ વિકાશ અને અવિકાશ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં જે તૃણ જાતિ ઘણા કાલ પહોંચે તેમાં ફરીથી અને જલ્લ જાતિ વેલીમાં જે ઘણા કાલ સુધી રહે તેને વિષે પોષ્યા.

(૧૨) અષ્ટ પા ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના અને બે પા ભાગ વિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં જે તૃણજાતિ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે તેને વિષે અને જે વેલી જાતિ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે તેને વિષે પોષ્યા.

(૧૩) અષ્ટ પા ભાગ વિકાશ મહાતત્વના લઈને અને

બે પા ભાગ અવિકાશ અને કુંભસ્થ મહાતત્વના લઈને સ્થા-
વરમાં જે તૃણ જાતિ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે તેમાં ફરીથી
અને જે વેલી અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે તેને વિષે પોષ્યા.

(૧) અષ્ટ પા ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્વના અને બે પા ભાગ
અવિકાશ અને વિકાશ મહાતત્વના લઈને સ્થાવરમાં જે તૃણ
જાતિ અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે છે તેમાં અને જે વેલી જાતિમાં
અલ્પ આયુષ્ય ભોગવે છે તેમાં પોષ્યા.

હવે એ પ્રકારે નાં તત્વ સંયુક્ત કર્તાની ક્રિયા વૃત્તિ
સ્થાવર, જંગમ, કીટ, પતંગ, મનુષ્ય, પશુનાં તનુ ઉત્પન્ન
કર્યાં પણ સર્વ જડવત તંતુ રહ્યાં ત્યારે કર્તાએ કર્તાની
સજીવનવૃત્તિ સર્વ તંતુને વિષે પ્રેરક કરી એ વૃત્તિથી સર્વ
ઘાટ તેમના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ પામી પરિપક્વ થયા. જેમ
વૃક્ષને વિષે વિજ પરિપક્વ થાય છે, તે જેમ જઞ્ઞ પૃથ્વીના
યોગ વિના જડનાં જડજ રહે છે. એ પ્રમાણે સર્વ તંતુ
રચ્યાં સ્વરાં પણ જડનાં જડ રહ્યાં ને કોઈ હલણચલણ
વગેરે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યાં નહિ, ત્યારે નિજ સજાણ સ્વરૂપ
કૈવલ કર્તાએ કર્તા અંશવૃત્તિ કરીને પોતાના અંશ પ્રેરક
કર્યાં. તે કર્તાના અંશ નિજ જાણ સ્વરૂપ જાણવા. તે નિજ
સ્વરૂપ અંશ પ્રેરક થવાથી કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ
મહાતત્વ ચૈતન કર્યાં ત્યાર પછી કર્તાની સંજમ ભોગવૃત્તિનાં
ત્રણ ચક્ષુસ્ત્વ ચૈતન કર્યાં, ત્યાર બાદ નિરંજન અને અવ્યા
કૃત ચૈતન કર્યાં, એમ ઉત્તરોત્તર સર્વ તત્વ ઇન્દ્રિયોને ચૈતન

કર્યાં એથી જેટલા વિભાગનાં તત્વ પોષ્યાં હતાં તેટલાં પોત પોતાનાં હલણચલણ વગેરે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યાં.

દોહા

એહી વિધિ સ્થાવર જંગમ, કીન્યેહુ તત્વ જમાવ;
અધિક નુન્ય વિભુતીવગ, સમરેહુ વિપુ વિભાવ. ૧
તા મહી પ્રથમ પ્રકાશેહુ, સ્થિર સ્થાવર તનુ ચિન;
નારણ્યદાસ રજ તજ કરી, કહે કુવેર ભિન્ન ભિન્ન. ૨

અથઃ સ્થાવર તનુ પંચીકરણ ક્રિયા
દેખાવન નામ.

एकादशमो कंठ.

વે તે સ્થાવર જંગમના તનુને વિષે કયા
કયા તત્વના વિભાગની કહ કહ ચેષ્ટ થાય
છે. તે કહેવામાં આવશે.

(૧) રજોગુણની આકાંક્ષાના સ્થાવરમાં વિભાગ પોષ્યા
હતા તે વિષે:-એમાં પંચ આકાંક્ષાના પંચ પંચ ભાગ અને

પાંચના એક એક ભાગ પોષ્યા હતા.

(૧) સ્થાવરને વિષે શ્રવણ આકાંક્ષા તે જે, જ્યારે મેઘ ગર્જના થાય છે ત્યારે સર્વ વનસ્પતિ સ્વડક (સ્વડી) થઈને કટાક્ષ માંડે છે.

(૨) સ્થાવરમાં સુગંધ આકાંક્ષા તે જે, સારી (ફલદ્રુપ) જમીન અને હલકી જમીનની સ્થાવર પરીક્ષા કરીને જામે છે ફલદ્રુપ જમીનમાં તરુવર અતિશય પુષ્ટિ પામે છે અને નિર્વંઙ ભૂમિમાં તે વૃક્ષ નિર્વંઙ રહે છે, તે સુગંધ આકાંક્ષાને લીધે.

(૩) નિરીશ્રણ આકાંક્ષાનો એક ભાગ તે જે, સર્વ વનસ્પતિનાં બીજ ભૂમિના ઉદરમાં કોઈ બે આંગળ, ચાર આંગળ, વેંતકે હાથભર ડંડાં ગુપ્ત હોય છે છતાં જ્યારે વરસાદથી અવની ધીંજે છે ત્યારે સર્વ બીજના અંકુર ઉર્ધ્વ ભાગે ડગીને ઉપર આવે છે અને મૂળ પાતાળે જાય છે. પણ જો સ્થાવરને વિષે નિરીશ્રણ આકાંક્ષા ન હોય તો અંકુર અવળા સવળા થઈ જાય.

(૪) ક્ષુધા પીપાસા આકાંક્ષા તે જે સ્થાવર જલ પૃથ્વીનું શોષણ કરે છે, ત્યારે વૃક્ષ વ્રદ્ધિ પામે છે.

(૫) ઉચાર આકાંક્ષા તે જે સ્થાવરને વિષે મુખ રસના વિના ઉચાર આકાંક્ષા રૂંધન પામી તેથી તેનાં અનેક મુઠ્ઠ પ્રગટ થયાં એ પ્રમાણે સ્થાવરમાં સૂક્ષ્મ ભાગે ઉચાર આકાંક્ષા રહી છે.

(૬) શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષા તે જે, જ્યારે હિમ પડે છે ત્યારે વ્રક્ષ જલ્લી જાય છે તે ઉષ્ણ આકાંક્ષા જાણવી. અને જ્યારે સૂર્ય અતિશય તપે છે ત્યારે વ્રક્ષનાં પત્ર કરમાઈ જાય છે તે અવસરે સ્થાવરને શીતની આકાંક્ષા થાય છે.

(૭) ગ્રહણ આકાંક્ષા તે જે, સ્થાવર પૃથ્વીને મુઠવતી પકડી રહે છે, તે ગ્રહણ આકાંક્ષા જાણવી.

(૮) વિષય આકાંક્ષા તે જે, સ્થાવરને દ્વાદશ માસમાં ફલ ફુલ આવે છે તે વિષય જામાંક્ષા જાણવી.

(૯) મઠ વિસર્જન આકાંક્ષા તે જે, વર્ષે વર્ષે પત્ર સ્વી પડે છે.

(૧૦) ગવન આકાંક્ષા તે જે ગવન આકાંક્ષા સ્થાવરનો ચરણ વિના રંધન પામી તેથી વ્રક્ષને અનેક શાસ્ત્રા થઈ, એ પ્રમાણે ગવન આકાંક્ષાનો સૂક્ષ્મ ભાગ રહ્યો છે.

અહંકારધનના પંચભુત અને પંચમાત્રા વિષે.

(૧) સ્થાવરને વિષે પૃથ્વી તત્ત્વના અષ્ટ ભાગ અને ચાર તત્ત્વના અર્ધા અર્ધા ભાગ તે જે, સ્થાવરથી પૃથ્વીથી અલગ થઈ ફળણ ચલણ કરી શકાતું નથી કારણકે એને વિષે પૃથ્વીના આઠ ભાગ રહ્યા છે અને અતિશય જડવત તન તે પૃથ્વીના વિશેષ ભાગે કરીને થયું છે.

અને એમાં જલતત્ત્વનો અર્ધો ભાગ તે જે સ્થાવરના કાષ્ઠ ભાગને વિષે અરગ રહ્યો છે, જે ચંદનની આગ લઈને અત્તર ઉતરે છે. અને અગ્નિનો વિભાગ તે જે, સ્થાવરના કાષ્ઠ

ભાગને વિષે અગ્નિ રહ્યો છે. તે કાષ્ટને મધન કરે છે ત્યારે પ્રગટ થાય છે. અને પવનનો ભાગ તે જે, સ્થાવરને વિષે જલ સંચરે છે તે નાહીઓ પવનના અર્ધા ભાગની થઈ છે. આકાશ તત્ત્વનો ભાગ તે જે, સ્થાવરના કાષ્ટને વિષે વિકાશપણું રહ્યું છે, જેથી કરીને કાષ્ટ જલને વિષે ડુવતું નથી. વઢી કોઈ કાષ્ટમાં લોલંહનો સ્ત્રીલો મારે છે તે અંદર ઉત્તરી જાય છે. છિદ્રત્વ તે આકાશનો ભાગ જાણવો.

સ્થાવરને વિષે પંચ માત્રા રહી છે તે વિષે:--

(૧) શબ્દ માત્રા તે સ્થાવરના કાષ્ટને વિષે શબ્દ રહ્યો છે, કેમ જાણીએ જે. ઢોલ, મૃદગ, ઢફ ને સંજગીની આદ્ય લઈ કાષ્ટનાં વાંજીત્ર વાગે છે તે શબ્દ માત્રા કરીને વાગે છે.

(૨) સ્પર્શ માત્રા તે, સ્થાવરને વિષે ત્વચા ભાગે સર્વ શરીરને વિષે રહ્યો છે, તે સ્પર્શ માત્રા જાણવી.

(૩) સ્થાવર વિષે રૂપ માત્રા તે જે સ્થાવરનાં મૂલ પૃથ્વીના વિકાશમાં જોડ જોડને પ્રવેશ કરે છે, તે જો દેખ્યા વિના ચાલે તો મૂલ કોમલ હોવાથી કોઈ કઠળ ભાગમાં તે લાગે તો સંકોચાઈ જવાથી તેની સ્વરાવ હાલત થાય. માટે એ પ્રકારે સ્થાવરમાં રૂપ માત્રા રહી છે.

(૪) સ્થાવર વિષે રસ માત્રા તે જે, સ્થાવરનો કુંપલ્લોને વિષે અમી રહી છે અને સ્થાવરના મૂલની અગ્રે કોમલતા રહી છે, તે રસ માત્રાની અમીએ કરીને કોમલતા રહે છે. અને વઢી પૃથ્વીના રસનો સ્વાદ લઈ જાણે છે. તે રસ માત્રા જાણવી.

(૫) સ્થાવરમાં ગંધ માત્રા તે જે, સ્થાવરમાં રજો ગુણની સુગંધ આકાંક્ષા (કે જે સારી નરમી જમીનની પરીક્ષા કરે છે) માં ગંધ માત્રા રહી છે, એથી એ ભૂમિની વાસ જાણે છે. એ પ્રકારે અહંકાર ઘણની પંચ માત્રા સ્થાવરમાં રહી છે.

સતો ગુણના પંચ અંતઃકરણ અને પંચ અવસ્થાનો એક એક ભાગ રહ્યો છે તે વિષે:--

(૧) સ્થાવરને વિષે જાગ્રત્ અવસ્થાનો એક ભાગ તે જે, વૃક્ષ પ્રફુલ્લિત રહે છે, તેને વિષે મન અંતઃકરણનો અંશ રહ્યો છે, જ્યારે રાત્રિ પડે છે ત્યારે વૃક્ષ નિદ્રાવશ થાય છે, તે આગે જાગ્રત્ અવસ્થા હતી ત્યારે વૃક્ષનાં પત્ર સઠી ગચ્છાં ન હતાં તે વચ્ચે મન અંતઃકરણનો અંશ લીન પામ્યો નહતો પણ રાત્રિ થતાં મન લીન થવાથી સ્વપ્નાવસ્થા થઈ સ્થાવર નિદ્રાવશ થાય છે.

(૨) સ્વપ્ન અવસ્થામાં સર્વ જાનિ પૃથ્વી વિપેક્ષી જલ્લનું શોષણ કરે છે કારણ કે તુદ્ધિ અંતઃકરણનો વિભાગ એમાં રહ્યો છે તે પૃથ્વીના નીરનું શોષણ કરે છે. એ પ્રકારે સ્વપ્નાવસ્થા જાણવી.

(૩) સ્થાવરને વિષે શુસુપ્તિ અવસ્થાનો એક ભાગ અને અહંકાર અંતઃકરણનો અંશ રહ્યો છે, જ્યારે પૃથ્વી વિપેક્ષી જલ્લ શોષનું વૃક્ષ રહી જાય છે ત્યારે શુસુપ્તિ અવસ્થા જાણવી. અને જે ઘડીએ વૃક્ષ તલભાર વૃદ્ધિ પામે તો ।

અવસ્થા નહિ પળ અન્ય જાણવી કારણકે વૃક્ષ અવર્ત વિષેથી જલ શોષે છે તે ક્રિયા અહંકાર અંતઃકરણના વિભાગને લીધે બંધ થઈ જાય છે કેમકે અહંકારનો વિભાગ સમજ કરી નાંખે છે તેથી એ વચ્ચે વૃક્ષ વધતું નથી. વૃક્ષને ઘાળી રાખીને ઘડી માપીને જોવાથી જળાય કે વૃક્ષ તલભાર વધ્યું નથી ત્યારે સુષુપ્તિ અવસ્થા તેમાં વર્તે જાણવી.

(૪) સ્થાવર વિષે તુર્યાવસ્થા તે, જ્યારે શુષુપ્તિ અ અહંકાર અંતઃકરણ લીન પામે છે ત્યારે તુર્યા જાણવી જ્યારે વૃક્ષને તેના શરીરનું ભાન વિસર્જન થઈ જાય ત્યારે કોઈ વૃક્ષ નિદ્રાને વિષે તૂટીને પડે છે. તે મા તુર્યાવસ્થાને લીધે નથી રહેતું. કારણકે ચિત્ત અંતઃકરણ આ અવસ્થામાં રહેલો વિભાગ અતિશય સુક્ષ્મ અને નિર્મલ હોવાથી તે વૃક્ષને પ્રતી શકતો નથી.

(૫) જ્યારે વૃક્ષમાં તુર્યાવસ્થા અસ્ત થાય છે અને જાગ્ર અવસ્થાનો ઉદય થાય છે ત્યારે એ સંધીને વિષે ઉનમુઃ અવસ્થાને નચિત્ત અંતઃકરણ જાણવું. જે વચ્ચે તુર્યાવસ્થા વિસર્જનપણું થઈ જવાથી વૃક્ષ પ્રકાશવાન થાય છે તે વચ્ચે જાગ્રત પળાની ઉપાધી હોતી નથી.

એ સમયે ઉનમુની અવસ્થાને નચિત્ત અંતઃકરણ અમલ જાણવું. એ પ્રકારે સ્થાવરને વિષે પંચ અવસ્થાનો અને પંચ અંતઃકરણનો એક એક ભાગ રહ્યો છે, અને મનુ

વિષે નવ નવ ભાગ રહ્યા છે. મનુષ્યમાં નવ નવ ભાગ રહ્યા છે છતાં તે ત્રણ અવસ્થાની ગતિ જાણી શકતું નથી તો સ્થાવર કે જેને વિષે અંતઃકરણનો એક એક ભાગ રહ્યો છે તે અવસ્થાઓની ગતિ કેવી રીતે જાણી શકે ?

સ્વકાશ ઘણના પંચ સંભસકરણના અને પંચ વિવસ્થાના નવ નવ ભાગ સ્થારને વિષે પોણ્યા છે એ વિષે:-

(૧) વૃક્ષ અહર્નિશ શાંતિવત અને સ્થિતિવાન રહે છે કારણકે એને વિષે શાંતિ સંભસકરણ અને સ્થિતિ વિવસ્થાના વિભાગ રહ્યા છે.

(૨) વૃક્ષ સદા સહેજ સ્વભાવે અને ઉદારવત રહે છે, તે બીજા કોઈ વૃક્ષનો સંગ કરતું નથી, કારણકે એને વિષે સહેજ સંભસકરણ અને ઉદાર વિવસ્થાના ભાગ રહ્યા છે.

(૩) વૃક્ષ શીલવંત જેવુંજ રહે છે, અને કોઈ તેને કાપે તો પળ શીલનું શીલજ જળાય છે, ઘડી તે હમેશાં ગલીત પળેજ રહે છે, તે પોતે દુઃખ સહન કરે છે પણ બીજા કોઈને દુઃખ દેતું નથી, કારણકે એને વિષે શીઠ સંભસકરણ અને ગલીત વિવસ્થાના વિભાગ રહ્યા છે.

(૪) સ્થાવર એકજ સ્થાઈ જગ્યાએ સંતોષમાં રહે છે તે સંતોષ સંભસકરણને લીધે અને ઘડી તે તેનું સ્થાન છોડી શકતું નથી, તે કુંભવિવસ્થાના વિભાગને લીધે જાણવું.

(૫) સ્થાવર સદાયકાલ સમદમ જેવુંજ રહે છે, તે સમતા સંભસકરણને લીધે. અને તે હમેશાં જામાન્યજ રહે

છે તે ન કોઈ સાથે રાગ અથવા દ્વેષ કરતું નથી, તે સામાન્ય વિવસ્થા જાણવી. એ પ્રકારે સ્થાવરને વિષે પંચ સંભસકરણ અને પંચ વિવસ્થાનો અમલ ચાલે છે.

સ્થાવરમાં તમોગુણના દશકાળના એક એક ભાગ રહ્યો છે તે વિષે.

(૧) વૃક્ષ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે રુદે અસ્ત પામે છે, વઠ્ઠી કોઈ વૃક્ષની આકૃતિકે છત્રી વીજા વૃક્ષને મળતી આવતી નથી પણ દરેકની ન્યારી ન્યારી હોય છે. એમ થવાનું કારણ તેમનો ન્યારો ન્યારો સ્વભાવ છે, તેથી એને વિષે સ્વભાવ-કાળનો વિભાગ જાણવો.

(૨) ઝ્યારે સ્થાવરને ફૂલ ફળ આવે છે, ત્યારે તેને વિષે કામના કાળનો વિભાગ વર્તતો જાણવો.

(૩) સ્થાવર સદા અકલ્પણે રહે છે, કોઈ તેને છેદે કે કાપે તો પણ અકલ્પણે અકલ્પજ રહે છે તે આક્રંતકાળના વિભાગને લીધે.

(૪) સ્થાવરને વિષે નિદ્રા અને જાગ્રત અવસ્થા થાય છે, તેમજ તે નેત્ર વિના રાત્રિ દિવસને જાણે છે તે આશ્ચર્ય કાળનો વિભાગ જાણવો. દિવસ હતો ને આ રાત્રિ આવી ક્યાંથી ? એમ આશ્ચર્ય પામીને નિદ્રાવશ થાય છે. વઠ્ઠી સૂર્યોદય થતાં તેને આશ્ચર્ય થાય છે કે, રાત્રિ હતી અને આ પ્રકાશ કેનો ? એ પ્રમાણે એ બે અવસ્થાને વિષે સ્થાવરમાં આશ્ચર્યકાળનો અંશ રહ્યો છે.

(૫) સ્થાવરને વિષે પત્ર, ફુલ, ફળ અને શાखा ન્યારાં ન્યારાં અલંકાર રૂપે છે, તેમાં પૃથક્કાલનો અંશ વર્તે છે, અને યથી તે અલંકારો એક સાથે નહિ પણ મોડા વહેલા સ્વરી પડે છે.

કોઈ સમે સ્થાવરને અમુક રોગ લાગુ પડે છે કે ઘણ (કીડા) સ્વાય છે ત્યારે તે સુકાઈ જાય છે. એ વચ્ચે તેને વિષે વિપરીત કાલનો અમલ જાણવો.

(૬) અજ્ઞાનકાલના વિભાગને લીધે સ્થાવર પોતાના સિવાય વીજા કોઈ અન્યને લહેતું નથી.

(૮) સ્થાવરને વિષે જે ક્ષુધા પીપાસા આકાંક્ષા રહી છે તેને વિષે રાજસકાલનો અંશ વર્તે છે. રાજકાલના વિભાગને લીધેજ વૃક્ષ પૃથ્વીના રસને શોષવાની પ્રીતિ રાખે છે.

(૯) સ્થાવરને વિષે જે શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષાનો વિભાગ રહ્યો છે તેને વિષે દ્વેષકાલનો અંશ વર્તે છે જ્યારે અતિશય શીત વ્યાપે છે ત્યારે અને જ્યારે ઉષ્ણતા પુષ્કળ હોય છે ત્યારે તે વૃક્ષ શીત અને ઉષ્ણતા ઉપર દ્વેષ કરે છે; તે કેમ જાણીય જે, પુષ્કળ ઉષ્ણતા હોય છે ત્યારે દ્વેષ કરીને કુમઝાઈ જાય છે તથા શીત પડે છે ત્યારે દ્વેષ કાલે કરીને વૃધ થાય છે.

(૧૦) સ્થાવર તેની પોતાની હૃદ પ્રમાણે વૃદ્ધિને પછી વૃદ્ધિ પામતું નથી, અને ઘણા કાલે ફુલીફાલીને નાશ પામે છે તો પણ તે અતિશય આકાશમાં વધ્યું જતું નથી, તે

વૃદ્ધિ અંતકાલના વિભાગને લીધે.

ए प्रकारे स्थावर विषे तमोगुणना दशकाळ रह्या हे स्थावरमां अचंतघणनी दश भावनाना नव नव भा रह्या छे ते विषे:-

(१) वृक्षमां अहमपणुं घणुं छे. कारणके एनं वि सतोगुणना अंतःकरणनो एक एक भाग अने स्वकाशघण पंच संभसरकरना नव नव भाग रह्या छे.

(२) स्थावर सदा संभाकारज रहे छे अने हाल चालतुं नथी. ते संभभावनाने लीधे.

(३) विसर्जन भावनाने लીધે સ્થાવરને ફુલફલ પ્રમર્વ સ્વરી પડે છે તેની તેને જંગમજાતિના જેવી સ્મૃતિ રહે નથી. દાસ્તલા તરીકે જંગમ જાતિ તેના ફરજન ઉપર પ્રસ થયા પછી સ્મૃતિને લીધે પ્રિતિ રાખે છે, તેમ વૃક્ષ. તે ફરજન (ફલ કે બીજ) સ્વર્ગ પડે છે ત્યાર પછી તેને તે સ્મૃતિ ન રહેતી હોવાથી પ્રીતિ રાખતું નથી.

(४) સ્થાવર આઠે પહોર અચેત જેવુંજ રહે છે. અચેતપણું તે નિદ્રા ભાવનાના નવ ભાગ જાણવા.

(५) સ્થાવર અહર્નિશ અંધાધુંધ જેવું રહે છે, કારણ નેત્ર વિના તો મનુષ્યને અંધારુંજ હોય છે તેમ વૃક્ષને ઈ સ્થિતિ અંધાધુંધ હોય એમાં નવાઈ શી ? તે માટે એને ઈ અંધતમ ભાવનાનો વિભાગ જાણવો.

(६) સ્થાવર જ્વારે ફુલેફલે છે ને નવપણુવ થાય

ત્યારે તેને વિષે ચૈતન્યતા દેખાય છે, નહિ તો અચેત જેવુંજ રહે છે, તે માટે સ્થાવર વિષે અચેતભાવના રહી છે.

(૭) સ્થાવર સદા સમદમ સુન્યવત અને ઉચાટ જેવુંજ રહે છે તે ઉચાટ ભાવનાને લીધે એ સ્થિતિમાં રહે છે.

(૮) સ્થાવર પોતાની મેળે એકાણ્કી ઉદારવત રહે છે અને કોઈ જાતિ સાથે ભાવ રાખતું નથી, તે માટે અભાવ ભાવના સ્થાવર વિષે એ પ્રકારે રહેલી જાણવી.

(૯) સ્થાવર સદાયકાલ મુન્યજ રહે છે અને કોઈની સાથે બોલતું નથી, માટે એને વિષે મુન્ય ભાવના વર્તતા જાણવી.

(૧૦) સ્થાવરને કોઈ કાપે કે છેદે અથવા એના પુષ્પ કે ફાળને તોડે તો તે તોડનાર પ્રતિ બળ દાક્ષી શકતું નથી તેમ તે નાસવાને પણ અસમર્થ હોય છે, કારણ કે એનામાં અસામર્થ્ય છે. તે માટે એનામાં અસામ્રથ ભાવના જાણવી.

એ પ્રકારે સ્થાવરમાં અત્યંત ઘણની દશ ભાવનાના નવ નવ ભાગ પોષાણેલા જાણવા.

સ્થાવરને વિષે ત્રણ ગુણ ઘણ.

(૧) સ્થાવરની શાખા, પેઢ અને પત્ર વિષે અઘડપણું હયું છે, તે તમોગુણની મહત્તા જાણવી.

(૨) સ્થાવરનાં પત્ર, ફાળ અને પુષ્પ વિષે ચઢકીતપણું હયું છે, એથી વૃક્ષ શોભાયમાન દેખાય છે, તે રજોગુણની મહત્તા જાણવી.

(૩) સ્થાવરના અંકુર ભાગને વિષે કૌમલ્યતા રહી છે તે સતોગુણની મહત્તા જાણવી.

(૪) સ્થાવર અકડપણે નિર્ધાર રહે છે, તે અહંકાર-ઘણની મહત્તા જાણવી.

(૫) સ્થાવરમાં વિકાશતા ઘણી છે અને શાખાઓ ન્યારી ન્યારી ગમન કરે છે, તે સ્વકાશ ઘણની મહત્તા જાણવી.

(૬) સ્થાવર સદાયકાલ વિના ચિત્ત્વન અચંત જેવુંજ રહે છે, તે અચંતઘણની મહત્તા જાણવી.

(૭) સ્થાવરને વિષે પ્રકૃતિ તત્ત્વકારણનો એક ભાગ રહ્યો છે, તે કેમ જાણીએ જે, સ્થાવરમાં રજોગુણની આકાંક્ષા ઓ વ્યાપકપણે રહી છે, તેમનું વિભાજ્યપણું પ્રકૃતિ તત્ત્વ કારણથી થાય છે. યથી આકાંક્ષાઓ આકૃતિવાન થાય છે.

(૮) સ્થાવરમાં આનંદતત્ત્વકારણનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે કેમ જાણીએ જે, સ્થાવર સદા પ્રફુલ્લિત રહી, એકલું આનંદમાંજ જીંદગી નિર્ગમન કરે છે અને શોકાતુર થઈ મુકાઈ જતું નથી.

(૯) સ્થાવરમાં ધનંજે તત્ત્વકારણના નવ ભાગ રહ્યા છે યથીજ સ્થાવરના બીજના અંકુર નાના હોય છે છતાં તે સ્ફુરીને અતિશય પુષ્ટ થાય છે.

(૧૦) સ્થાવરમાં મહાતત્ત્વકારણના નવ ભાગ રહ્યા છે તેથી એમાં માનુભાવપણું વિશેષ રહ્યું છે. વઢી યથી વૃક્ષ

ઘણા કાઠ સુધી અધોમુખે (નીચા મુખે) રહે છે છતાં તેને શ્રમ પહોંચતો નથી. વૃક્ષને વર્ષે વર્ષે ઋતુ પ્રાપ્તિ થાય છે, છતાં અનંત વીજની વૃદ્ધિ થાય છે, તે મહાતત્ત્વ કારણના પ્રતાપથીજ કર્તાની ઇચ્છાવૃત્તિની શ્રીજી પેઢીનું મહાતત્ત્વ કારણ છે તેથી એનામાં ઇચ્છત્વ વિશેષ છે. એ કારણે ઘણા વીજની ઉત્પત્તિ થાય છે.

સ્થાવરના ભિન્ન ભિન્ન અંગોમાં ગુણ, ઘન, ભૂત અને ચાર તત્ત્વકારણની શી ક્રિયા થાય છે તે વિષે:-

(૧) જે સ્થાવરની ત્વચા વિષે સ્વકાશઘન અને રજોગુણ રહ્યા છે તે સ્થાવરને ફળ અને ફૂલ બંને ત્વચાના લાગે. વઢી એજ ગુણઘન વીજ ગુણઘન વીજના અંકુર વિષે હોય તો ફળફૂલ તે વૃક્ષના મસ્તક ઉપર ડીરના અગ્ર ભાગે આવે. જો સ્થાવરની ત્વચા કે અંકુર વિષે એકલો રજોગુણ હોય તો તે સ્થાવરને વિના ફૂલે ફળ આવે અને જો એની ત્વચાકે અંકુર વિષે એકલો સ્વકાશઘન હોય તો તેને ફક્ત ફૂલજ આવે ફળ નહિ. અને હવે રજોગુણ તેમજ સ્વકાશઘન સ્થાવરના મૂળ વિષે રહ્યા હોય તો તે સ્થાવર ફળે કે ફૂલે નહિ, પણ મૂળ વિષે કંદ મૂળ થાય. એજ ગુણ અને ઘન જો સ્થાવરના કાષ્ઠ ભાગમાં હોય તો તેને ફળફૂલ નહિ આવે તેમજ કંદમૂળ પણ થાય નહિ.

(૨) જે સ્થાવરની ત્વચા વિષે તમોગુણ રહ્યો છે તે સ્થાવરને પત્રે પત્રે કાંટા ઉત્પન્ન થાય, અને જો અંકુર વિષે

અહંકારધન અને ત્વચા વિષે તમોગુણ હોય તો તે સ્થાવરને મૂલ્કથી ટોચ સુધી પત્ર ફૂલફલને સુદ્ધાં કાંટા (શૂઠ) આવે. જે સ્થાવરને રક્ત રંગનાં પુષ્પ આવે. અને જો સ્થાવરના રસ વિષે રસમાત્રા હોય તો તેને શ્વેત રંગનાં પુષ્પ આવે. જો રસ વિષે ગંધ માત્રા હોય તો પીઢા રંગનાં, સ્પર્શમાત્રા હોય તો લીલા રંગનાં, શબ્દમાત્રા હોય તો શ્યામ રંગનાં પુષ્પ આવે. જો સ્થાવરના રસ વિષે રૂપ અને રસ બંને માત્રા હોય તો પંચરંગી, શબ્દ અને સ્પર્શ બંને માત્રા હોય તો હ્રદયરંગી, તેજ અને ગંધ માત્રા હોય તો નારંગીદ્યુત રંગી, સ્પર્શ અને શબ્દ માત્રા હોય તો કુંઘલારંગી (જામુડીયા રંગી), પંચે માત્રા વ્યાપક હોય તો તેજ વૃક્ષના જે રંગનાં પત્ર હોય તે રંગી, શબ્દ અને રસ માત્રા હોય તો ભામલા (વાદળી) રંગી પુષ્પ આવે. એ પ્રમાણે માત્રાના હલટ સુલટ સંયોગથી વિવિધી રંગનાં પુષ્પો થાય છે.

(૩) જો સ્થાવરની ત્વચા વિષે ગંધ માત્રા વિશેષ હોય તો પીઢા રંગનું, રસ માત્રા વિશેષ હોય તો શ્વેત રંગી, રૂપ માત્રા વિશેષ હોય તો લાલ રંગી, સ્પર્શ માત્રા વિશેષ હોય તો, લીલા રંગી, શબ્દ માત્રા વિશેષ હોય તો શ્યામ રંગી ગંધ માત્રા અને પૃથ્વી તત્ત્વ, એ બંનેના વિશેષ ભાગ હોય તો ઉપર ખીતર ગર્ભ રસ સાથે પીત રંગી રસ માત્રાને જઞ્ઞ તત્ત્વના ભાગ વિશેષ હોય તો ઉપર, ખીતર ગર્ભ રસ સાથે શ્વેત રંગી, રૂપ માત્રા અને અગ્નિ તત્ત્વના વિશેષ ભાગ હોય

તો ઉપર, भीतर गर्भ रस साथे रक्त रंगी, स्पर्श मात्राने वायु तत्त्वना विशेष भाग होय तो उपर तेमज भीतर लीला रंगी शब्द मात्राने आकाश तत्त्वना विशेष भाग होय तो उपर, भीतर गर्भ रस साथे श्याम रंगी फळ होय.

(૪) जो स्थावरना ऋतु (रति के काम) भागने विषे पृथ्वी तत्त्व अधिक रहयुं होय तो मीष्ट स्वादनां जळ तत्त्व विशेष होय तो मधुर स्वादनां अग्नि तत्त्व विशेष होय तो तीखा स्वादनां, वायुतत्त्व विशेष रहयु होय तो चरपरा (तुरा) स्वादनां, आकाश तत्त्व विशेष होय तो फिक्रा स्वादनां, तमोगुण विशेष होय तो खाटा स्वादनां रजो गुण विशेष होय तो अतिशय मिष्ट स्वादनां, सतोगुण विशेष होय तो जे स्वाय तेज जाणे एवा अवर्णीय स्वादनां, अहं-कार घण होय तो कडवा स्वादनां, स्वकाशघण होय तो डांसा स्वादनां फळ होय.

(૫) जो स्थावर विषे गंध मात्रા, રજોગુણ અને પૃથ્વી તત્ત્વ વ્યાપક હોય તો તે સ્થાવર ફુલ, ફળ શાખા, વેડ (મૂઠ) સહિત મિષ્ટ હોય. શબ્દ માત્રા, આકાશ તત્ત્વને અચંત ઘણ વ્યાપક હોય તો તે સ્થાવરનો સ્વાદ નીચથી શીખા પરિચંત પત્ર ફુલ, ફળ, શાખા અને મૂઠ સહિત ફિક્કો હોય. અગ્નિ તત્ત્વ, રૂપ માત્રા અને તમોગુણ વ્યાપક હોય તો તે સ્થાવર નીચથી શીખા સુધી તીખા સ્વાદનું હોય. રસ માત્રા, જલ તત્ત્વ અને સતોગુણ વ્યાપક હોય તો

તે આજ્ઞા સ્થાવરનો મધુર સ્વાદ હોય. સ્પર્શ માત્રા, વાયુ તત્ત્વ અને સ્વકાશઘ્ન વ્યાપક હોય તો તે આજ્ઞા સ્થાવરનો સ્વાદ ચરપરો (તુરો) હોય.

એકલો તમો ગુણ હોય તો તે આજ્ઞા સ્થાવરનો સ્વાદ સ્વાટો હોય એકલો અહંકારઘ્ન હોય તો તે આજ્ઞા સ્થાવરનો સ્વાદ કડ્ઘો હોય. સ્થાવરના સર્વ ફૂલ ફળ વિષે તરસ (આકર્ષણ શક્તિ) રહી છે તે વિષે

(૬) જે સ્થાવરના ઋતુ (રતિ કે કામ) ભાગને વિષે પ્રકૃતિ તત્ત્વકારણ વિશેષ રહ્યું છે તે સ્થાવરના ફળ વિષે રસિક તરસ રહી છે.

આનંદતત્ત્વકારણનો વિશેષ ભાગ રહ્યો છે તેના ફળમાં સુગંધ તરસ રહી છે.

ધનંજે તત્ત્વકારણનો વિશેષ ભાગ રહ્યો છે તેના ફળમાં અભાવ તરસ રહી છે.

મહાતત્ત્વકારણનો વિભાગ વિશેષ રહ્યો છે તેના ફળમાં વિભ્રાંત તરસ રહી છે.

૫ ચાર તત્ત્વકારણના ફળમાં ચાર પ્રકારે તરસ રહી છે, પણ જ્યાં જેવું ફળ ત્યાં તેવી અનંત પ્રકારે થઈ રહી છે તરસ ચાર પ્રકારની જાણવી.

(૭) જે સ્થાવરના ઋતુ ભાગ વિષે રજોગુણની દશ આકાંક્ષાના વિભાગ વિશેષ રહ્યા છે, તેનાં ફળનું મનુષ્ય જાતિની આદ્ય લઈ સર્વ જીવ ભક્ષણ કરે.

तमोगुणना दश काळना विभाग विशेष रक्षा छे, ते स्थावरना फळनुं पशु पंखी भक्षण करे.

अचंतघणनी दश भावनाना विशेष भाग रक्षा छे, ते स्थावरना फळनुं पशुपंखीके मनुष्य कोइ भक्षण करे नहि.

सतोगुणनी पंच अवस्था अने पंच अंतःकरणना विशेष भाग रक्षा छे, ते स्थावरनां फळ प्रगट नीराळां पडदा रहित आवे.

स्वकाशघणना पंच संभसकरणना अने पंच विवस्थाना विशेष भाग रक्षा छे, ते स्थावरनां फळ संपटवत पडदा सहित श्रीफळ (नारियेळ) नां जेवां थाय.

(८) जो स्थावरना ऋतु भाग अने रसभागनी मध्यमां रजोगुणनी मळ विसर्जन आकांक्षा, तमोगुणनो द्वेषकाळ, वृद्धिअंतकाळ, अचंतघणनी निद्राभावना अने विसर्जन भावना, ए पंच होय तो ते स्थावरनां फळ पाकीने आपो आप खरी (तूटी) पडे.

(९) जो स्थावरना एकला रस भागमां उपलुं पंचक होय तो ते स्थावरनां पांढडां खरी पडे, पण तेनां फळ पाके तोय खरी पडे नहि.

(१०) जो स्थावरमां एज पंचक व्यापक होय तो ते स्थावरनां पत्र अने फळ बीलकुल पाके तोय खरे नहि. कोइ कापीने के तोडीने ले तो लेवाय.

(११) जो स्थावरना ऋतु भाग विषे सतोगुणनुं अहं-

કાર અંતઃકરણ તેમજ ધનંજે સત્ત્વકારણનો અહંકારધન એ બંનેના વિભાગ સ્થાવરના અંકુરમાં વિશેષ રહ્યા હોય તો તે સ્થાવરને શાખા પલ્લવ ન થાય. તે સ્થાવર એક ઢંઢામાન રહે અને તેને પત્ર ફૂલ, ફળ થાય પણ શાખા નીકળે નહિ.

એ પ્રકારે અવ્યાકૃતથી ઉત્પન્ન થયેલાં સીત્તેર તંત સ્થાવરના તનુમાં ઝલટા સુલટી રહ્યાં છે, તેથી તેની અનંત પ્રકારની ન્યારી ન્યારી વિભક્તિ થયેલી જણાય છે

(૧) સ્થાવરને વિષે નિરંજનના પાંચ ભાગ અને અવ્યાકૃતના પાંચ ભાગ એ સરખે સરખા ભાગ પોષ્યા છે તેથી સ્થાવરને સ્ત્રી પુરુષના વિના સંયોગે એકાએકી ક્રતુ આવે છે. ડ્યારે વૃક્ષમાંજ એ બંને તંતનો સંયોગ થાય છે ત્યારે વૃક્ષકે સ્થાવરને ક્રતુ પ્રાપ્તિ થઈ ફળ ફુલ આવે છે.

(૨) સ્થાવરમાં પાંચ અર્ધા ભાગ નિરંજનના અને પાંચ અર્ધા ભાગ અવ્યાકૃતના પોષ્યા હતા તેની તો વેલી જાતિ થઈ છે, એનાથી આધાર વિના ચલાતું નથી કારણ કે નિરંજન અને અવ્યાકૃતના એમાં અર્ધા અર્ધા ભાગ કમતી પોષ્યા હતા. એથી એ વૃક્ષના જેટલી સ્ફૂરણ પામતી નથી.

(૩) સ્થાવરમાં નિરંજનના પાંચ પા પા ભાગ અને અવ્યાકૃતના પાંચ પા પા ભાગ પોષ્યા હતા તેની તો તૃણ જાતિ અને અલ્પ આયુષ્યવાન વેલી જાતિ થઈ છે, કારણ કે એમાં અવ્યાકૃત અને નિરંજનના અલ્પ અલ્પ અંશ રહ્યા છે. એથી

તેઓ અલ્પ આયુષ્યમાં ફઠ્ઠી ફુલીને વિલાસી જાય છે.

(૪) સ્થાવર વિષે પંચ ભાગ નિરંજનના પોષ્યા હતા તે પૈકી ચાર ભાગ સ્થાવરમાં મઢી જઈને તેનામાં કઠળપણું (કાષ્ટભાગ) કરી નાંચ્યું, અને પંચ ભાગ અવ્યાકૃતના સ્થાવરમાં પોષ્યા હતા તે પૈકી ચાર ભાગ સ્થાવરમાં મઢી જઈ પત્ર, ફૂલ, ગર્ભ અને ત્વચા ભાગ બનાવી નાંચ્યો. નિરંજનનો એક ભાગ બાકી રહ્યો હતો તેની સ્થાવરને વિષે પીંગઢા નાડી થઈ, અને એમાં એ ભાગ રહ્યો છે. એજ પ્રમાણે અવ્યાકૃતનો એક ભાગ રહ્યો હતો તેની ઇંગઢા નાડી થઈ, અને એમાં એ ભાગ રહ્યો છે. હવે એ બંને નાડીઓનો સંયોગ થવાથી સૂક્ષ્મણા નાડી થઈ. ડ્યારે સર્વ વનસ્પતિનાં વી વર્ષા રુતુકાળે પૃથ્વીમાંથી ઉદય પામે છે ત્યારે સર્વને બન્ને પત્ર હોય છે, કારણકે વૃક્ષનું મૂલ્લ અધો (નીચું) છે. તે વૃક્ષ ડંધા મસ્તકે પીંગઢા નાડીએ પૃથ્વીનો રસ શોષે છે તેનું બહાર સ્થાવરને જમણા અંગે પત્ર થયું, અને ઇંગઢા નાડીએ પૃથ્વીનો રસ શોષે છે તેનું તેને ઢાઢા અંગે પત્ર થયું, તથા સુક્ષ્મણા નાડીએ કરીને પૃથ્વીનો રસ શોષે છે તેનો ઢીરભાગ (કુંપળ) ઉત્પન્ન થયો. એ પ્રકારે સ્થાવર વિષે નિરંજન અને અવ્યાકૃતના વિભાગ રહ્યા છે.

(૫) અષ્ટ ભાગ અવિકાશ મહાતત્વના અને બે ભાગ બે મહાતત્વના સ્થાવર વિષે પોષ્યા હતા, તેમાંથી અવિકાશ મહાતત્વના અષ્ટ ભાગનો સ્થાવરમાં અધો (નીચા) મુલ્લે

મૂળમાં ઓહંકાર પ્રાણાયમ થઈ રહ્યો છે. સ્થાવરના મૂળમાં ઓંકાર પ્રાણાયમ સેંચાય છે તેની સંગે પૃથ્વીમાંથી જળ સેંચાઈને વૃક્ષમાં સીંચાય છે, એ પ્રમાણે સ્થાવરમાં અવિકાશ મહાતત્વનો ઓમ્કાર પ્રાણાયમ થઈ રહ્યો છે, એમાં કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે ઓમ્કાર પ્રાણાયમમાં વ્યાપક થઈ રહ્યો છે, એથી તે પ્રાણાયમ શાંત અને ઘાટપણે રહે છે તેથી તે ધીમે સેંચાઈ છે અને એથી વૃક્ષ વલ્લવાન રહે છે, ઓમ્કાર પ્રાણાયમના મોક્ષ ભાગે વિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ રહ્યો છે તે વૃક્ષમાં વિકાશ કરે છે ત્યારે પાછળથી ઓમ્કાર પ્રવેશ કરે છે. એથી વૃક્ષ પોષાય છે.

(૨) અષ્ટ ભાગ વિકાશ મહાતત્વના અને બે ભાગ બે મહાતત્વના સ્થાવર ત્રિપે પોષ્યા હતા, તેમાંથી વિકાશ મહાતત્વના વિભાગનો અધોમુલ્ક મૂળ ત્રિપે સોહમ પ્રાણાયમ થઈ રહ્યો છે. એ સોહમ પ્રાણાયમ પૃથ્વીને વિકાશીને મૂળને આગળ દોરે છે. એમાં કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે સોહમ પ્રાણાયમમાં વ્યાપક થઈ રહ્યો છે, એથી એ પ્રાણાયમ શાંત અને ઘાટ છે તે માટે વૃક્ષ ગળા કાઢ સુધી પહોંચે છે. એમાં અવિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ પોષ્યો હતો તે સોહમ પ્રાણાયમના મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે, તે કેમ જાણીએ જે, સોહમ પ્રાણાયમ મૂળને પૃથ્વીમાં પ્રેરે છે, અને રસ શોષતો જાય છે, ત્યાર પછી મૂળને અટકાવીને માપસર રાખે છે.

ए अटकाववानी क्रिया सोहम् प्राणायममां रहेलो अविकाश महातत्त्वनो भाग करे छे.

(૩) અષ્ટ ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વના અને બે ભાગ બે મહાતત્ત્વના સ્થાવરમાં પોષ્યા હતા તેમાં કુંભસ્થ મહાતત્ત્વના આઠ ભાગને તો કુંભક પ્રાણાયમ થયો છે. ઓમકાર પ્રાણાયમને પોરક કરી રહેતાં અને સોહમ પ્રાણાયમને બહાર મૂકી રહેતાં થોડીવાર પ્રાણાયમ તેની મધે સ્થંભન પામે છે. તે કુંભક પ્રાણાયમ જાણવો કુંભકના અષ્ટ ભાગે અવિકાશ મહાતત્ત્વનો એક ભાગ રહ્યો છે, તે કુંભકને સ્વંચી રાખે છે. અને છૂટતા કુંભકના અષ્ટ ભાગે વિકાશ મહાતત્ત્વનો એક ભાગ રહ્યો છે, તે કુંભકના દ્વારને વિકાશી નાંખે છે તેથી કુંભક પ્રાણાયમ થોડીવારમાં છૂટી જાય છે.

ઓમકાર પ્રાણાયમ, સોહંકાર પ્રાણાયમ અને કુંભક પ્રાણાયમ સ્થાવરમાં નીચે પ્રમાણે પ્રગટ જણાવવામાં આવે છે.

જ્યારે સ્થાવરમાં ઓમકાર પ્રાણાયમ સ્વંચાય છે ત્યારે વૃક્ષ રસપહ્લવ થઈ કુંપલ કાઢી વૃદ્ધિ પામતું જાય છે.

જ્યારે સ્થાવરમાં સોહમ પ્રાણાયમ ચાલે છે ત્યારે વૃક્ષમાં કુંપલ ફુટવાની ક્રિયા તેમ બધવાની ક્રિયા બંધ થાય છે.

જ્યારે સ્થાવરમાં કુંભક પ્રાણાયમ થાય ત્યારે વૃક્ષનાં પાંદડાં પાકીને સ્થરી પડે છે.

(૪) સ્થાવરમાં ત્રણ મહાતત્ત્વના દશ અર્થો અર્થો ભાગ

અને દશ દશ પા પા ભાગ પોષ્યા હતા તેમાં પળ ઉપર મુજબ પ્રાણાયમોની સુક્ષ્મ ક્રિયા થતી જાણવી.

સંજમ ભોગવૃત્તિના ચક્ષસત્વોની ક્રિયા.

(૧) અનંગ ચક્ષસત્વના ત્રણ અર્ધા ભાગમાં એટલાજ ભાગ વર્ગ જ્ઞાન ચક્ષસત્વના અને ચાર અર્ધા ભાગ કાલ ચક્ષસત્વના પોષ્યા હતા તે વિષે:—

સ્થાવરમાં પાંચ ભાગ નિરંજનના અને પાંચ ભાગ અવ્યકૃતના પોષ્યા હતા, તેમાં નીરંજનના પાંચ ભાગ સ્થાવરન મૂળમાં અધોમુખે રહ્યા છે; તેનો સ્થાવર વિષે પુરુષાત્મ ભાગ થઈ રહ્યો છે એથી સ્થાવરનું પેઠ (થડ) એકડેંડાયમાન થયું છે અવ્યાકૃતના ભાગો સ્થાવર વિષે ઉર્ધ્વ ભાગે રહ્યા છે, તેનું સ્થાવરમાં સ્ત્રી લીંગ થયું છે અને તે સ્ત્રી લીંગ ભાગ તરફથી શાસ્ત્રાઓ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે સ્ત્રી દ્વૈત વિલાસી છે. હવે ઉપલા ત્રણ ચક્ષસત્વના દશ અર્ધ ભાગમાંથી અર્ધા એટલે દશ પા ભાગ સ્થાવરના સ્ત્રી લીંગ ભાગમાં અને બાકીના એટલાજ ભાગો પુરુષ લીંગ ભાગમાં રહ્યા છે.

આ પ્રમાણે સ્થાવરમાં સ્ત્રી તત્વના અને પુરુષ તત્વના વિભાગ ઉલટ સુલટ રહ્યા છે, જે એક ઉર્ધ્વ મુખે આં બીજો અધોમુખે અને તેથી એમનો સંયોગ થવો અશક્ય છે પણ જ્યારે પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના કુંભસ્થ મહાતત્વનો કુંભા પ્રાણાયમ થાય છે ત્યારે એમનો સંજમ થાય છે.

તે સંયોગ થવાની ક્રિયા નીચે મુજબ.

જ્યારે સ્થાવરમાં કુંભક પ્રાણાયમ થાય છે ત્યારે ત્રણ ચક્ષસત્વના દશ પા ભાગ રહ્યા છે તે પૈકી વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના વિભાગ કે જે સ્ત્રી લીંગ વિભાગ વિષે રહ્યો છે તે સ્ત્રીના ઉર્ધ્વમુખ વિભાગને અધો (નીચા) મુખે કરે છે અને તેજ વચ્ચે એજ ચક્ષસત્વ પુરુષના અધોમુખ વિભાગને ઉર્ધ્વમુખે કરે છે. આ વચ્ચે સ્ત્રી પુરુષના વિભાગ સામસામે એક બીજાની સન્મુખ થાય છે પછી સ્ત્રી વિભાગમાં રહેલો અનંગ ચક્ષસત્વનો ભાગ વિરહ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ પુરુષ વિભાગમાં રહેલો અનંગ પણ વિરહ ઉત્પન્ન કરે છે. આ પ્રમાણે બંનેને વિરહ થવાથી બંનેનો સંજમ થાય છે. સંયમ થયા પછી સ્થાવરમાં સ્ત્રીના વિભાગ વિષે કાલચક્ષસત્વનો વિભાગ રહ્યો છે તે સ્ત્રીના વિભાગનાં પંચભૂતનાં રસ બિંદુ ઉત્પન્ન કરે છે એજ પ્રમાણે પુરુષ વિભાગમાં રહેલો કાલચક્ષસત્વ પંચભૂતનાં અરગ બિંદુ ઉત્પન્ન કરે છે કાલચક્ષસત્વ એ પ્રમાણે બિંદુ ઉત્પન્ન કરી રહે છે ત્યાર પછી પુરુષ વિભાગનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ તે બિંદુને સ્ત્રી વિભાગના કમઝમાં પહોંચાડે છે. સ્થાવરની શાસ્ત્રા પલ્લવે તેના સ્ત્રી વિભાગનું કમઝ જાણવું સ્ત્રી વિભાગનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ સ્ત્રીના પંચ ભૂતના રસ બિંદુને સ્ત્રીના શાસ્ત્રા કમઝમાં પહોંચાડે છે. હવે પુરુષ બિંદુ અને સ્ત્રી બિંદુના કમઝમાં

સંયોગ થયા પછી સ્ત્રી વિભાગનું અનંગ ચક્ષુસત્ત્વ તે સ્થાવરની શાસ્ત્રા વિષે પુષ્પ ઉત્પન્ન કરે છે અને પુરુષ વિભાગનું અનંગ ચક્ષુસત્ત્વ તે પુષ્પમાં ફલના અંકુરનો ઉદય કરે છે. ત્યારપછી પુરુષના વિભાગનું કાલચક્ષુસત્ત્વ તે ફલને વૃદ્ધિ પમાડે છે, તે ફલની વૃદ્ધિ થઈ રહ્યા પછી સ્ત્રી વિભાગનું કાલચક્ષુસત્ત્વ તે ફલને પકવીને વૃક્ષથી ગેરવી પાડે છે (ભિન્ન કરે છે) પુરુષના વિભાગના બિંદુમાં પંચભૂતનો અરગ કેમ જાણીએ જે, ફલમાં બી થાય છે તે પુરુષના વિભાગના બિંદુનું પૃથ્વી તત્ત્વ જાણવું. બી વિષે અંકુરમાં ચીકાશવાળો રસ ભાગ રહ્યો છે તેને પુરુષના વિભાગના બિંદુનું જલતત્ત્વ જાણવું. બી વિષે શોષણ શક્તિ રહી છે (જ્યારે વરસાદ પડે છે ત્યારે તે બી પૃથ્વીના જલનું શોષણ કરીને ઊમે છે) તેને પુરુષના વિભાગના બિંદુનું વાયુતત્ત્વ જાણવું, જે સેંચાણલા જલને બીમાં પચાવીને ઘાઢ કરે છે તેને પુરુષ વિભાગના બિંદુનું અગ્નિતત્ત્વ જાણવું. બી વિષે વિકાશપણું હોય છે તેને પુરુષ વિભાગના બિંદુનું આકાશ તત્ત્વ જાણવું.

ફલ વિષે સ્ત્રી વિભાગના બિંદુનાં પંચભૂતો કેમ જાણીએ જે, ફલમાં ગર્ભ ભાગ રહ્યો છે તેને સ્ત્રી વિભાગના બિંદુનું પૃથ્વી તત્ત્વ જાણવું ગર્ભ વિષે રસ રહ્યો છે, તેને જલ તત્ત્વ જાણવું. ફલની ઉપર ત્વચા ભાગ રહ્યો છે તેને વાયુતત્ત્વ

જાણવું. ગર્ભ ભાગ અને છાલ (ત્વચા) ભાગની વચ્ચે વિકાશ રહ્યો છે તેને આકાશ તત્વ જાણવું. ફલ્લના ગર્ભમાં કઠણતા હોય છે તેને પકવીને નરમ કરે છે તે અગ્નિ તત્વ જાણવું. એ પંચ તત્વ ફલ્લમાં સ્ત્રી વિભાગ બિન્દુનાં જાણવાં.

સંયમ ભોગવૃત્તિનાં ત્રણ ચક્ષસત્વોનાં મૂલ મકાનો વિષે:—

(૧) સ્થાવરમાં કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ મહા તત્વ રહ્યાં છે (૧) વિકાશ મહાતત્વ (૨) અવિકાશ મહાતત્વ (૩) કુંભસ્થ મહાતત્વ મૂક્તા પ્રાણાયમને વિકાશ મહાતત્વ જાણવું, એને વિષે કાલચક્ષસત્વ રહ્યું છે, લેતા પ્રાણાયમને અવિકાશ મહાતત્વ જાણવું; એને વિષે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ રહ્યું છે, એને કુંભક પ્રાણાયમને વિષે અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું.

(૨) ત્રણચક્ષસત્વના દશ પા પા ભાગ પોષ્યા હતા તે વિષે.

સ્થાવર વિષે અલ્પ આયુષ્યની વેલીજાતિ, અલ્પ આયુષ્યની પંદડી જાતિ, તૃણજાતિ, અલ્પ આયુષ્યવંતી જલ્લજાતિ અને સ્થાવરમાં જેટલી અલ્પ આયુષ્યવંતી વેલીઓ છે, તેને વિષે તે દશ પા ભાગ પોષ્યા છે, તેને વિષે તે પ્રકારે સુક્ષ્મ ભાગે ત્રણ ચક્ષસત્વની ક્રિયા થતી જાણવી.

स्थावर विषे जे जातिमां जेटले दिवसे कुंभक प्राणायाम थाय ते जातिमां तेटले दिवसे फळ उत्पन्न थाय जे स्थावरने घणे दिवसे कुंभक प्राणायाम थाय ते स्थावरने घणे दिवसे फूल फल उत्पन्न थाय एज प्रमाणे जे स्थावरने थोडे दिवसे कुंभक प्राणायाम थाय, ते स्थावरने थोडा दिवसोमां फूल फल आवे.

ए प्रकारे कर्तानी क्रियावृत्ति ए विभूति संयुक्त स्थावर जाति उत्पन्न करी छे.

दोहा

थिर थावर गति बरनेहु, पात फूल फल कंद;
जेही जेतने तनु तत्वके, तेहु करी कीये नीकंद. १
अब जंगम गति गावहु, पावहु परम हुलास;
कहे कुवेर कृत्य कृत्य करु, सुनहो नारण्य निजदास. २

ઉત્તરાર્ધ ।

જંગમ વિષુ વિલાસ દેખાવન
પંચીકરણ નામ ।

કંદ ૧૨ મો.

(જંગમ જાતિમાં જે તત્વના વિભાગ પોષ્યા છે તેજ તત્વના વિભાગની ક્રિયા કહેવામાં આવશે.

(૧) જંગમ જાતિ કર્મે કરીને શબ્દ શ્રવણ કરે છે, તે શ્રવણ આકાંક્ષા જાણવી.

(૨) જંગમ નાસિકાથી સુગંધી લે છે, તે સુગંધ આકાંક્ષા જાણવી.

(૩) જંગમ નેત્રવંડે નીરવે છે, તે નીરીક્ષણ આકાંક્ષા જાણવી.

(૪) જંગમ અન્નજાતું ભક્ષણ કરે છે, તે ક્ષુધા પિપાસા આકાંક્ષા જાણવી.

(૫) જંગમ રસનાથી ઉચ્ચાર કરે છે, તે ઉચ્ચાર આકાંક્ષા જાણવી.

(૬) જંગમની ત્વચાને વિષે શીત ઉષ્ણ લાગે છે, તે શીત ઉષ્ણ આકાંક્ષા જાણવી.

(૭) જંગમ હાથવડે વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, તે ગ્રહણ આકાંક્ષા જાણવી.

(૮) જંગમની ભોગ ઇન્દ્રિને વિષે વિપય ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિપય આકાંક્ષા જાણવી.

(૯) જંગમ મઠ દ્વારે મઠનો ત્યાગ કરે છે તે મઠ વિસર્જન આકાંક્ષા જાણવી.

(૧૦) જંગમ ચરણ વડે હાલી ચાલી શકે છે. તે ગવન આકાંક્ષા જાણવી.

એ દશ આકાંક્ષા પૈકી પંચ આકાંક્ષા પંચ પંચ ભાગે અને બીજી પંચ એક એક ભાગે રહી છે.

અહંકાર ઘણની પાંચ માત્રા અને પાંચ મુત જંગમમાં પોષ્યા હતા તે વિષે:—

(૧) જંગમમાં છ ભાગ પૃથ્વી તત્વના અને ચાર ભાગ ચાર તત્વના રહેલા હોવાથી જંગમમાંથી અવની છોડીને અંદર ચલાય નહિ કારણ કે પૃથ્વી તત્વના વિભાગમાં કાઠિણ્ય અને ભારત્વ રહ્યું છે. એ દશ ભાગો માનવી, પશુ અને કીટ જાતિમાં રહ્યા છે તેથી એ ત્રણે જાતિ અવની છોડીને અદ્ધર ચાલી શકે નહિ. એમાં એક ભાગ અગ્નિ

તત્ત્વનો પોષ્યો હતો, તે જંગમના ઉદરમાં જઠરા રુપે રહી ભોજનને પચાવે છે. જંગમના શરીરમાં લોહી રહ્યું છે તે જઠ્રનો વિભાગ જાણવો. શરીરની સર્વ નાડીઓને ચલાય-માન કરીને ધડકાવે છે. તે વાયુતત્ત્વનો વિભાગ જાણવો. જંગમના શરીરમાં ઉદર બગેરેમાં વિકાસ રહ્યો છે. તે આકાશ તત્ત્વ જાણવું.

(૧) જંગમ શ્રવણ વડે શબ્દનું શ્રવણ કરે છે, તે શબ્દ માત્રા જાણવી.

(૨) જંગમના નેત્રમાં નિરીક્ષણપણું રહ્યું છે, તે રુપ માત્રા જાણવી.

(૩) જંગમની નાસા વિષે સુગંધ લેવાપણું રહ્યું છે, તે ગંધ માત્રા જાણવી.

(૪) જંગમની રસનામાં અમી રહી છે, તે રસ માત્રા જાણવી.

(૫) જંગમની ત્વચા વિષે સ્પર્શપણું રહ્યું છે તે સ્પર્શ માત્રા જાણવી. જઠ્ર જાતિ અને પતંગ જાતિ જંગમમાં પાંચે માત્રા મનુષ્ય, પશુ અને કીટના સરખીજ રહી છે પણ પાંચ તત્ત્વ અધિક નુન્ય રહ્યાં છે.

(૧) જઠ્ર જાતિ જંગમમાં છ ભાગ જઠ્ર તત્ત્વના રહ્યા છે, અને અન્ય ચાર તત્ત્વનો એક એક ભાગ રહ્યો છે, તેથી જઠ્ર જાતિ જીવો જઠ્રમાં બિચરી શકે છે, અને રૂંધન પામતા નથી.

(૨) પક્ષી જંગમ જાતિમાં ત્રણ પ્રકારે તત્વના વિભાગ રહ્યા છે (૧) જે પક્ષીમાં છ ભાગ વાયુ તત્વના અને અન્ય ચતુર તત્વના ચાર ભાગ રહ્યા છે, તે વિહંગમ આકાશમાં અલ્પ ગમન કરીને પાછું પૃથ્વી ઉપર આવી રહે (૨) જે પક્ષીમાં છ ભાગ અગ્નિ તત્વના અને ચાર ભાગ ચાર તત્વના રહ્યા છે, તે વિહંગમ ચકોર વગેરે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે પણ તેમનું શરીર દગ્ધ પામે નહિ. ૬ વિહંગમ પણ આકાશમાં અલ્પ ઘર્તીને પાછું અવની ઉપર આવી રહે (૩) જે પક્ષીમાં છ ભાગ આકાશ તત્વના અને ચાર ભાગ ચાર તત્વના રહ્યા છે, તે પક્ષી સદાયકાલ આકાશમાં રહે અને અવની ઉપર આવેજ નહિ.

જંગમમાં સતોગુણના પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થાના નવ નવ ભાગ રહ્યા છે, તે વિષે:--

(૧) સંકલ્પ વિકલ્પ થાય છે, તે મન અંતઃકરણ જાણવું.

(૨) જે વિચાર ઊઠે છે, તેના ઘાટ ઘડાય છે તે બુદ્ધિ અંતઃકરણ જાણવું.

(૩) બુદ્ધિના ઘાટનો તોલ કરીને જે દૃઢ રાખે છે તે અહંકાર અંતઃકરણ જાણવું.

(૪) અંતરમાં સૂક્ષ્મ ચિતવન થયા કરે છે, તે ચિત્ત અંતઃકરણ જાણવું.

(૫) ચારે અંતઃકરણનો સંતોષ થાય, ત્યારે નચિત્ત અંતઃકરણ વર્તે છે જેમ કોઈ મનુષ્ય કહે છે કે, ભાઈ હમણા અમારે નચંત આવી છે. એવું કહે ત્યારે તેનામાં નચિત્ત અંતઃકરણનું સુખ વર્તતું જાણવું.

(૧) જંગમને નેત્ર વડે સર્વ દેશાય છે અને દૃષ્ટ પદાર્થની સ્મૃતિ થાય છે, તે જાગ્રત અવસ્થા જાણવી.

(૨) જંગમને નિદ્રામાં સ્વપ્ન સ્ફુરે છે, અને મિથ્યા ભાસ જણાય છે, તે સ્વપ્નાવસ્થા જાણવી.

(૩) જે માત્ર કિંચિત્ત સ્વપ્ન દેશાઈને વિલાઈ જાય છે. અને જાગ્યા પછી તેની સ્મૃતિ ન રહે, તે સુસુપ્તી અવસ્થા જાણવી.

(૧) સ્થુલ દેહમાં જાગ્રત અવસ્થા રહી છે, (૨) સુક્ષ્મ દેહમાં સ્વપ્નાવસ્થા રહી છે (૩) કારણ દેહમાં સુસુપ્તી અવસ્થા રહી છે (૪) મહાકારણમાં તુર્યાવસ્થા અને (૫) પરમ કારણ દેહમાં ઉનમુની અવસ્થા રહી છે, મહાકારણ અને પરમકારણ દેહ કોને કહેવા તે નીચે મુજબ:—

તે દેહ પ્રાણાયમ અંજપાને વિષે જાણવા. જે પ્રાણાયમમાં ઓમ્કાર શબ્દ રહ્યો છે તે મહાકારણ દેહ જાણવો. અને જે પ્રાણાયમમાં સોહમકાર શબ્દ રહ્યો છે તે પરમકારણ દેહ જાણવો. જંગમના મહાકારણ દેહમાં તુર્યાવસ્થા ઓમ્કાર પ્રાણાયમના લેવાતા શ્વાસમાં જાણવી. એ અવસ્થામાં સુસુપ્તીનું અલ્પ સ્વપ્ન દર્શપણું વિલય પામે છે જ્યારે લેવાતો

શ્વાસ (ઓમકાર પ્રાણાયમ) નાસાને વિષે અવાજ (ધોર) કરતો પ્રવેશ થાય, અને મુકાતો પ્રાણાયમ શ્વાસ ધોર કરે નહિ, ત્યારે તુર્યાવસ્થા જાણવી. જેમ જાગ્રત અવસ્થામાં સ્થુલ દેહ ચેતન થાય છે. તેમ તુર્યાવસ્થામાં તુર્યાઅવસ્થાનો દેહ ઓમકાર પ્રાણાયમ ચેતન થાય છે, અને ધોર કરે છે.

જ્યારે લેવાતો પ્રાણાયમ (ઓમકાર) ધોર કરતો સમી જઈને સામાન્ય ચાલે અને મુકાતો સોહમ પ્રાણાયમ ચેતન થઈને કૌંચિત શોર કરતો નીકળે, ત્યારે ડન મુની અવસ્થા જાણવી. તે વચ્ચે ચાર દેહની ક્રિયા સમદમ સૂન્યવત થઈ જાય છે.

એ પંચ અવસ્થા અને પંચ દેહ પંચતત્ત્વમાં રહ્યા છે. અને પાંચ અંતઃકરણ પણ તેમાંજ રહ્યાં છે. તે નીચે મુજબ:-

(૧) પૃથ્વીતત્ત્વ સ્થુલદેહ, જાગ્રત અવસ્થા અને મન અંતઃકરણની ચતુર્પુટીએ સ્થુલ દેહ જાણવો.

(૨) જાઠતત્ત્વ, સૂક્ષ્મ દેહ, સ્વપ્નાવસ્થા અને બુદ્ધિ અંતઃકરણની ચતુર્પુટીએ સૂક્ષ્મદેહ જાણવો.

(૩) અગ્નિતત્ત્વ, કારણ દેહ, સુસુપ્તિ અવસ્થા અને અહંકાર અંતઃકરણની ચતુર્પુટીએ કારણદેહ જાણવો.

(૪) વાયુતત્ત્વ મહાકારણદેહ, તુર્યાવસ્થા અને ચિત્ત અંતઃકરણની ચતુર્પુટીએ મહાકારણ દેહ જાણવો.

(૫) આકાશતત્ત્વ, પરમકારણ દેહ. ડનમુની અવસ્થા,

અને ચિદ અંતઃકરણની ચતુર્પુટીએ પરમકારણ દેહ જાણવો.

એ પ્રકારે જંગમમાં સત્વગુણના પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થા રહી છે.

જંગમમાં સ્વકાશઘણનાં પાંચ સંભસકરણ અને પાંચ વિવસ્થાના એક એક ભાગ પોષ્યો હતો તે વિષે:—

(૧) સ્વકાશઘણના શાંતિ સંભસકરણનો એક ભાગ, જંગમની ઝનમુની અવસ્થા નર્ચિત અંતઃકરણ, આકાશતત્વ અને પરમકારણ દેહમાં રહ્યો છે, તે કેમ જાણીએ જે, ઝન મુનીમાં સદા શાંતિ રહે છે, અને વીજી અવસ્થામાં તો કોઈ સમે અલ્પ શાંતિ વર્તે છે.

સ્વકાશઘણની સ્થિતિ વિવસ્થાનો એક ભાગ ઝનમુની અવસ્થામાં રહ્યો છે તેથી ઝનમુનીમાં સદાયકાલ સ્થિતિપણું રહ્યું છે.

(૨) સ્વકાશઘણના સહેજ સંભસકરણ અને ઉદાર વિવસ્થાનો એક ભાગ જંગમની તુર્યાવસ્થામાં રહ્યો છે. તે કેમ જાણીએ જે, તુર્યામાં સહેજપણું અને ઉદારપણું રહ્યું છે.

(૩) શીલ સંભસકરણનો એક ભાગ અને ગલીત વિવસ્થાનો એક ભાગ જંગમમાં પોષ્યો હતો તે વિષે:—એ બંને ભાગ જંગમની સુસુપ્તી અવસ્થામાં રહ્યા છે તે કેમ જાણીએ જે, તે વચ્ચે તે ત્યાં ઉપાધી હોતી નથી, તેથી ત્યાં શીલપણું રહ્યું છે. વઢી સૂસુપ્તીની અર્ધ માત્રા સ્વપ્નાં ડઠતાં સંકલ્પને મોઢ્ઢીને વિલય કરે છે, તે ગલીત અવસ્થા જાણવી.

(૪) જંગમમાં સંતોષ સંભસકરણનો એક ભાગ અને કુંભ વિવસ્થાનો એક ભાગ રહ્યો છે તે વિષે:-એ બંને ભાગ જંગમની સ્વપ્ન અવસ્થામાં રહ્યા છે, તે કેમ જાણીએ જે, સ્વપ્નમાં મિથ્યા પદાર્થની પ્રાપ્તી થઈને સંતોષ થાય છે. તે સંતોષ સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો. સ્વપ્નમાં સ્વપ્નની ક્રિયામાં સૂરતિ બંધકોશ થઈને વર્તે છે. પણ જાગ્રતના સ્થાનની સ્મૃતિને વિષે સૂરતિએ જવાતું નથી અને સ્વપ્નમાં જ્યાં હોય ત્યાંને ત્યાંજ સ્વપ્નની સ્મૃતિ કુંભક થઈ રહે છે, કુંભકવિસ્થાના વિભાગને લીધે.

(૫) સમતા સંભસકરણનો એક ભાગ સામાન્ય વિવસ્થાનો એક ભાગ જંગમમાં રહ્યા છે તે વિષે:-બંને ભાગ જંગમની જાગ્રત અવસ્થામાં રહ્યા છે. જાગ્રતમાં કોઈ કોઈવાર સમતા વર્તે છે, તે સમતા સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો અને કોઈ કોઈવાર સામાન્ય દૃષ્ટિ ભાવ થાય છે. તે સામાન્ય વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો.

એ પ્રમાણે સ્વકાશચળના પંચ સંભસકરણના અને પાંચ વિવસ્થાના વિભાગ જંગમની પાંચ અવસ્થામાં રહ્યા છે, પણ એ વિભાગો ઝરસપરસ ડલટા સુલટી જંગમના પાંચે અવસ્થામાં વર્તે છે છતાં એ એમનાં મૂળ મકાનો તો ઉપર સમજવાં.

(૧) પાંચે અવસ્થામાં શાંતિ વર્તે તે શાંતિ સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો.

(૨) જંગમની પાંચે અવસ્થામાં કોઈ સમે સહેજપણું વર્તે છે, તે સહેજ સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો.

(૩) જંગમમાં કોઈ સમે શીલપણું વર્તે તે શીલ સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો.

(૪) જંગમમાં કોઈ સમે સંતોષપણું વર્તે તે સંતોષ સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો.

(૫) જંગમમાં કોઈ સમે સમતાપણું વર્તે તે સમતા સંભસકરણનો વિભાગ જાણવો.

(૬) જંગમમાં કોઈ સમે સ્થિતિ પમાય તે સ્થિતિ વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો. ઉદારપણું વર્તે તે ઉદાર વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો. કોઈ સમે ગલીતપણું વર્તે તે ગલીત વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો. કુંભકપણું વર્તે તે કુંભ વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો કુંભકપણું ઇટલે સંભાકાર થઈ જવાય તે. કોઈ વાર સામાન્ય ભાવ વર્તે તે સામાન્ય વિવસ્થાનો વિભાગ જાણવો.

જંગમમાં તમોગુણના દશ કાલના નવ નવ ભાગ રહ્યા છે તે વિષે:--

સ્વભાવકાઠના નવ ભાગને લીધે અંતઃકરણ અને ઇન્દ્રિયો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે. જેવો સ્વભાવ પડ્યો તેવોજ સદા ચાલ્યો જાય છે.

(૧) કામના કાઠના વિભાગને લીધે સકલ ઇન્દ્રિયોમાં સ્વભાવિક કામના રહી છે.

(૩) આક્રંતકાઢના વિભાગને લીધે સકઠ ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ વિષે આકૃતિ રહી છે.

(૪) આશ્ચર્યકાઢના વિભાગને લીધે પોતપોતાને કોઈ લહેતું નથી અને પોતાના દેહની શુદ્ધિ પણ હોતી નથી.

પૃથક કાઢના વિભાગને લીધે જંગમને સ્વપ્નામાં જાગ્રતની શુદ્ધિ રહેતી નથી. સુસપ્તીમાં સ્વપ્નની શુદ્ધિ રહેતી નથી, અને તુર્યામાં સુસુપ્તીની શુદ્ધિ રહેતી નથી. તેમજ ઉન મુનીમાં તુર્યાને શુદ્ધિ રહેતી નથી.

(૬) જંગમ વિષે વિપરીત કાઢના વિભાગને લીધે અકાઠ મૃત્યુ, દેવકોપ, નરપતિ કોપ, પશુ પિચાસ કોપ, અને અદ્યાત્મ તાપ શરીરમાં ઉપજે છે, એટલા ભય વિપરીત કાઢના વિભાગને લીધે રહ્યા છે.

(૭) અજ્ઞાન કાઢના વિભાગને લીધે જંગમ જાતિ પોતપોતાના વર્ણાશ્રમ જાતિમાં મસ્ત રહે છે, અને વર્ણાશ્રમના આચાર ગમે તેવા હોય તોપણ તેમાં પ્રીતિ રાખે છે, તથા ક્ષોભ ભય થતો નથી. વઢી ન કરવાનું કામ કરીને પસતાવો કરે છે. કોઈ સંત શિલામણ આને તો માને નહિ, વઢી દેહના વર્તમાન આગઢથી કોઈ જાણતું નથી.

(૮) રાજસકાઢના વિભાગને લીધે એક વીજાને અન્યો અન્ય પ્રીતિ થાય છે.

(૯) દ્વેષકાઢના વિભાગને લીધે, જંગમ એક વીજા પર

દ્વેષ કરે છે અને કોઈ કોઈ વસ્તુ ઉપર સહેજ સ્વભાવે દ્વેષ રાખે છે.

(૧૦) વૃદ્ધિ અંતકાળના વિભાગને લીધે પશુ, પંક્તી, કીટ, પતંગ અને મનુષ્ય વગેરે પોતપોતાના દેહના પ્રમાણ હોય તેથી વધારે વૃદ્ધિ પામતા નથી.

જંગમમાં અચંતઘણની દશ ભાવનાના દશ ભાગ રહ્યા છે તે વિષે:—

(૧) અહંમ ભાવનાને લીધે જંગમ અનેક વાતો સૂળે પણ કંઠે આવે નહિ કોઈ કોઈની કઠા કોઈ બીજાને આપી શકે નહિ, જે જે વસ્તુ દેખે અથવા સાંભળે તેમાંની કેટલીક વસ્તુ આવડે નહિ.

(૨) સમભાવનાને લીધે અંતઃકરણમાં મત્વપણું રહ્યું છે, કે જેથી કોઈવાર થોડું કામ કરતાં પણ વચ્ચત ઘણો લાગે છે.

(૩) વિસર્જન ભાવનાને લીધે નાના પ્રકારના ભોગ અને અનેક પ્રકારનું દુઃખ ભોગવે છે તે ભોગવ્યા પછી યાદ દાસ્તમાં રહેતું નથી, અને જાણે સુખ દુઃખ ભોગવ્યાંજ નહિ હોય, એમ લાગે છે.

(૪) નિદ્રા ભાવનાને લીધે મહેનત કરતાં જંગમને શ્રમ પહોંચે છે, ત્યારે આઝસ થાય છે. આઝસ થયા પછી તેને કંઈ કાર્ય સૂઝતુ નથી.

(૫) જંગમમાં અંધતમ ભાવનાને લીધે વગર વિચારે

રોષ કરીને બોલે છે, અને ડંઘમાં વબડયા કરે છે. જો કોઈ કહે કે કેમ વબડે છે, તો તે જાગીને કહે કે હું નહતો વબડતો.

(૬) અચેત ભાવનાને લીધે બ્રહ્માદિ વગેરેના શિર ઉપર મૃત્યુ કાઢી ભમે છે પણ તેને કોઈ ત્રાસ કે ભય વ્યાપતો નથી, અને સો વરસ સુધી નર્ચિત રહે છે, તેમજ ક્યાંથી આવ્યો ને ક્યાં જવાનો તેની શોધ કરતું નથી. વઢી કોઈ વાર શરીરમાં અચેતપણું થઈ જાય છે.

(૭) ઉચાટ ભાવનાને લીધે કોઈ કોઈ વાર શરીરમાં ઉચાટપણું થઈ જાય છે. વઢી કોઈ કાર્ય બગડી જાય છે, ત્યારે ઉચાટ થાય છે.

(૮) અભાવ ભાવનાને લીધે કોઈની સાથે પ્રીતિ બંધાઈને પાછી છૂટી જાય છે, તેમજ કોઈ કોઈ વસ્તુ વિષે પણ અભાવ થાય છે. વઢી ઇન્દ્રિયોના ભોગ તૃપ્ત કરીને તેમના પ્રત્યે અભાવ થાય છે.

(૯) મુન્ય ભાવનાને લીધે કાર્ય કારણથી બોલાય છે, અને પાછું મુન્ય રહી જવાય છે એ પ્રમાણે સદાકાલ જંગમમાં મુન્ય ભાવના વર્તે છે.

(૧૦) અસામ્રથ ભાવનાને લીધે કાંઈ કાર્ય કરતાં હઠી જવાય છે, તેમજ રણના સંગ્રામમાં કોઈ શૂરો થઈને સન્મુખ લડે છે, અને કોઈ કાયર થઈ ભાગી જાય છે.

જંગમ વિષે ત્રણ ગુણના નવ નવ ભાગ રહ્યા છે તે વિષે:--

(૧) રજોગુણના વિભાગને લીધે વસ્તુઓ ઉપર મોહ થાય છે.

(૨) તમોગુણના વિભાગને લીધે તામસપણું ઉપજે છે.

(૩) સતોગુણના વિભાગને લીધે અંતરમાં દયા ઉપજે છે.

ત્રણ ઘણના જંગમમાં એક એક ભાગ રહ્યા છે, તે વિષે:--

(૧) અચંત ઘણનો એક ભાગ પંચ અવસ્થાની સંધિમાં રહ્યો છે, તેથી અવસ્થાઓ પલટાય છે, તે જણાતું નથી.

(૨) સ્વકાશઘણનો એક ભાગ શરીરના હાડકાંઓની સંધિમાં રહ્યો છે, તેથી શરીર આમ તેમ વળે છે અને વસાતું અવાજ કરતું નથી.

(૩) અહંકારઘણનો એક ભાગ પંચ ભૂતોની સંધિમાં રહે છે, તેથી પંચ ભૂત ન્યારાં ન્યારાં અકકડવાજ રહ્યાં છે.

જંગમમાં પ્રકૃતિ તત્ત્વ કારણનાં નવ ભાગ રહ્યા છે, તે વિષે:--

(૧) પ્રકૃતિ તત્ત્વ કારણ શરીરનાં બધાં તત્ત્વોને ચંચલ કરે છે.

(૨) જંગમમાં આનંદ તત્ત્વકારણના નવ ભાગ રહ્યા છે તેથી વિષયનો ભોગ કરતાં આનંદ ઉપજે છે.

(૩) જંગમમાં મહાતત્ત્વકારણનો એક ભાગ રહ્યો છે,

તેથી સર્વની દેહમાં પોતપોતાનું મહત્તાપણું રહ્યું છે.

(૪) જંગમમાં ધનજે તત્ત્વકારણનો એકજ ભાગ રહ્યો છે, તે વિષય ભોગના આનંદને લીન કરી મંદ પમાડે છે કરી ઉપજે તો ફરી મંદ પમાડે છે.

મનુષ્ય લક્ષણ કોષ્ટક ।

(૧) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમોગુણનો ભાગ વિશેષ હોય તે અતિશય ક્રોધી હોય.

(૨) જે જંગમના અંતઃકરણમાં રજોગુણનો વિભાગ વિશેષ હોય, તે અતિશય વિષયી હોય.

(૩) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સતોગુણનો વિભાગ વિશેષ હોય, તે અતિશય શાંતિ સ્વભાષનો હોય.

(૪) જે જંગમના અંતઃકરણમાં અહંકારધનનો વિભાગ વિશેષ હોય તે અતિશય અભિમાની હોય.

(૫) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સ્વકાશધનનો વિભાગ વિશેષ હોય, તે આઠે પહોર હસમુખો રહે.

(૬) જે જંગમના અંતઃકરણમાં અચંતધનનો વિભાગ વિશેષ હોય તે આઠે પહોર અચેત જેવો રહે.

(૭) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમો અને રજોગુણના વિભાગ હોય, તે હેતુ વિશ્વાસપાતી થાય.

(૮) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમો અને સતોગુણના બંને વિભાગ હોય તે મુશ્કેલી મીઠું બોલે પણ અંતરમાં ર્ષા-વાન હોય.

(૯) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમોગુણ અને અહંકારઘણ એ બંનેના વિભાગ હોય, તે અતિશય દંભી કપટી હોય.

(૧૦) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમોગુણ અને સ્વકાશઘણ સંયુક્ત રહ્યા હોય તે અતિશય હાસ્ય મશ્કરો હોય.

(૧૧) જે જંગમના અંતઃકરણમાં તમોગુણ અને અચંત ઘણ એ બંનેના વિભાગ હોય તો અતિશય મૂર્ખ હોય.

(૧૨) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સતોગુણ અને રજોગુણના વિભાગ હોય તે સર્વ સાથે પ્રીતિ રાખે.

(૧૩) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સતોગુણ અને અહંકારઘણના વિભાગ હોય, તે અતિશય ગંભીર હોય.

(૧૪) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સતોગુણ અને સ્વકાશઘણના વિભાગ હોય તે આઠે પહોર ઉમંગી રહે.

(૧૫) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સતોગુણના અને અચંત ઘણના વિભાગ હોય, તે ઘણો વાચાળ હોય નહિ, અને મુગા જેવો રહે.

(૧૬) જે જંગમના અંતઃકરણમાં રજોગુણના અહંકારઘણના વિભાગ હોય, તે અતિશય વૈભવી અને શોસ્ત્રીન હોય.

(૧૭) જે જંગમના અંતઃકરણમાં રજોગુણના અને સ્વકાશઘણના વિભાગ હોય, તે અતિશય બકવાદી હોય.

(૧૮) જે જંગમના અંતઃકરણમાં રજોગુણનો અને અચંત ઘણના વિભાગ હોય, તે બાવરો હોય.

(૧૯) જે જંગમના અંતઃકરણમાં અહંકારઘણના અને સ્વકાશઘણના વિભાગ હોય, તેનું બોલવું અતિશય ભારે સંભ હોય.

(૨૦) જે જંગમના અંતઃકરણમાં અહંકારઘણનાને અચંતઘણના વિભાગ હોય, તે અતિશય અસત્ય બોલવાવાળો હોય.

(૨૧) જે જંગમના અંતઃકરણમાં સ્વકાશઘણ અને અચંતઘણના વિભાગ હોય, તે બીંદલ થાય.

(૨૨) જે જંગમની સર્વ દેહીમાં અને અંતઃકરણમાં ત્રણ ગુણ અને ત્રણઘણ વ્યાપક હોય, તે સદાકાલ સહેજ સ્વભાવી હોય.

(૨૩) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ત્રણગુણ અને ત્રણઘણ હોય, તે અતિશય પ્રયંચી હોય.

(૨૪) જે જંગમના અંતઃકરણમાં પ્રકૃતિ તત્વકારણ રહ્યું હોય, તે અતિશય આશા તૃષ્ણાવાળો થાય.

(૨૫) જે જંગમના અંતઃકરણમાં આનંદ તત્વકારણ હોય તે અતિશય જતુરને ન્યાયી અને નીતિવંત થાય.

(૨૬) જે જંગમના અંતઃકરણમાં મહાતત્વકારણ હોય, તે પોતાની જાતિવર્ણમાં અધિપતિ થાય.

(૨૭) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ઘનંજે તત્વકારણ હોય, તેને ગુરુ મઠે તો સમાધી યોગવાન થાય.

(૨૮) જે જંગમના અંતઃકરણમાં પ્રકૃતિ તત્વકારણના

અને ધનંજે તત્વકારણના વિભાગ હોય, તે અતિશય શૂર સુખટ થાય જો સ્ત્રી હોય તો સતી નીપજે.

(૨૯) જે જંગમના અંતઃકરણમાં પ્રકૃતિ તત્વકારણના મહાતત્વકારણના વિભાગ હોય, તે પૃથ્વીપતિ થાય.

(૩૦) જે જંગમના અંતઃકરણમાં પ્રકૃતિ તત્વકારણના અને આનંદ તત્વકારણના વિભાગ હોય, તે કવિ થાય.

(૩૧) જે જંગમના અંતઃકરણમાં આનંદ તત્વકારણના અને ધનંજે તત્વકારણના વિભાગ હોય, તે મોટો પ્રાચીન ધનવાન થાય.

(૩૨) જે જંગમના અંતઃકરણમાં આનંદ તત્વકારણના અને મહાતત્વકારણના વિભાગ હોય, તે સ્ત્રિદ્ધવાન થાય.

(૩૩) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ધનંજે તત્વકારણના અને મહાતત્વકારણના વિભાગ હોય તે અતિશય દાલિત્રી થાય.

(૩૪) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ચારે તત્વકારણ રહ્યાં હોય તે અતિશય જ્ઞાની થાય.

(૩૫) જે જંગમના અંતઃકરણમાં અને સર્વ શરીરમાં ચારે તત્વકારણ રહ્યાં હોય, તે અદ્વિત્ય વિદ્યવાન થાય.

(૩૬) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ચાર તત્વકારણ ત્રણ મુળ અને ત્રણધણ એ દશ ભાગ રહ્યાં હોય, તે પ્રસન્નવેતા વિમૂર્તિવાન થાય. તે દસ અવતારની આજીવન સર્વે જાણવા.

(૩૭) જે જંગમના અંતઃકરણમાં ત્રણગુણ અને ત્રણઘન, ચાર તત્વકારણ અવ્યાકૃત નિરંજન એ બધા વિભાગ સંયુક્ત રહ્યા હોય, તે દેહમાં કૈવલચેત્તા પુરુષ પ્રવેશ કરીને વિરાજમાન થાય. એ પ્રકારે પશુ, પક્ષી, કીટ અને પતંગમાં હોય, પણ તેમનામાં કેટલાક વિભાગ અતિશય જડ રહ્યા છે, અને મનુષ્યમાં એ વિભાગો સૂક્ષ્મ રહ્યા છે, તેમનામાં પ્રકાશ થાય નહિ, કદાચ પ્રકાશ હોય તો તે તેમની જાતિમાં જાણવો.

(૧) જંગમમાં આઠ ભાગ નિરંજનના અને બે ભાગ અવ્યાકૃતના પોષ્યા હતા, તેના પુરુષ જાતિ થયા.

(૨) જંગમમાં આઠ ભાગ અવ્યાકૃતના અને બે ભાગ નિરંજનના પોષ્યા હતા તેની સ્ત્રી જાતિ થઈ.

(૧) સ્ત્રીમાં અવ્યાકૃતના આઠ ભાગ હતા, તે પૈકી સાત ભાગ સ્ત્રીના દેહની સાત ધાતુમાં મળી જઈ, નીચાથી શીખા પર્યંત સ્ત્રીલીંગ શરીર કરી દીધું, અને એક ભાગ અવ્યાકૃતનો રહ્યો હતો, તે સ્ત્રીના હાથે અંગે ઇંગળા નાડીમાં રહ્યો છે. એમાં બે ભાગ નિરંજનના પોષ્યા હતા, તે પૈકી એક ભાગ સ્ત્રીના જમણે અંગે પિંગળા નાડીમાં રહ્યો છે, બાકી એક ભાગ રહ્યો, તેનો અરધો ભાગ સ્ત્રીના મગસ્થાન ઇન્દ્રિમાં રહ્યો છે, અને બીજો અરધો ભાગ સ્ત્રીના નેત્ર ઇન્દ્રિમાં રહ્યો છે. સ્ત્રીના નેત્રમાં અને મગસ્થાનમાં નિરંજનના અરધા અરધા ભાગ રહ્યા છે, તેથી સ્ત્રીને નેત્રે કરીને પુરુષ ઉપર મોહ

થાય છે, તથા ભગસ્થાન ઇન્દ્રિય કરીને પુરુષનો ભોગ કરે છે. એ પ્રમાણે સ્ત્રીમાં બંને જગાએ રહેલા પૂરુષના વિભાગ પુરુષની ચાહના કરે છે, જેમ તેજનો વિભાગ નેત્રમાં રહ્યો છે તેથી નેત્ર તેજનું આકર્ષણ કરે છે, કારણકે જે જેનો વિભાગ હોય તે તેને ગ્રહી શકે છે એ પ્રકારે આકાશનો ભાગ કર્ણમાં રહ્યો છે, તે શબ્દ આકાશના વિભાગને ગ્રહણ કરે છે, ત્વચામાં વાયુનો વિભાગ રહ્યો છે તે વાયુના સ્પર્શનો ગ્રહણ કરે છે. નાસાણે પૃથ્વીનો વિભાગ રહ્યો છે, તેથી તે પૃથ્વીના ગંધને ગ્રહણ કરે છે. રસનામાં ઉદકનો વિભાગ રહ્યો છે, તેથી તે જલના વિભાગ રસના ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે જે જેનો વિભાગ હોય તે તેનું ગ્રહણ કરે છે તેથી સ્ત્રીના નેત્રમાં અને ભગસ્થાનમાં પુરુષના વિભાગ રહ્યા છે. તે પુરુષની ચાહના કરે છે.

(૨) જંગમ પુરુષ જાતિમાં આઠ ભાગ નિરંજનના પોષ્યા હતા, તે પૈકી સાત ભાગ પુરુષના દેહની સાત ધાતુમાં મળી જઈને નીલાધી શીખા પર્યંત પુરુષ લીંગ દેહ કરી લીધો. બાકી એક ભાગ રહ્યો તે પુરુષના જમણા અંગે પિંગળા નાડીમાં રહ્યો છે. તેથી પિંગળા નાડી પુરુષ લીંગ થઈ છે. પુરુષમાં બે ભાગ અવ્યાકૃતના પોષ્યા હતા. તે પૈકી એક ભાગ પુરુષની ઇંગળા નાડીમાં ઢાબા અંગે રહ્યો છે, તેથી ઇંગળા નાડી ચંદ્રની સ્ત્રી લીંગ થઈ રહી છે. બાકી રહેલા એક ભાગ અવ્યાકૃતનો અરધો ભાગ પુરુષની લીંગ

ઇંદ્રીમાં રહ્યો છે. અને બીજો અરધો ભાગ પુરુષના નેત્રમાં રહ્યો છે, એથી પુરુષને નેત્રવડે સ્ત્રી ઉપર મોહ થાય છે અને લીંગ ઇંદ્રીએ કરીને સ્ત્રીનો ભોગ કરે છે. નેત્રમાં અને ઇંદ્રી સ્થાનમાં રહેલા અવ્યાકૃતના વિભાગો સ્ત્રીની ચાહના કરે છે, એ પ્રકારે નિરંજન અવ્યાકૃતના વિભાગ જંગમમાં રહ્યા છે તેઓને ડલટાવીને પોતાના સજાતિ વિભાગમાં મેળવી દૃઢ સ્ત્રી પુરુષો ત્યાગી થાય છે (પુરુષમાં રહેલા સ્ત્રીના વિભાગને પુરુષ સ્ત્રીને વિષે મેળવી દે છે અને તેજ પ્રમાણે સ્ત્રી પણ કરે છે.

(૧) કર્તાની પ્રકાશ ત્રહ્નવૃત્તિના વિકાશ મહાત્ત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાત્ત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાત્ત્વનો પોષ્યો હતો.

(૨) અવિકાશ મહાત્ત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાત્ત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાત્ત્વના આઠ આઠ ભાગ પોષ્યા હતા.

(૩) કુંભસ્થ મહાત્ત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાત્ત્વનો, અને એક ભાગ વિકાશ મહાત્ત્વનો પોષ્યો હતો એમની દલીલકતો નીચે મુજબ:-

(૧) જંગમમાં વિકાશ મહાત્ત્વ દશ ભાગે પોષ્યું હતું, તેનો જંગમમાં સોહમ પ્રાણાયમ થયો.

(૨) જંગમમાં અવિકાશ મહાત્ત્વ દશ ભાગે પોષ્યું હતું, તેનો ઓંકાર પ્રાણાયમ થયો.

(૩) જંગમમાં કુંભસ્થ મહાતત્ત્વ દશ ભાગે પોષ્યું હતું, તેનો કુંભક પ્રાણાયમ થયો.

વિકાશ મહાતત્ત્વને પ્રકાશીક જાણવું તેથી સોહમ પ્રાણાયમ બહાર સુન્યમાં પ્રવેશ કરે છે, કારણ કે સુન્યમાં વિકાશપણું રહ્યું છે.

અધિકાશ મહાતત્ત્વને સંપટવત જાણવું. તેથી ઓંકાર પ્રાણાયમ પિંડમાં भीतर (અંદર) खेंचाय છે, કારણકે પિંડ સંપટવત છે.

કુંભસ્થ મહાતત્ત્વને સમદમ જાણવું, તેથી કુંભક સમદમ થાય છે.

ઓંકાર પ્રાણાયમને પિંડમાં खेंचाताં અને સોહમ પ્રાણામને બહાર મુક્તાં મધ્યે શ્વાસ સ્થંભન પામે છે તે કુંભસ્થ મહાતત્ત્વ જાણવું. કુંભસ્થ મહાતત્ત્વને લીધે જંગમમાં સામર્થ્ય રહે છે.

અવિકાશ મહાતત્ત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ વિકાશ મહાતત્ત્વનો અને એક ભાગ કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો પોષ્યો હતો તે વિષે:-વિકાશ મહાતત્ત્વનો એક ભાગ ઓંકાર પ્રાણાયમના મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે જ્યારે ઓંકાર પ્રાણાયમ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે વિકાશ મહાતત્ત્વનો ભાગ સર્વ નાડીઓના આગે આગે વિકાશ કરતો જાય છે, અને એની પાછળ ઓંકાર પ્રાણાયમ પ્રવેશે છે. કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો એક ભાગ ઓંકાર પ્રાણાયમમાં વ્યાપક રહ્યો છે.

ઝ્યારે કોઈ યોગી સાધન કરે છે, ત્યારે સાધન કરતાં કરતાં પ્રાણાયમ કુંભસ્થ મહાતત્વને લીધે અટકે છે, એ પ્રમાણે કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વમાં રહ્યો છે.

જંગમમાં વિકાશ મહાતત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશનો અને એક ભાગ કુંભસ્થનો પોષ્યો હતો તે વિષે અવિકાશ મહાતત્વનો એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વના સોહંમ પ્રાણાયમના મોક્ષ ભાગે રહ્યો છે. અવિકાશ મહાતત્વના વિભાગને લીધે, શ્વાસ બાર આંગળ ચાલીને પાછો ઉલટાય છે કુંભસ્થ મહાતત્વનો એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વના સોહંમ પ્રાણાયમમાં વ્યાપક રહ્યો છે, તેથી પ્રાણાયમ ઘાડપણે રહે છે, અને ઉતાવળે વહી જતો નથી.

કુંભસ્થ મહાતત્વના આઠ ભાગમાં એક ભાગ અવિકાશ મહાતત્વનો અને એક ભાગ વિકાશ મહાતત્વનો પોષ્યો હતો, તે વિષે:--થતે કુંભસ્થ મહાતત્વે અવિકાશ મહાતત્વનો વિભાગ રહ્યો છે, અને વિચરાતા કુંભસ્થ મહાતત્વે વિકાશ મહાતત્વનો વિભાગ રહ્યો છે. થતા કુંભકને અવિકાશ મહાતત્વનો વિભાગ રહે છે. અને વિચરાતા કુંભકને વિકાશ મહાતત્વનો વિભાગ વીચરી નાચે છે.

એ પ્રકારે જંગમને વિષે કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના ત્રણ મહાતત્વ રહ્યાં છે.

કર્તાની સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ

ચક્ષસત્વ વિષે:—

(૧) જંગમમાં ત્રણ ભાગ અનંગ ચક્ષસત્વના અને ત્રણ ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વમાં ચાર ભાગ કાલચક્ષસત્વના પોષ્યા હતા, તે વિષે:—

પુરુષ દૃષ્ટિથી કે ધ્યાનથી સ્ત્રીનું આલોચન કરે છે, તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. સ્ત્રીનું આલોચન કર્યા પછી તે પુરુષ કામ વગેરે સર્વ શરીરનો અરગ કાઢીને વિંદુ સહીત વંકનાઝમાં લાવે છે તે કાલચક્ષસત્વ જાણવું.

કાલચક્ષસત્વ વંકનાઝમાં સર્વ તત્ત્વનું વિંદુ આપે છે. તે નીચે મુજબ (પંચભૂતનો અરગ) વિંદુમાં ગાઢપણું રહ્યું છે, તે પૃથ્વીનો વિભાગ જાણવો વિંદુમાં ડાઘપણું રહી છે. તે તેજનો વિભાગ જાણવો. વિંદુમાં રસપણું રહ્યું છે, તે જલનો વિભાગ જાણવો. વિંદુમાં વિકાશપણું રહ્યું છે, તે આકાશનો વિભાગ જાણવો. વિંદુમાં વેગપણું રહ્યું છે, તે વાયુનો વિભાગ જાણવો. એ પ્રમાણે વિંદુમાં પંચભૂતનો અરગ સંયુક્ત રહ્યો છે.

એ પ્રમાણે ત્રણ ચક્ષસત્વની મૂળ ક્રિયા થાય છે. હવે પ્રગટ ક્રિયા નીચે મુજબ સ્ત્રી પુરુષના લીંગનો સંજમ કરી આપે છે. તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. સંજમ કર્યા પછી

મૈથુન ક્રિયા કરે છે. તે અનંગ ચક્ષસ્ત્વ જાણવું. મૈથુન કર્યા પછી વિંદુપાત થાય છે, તે કાલચક્ષસ્ત્વ કરે છે.

સ્ત્રીમાં થતી ત્રણ ચક્ષસ્ત્વનો ક્રિયા.

સ્ત્રી અંતરમાં કે નેત્ર વડે પુરુષનુ આલોચન કરે તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ જાણવું. ત્યારપછી સ્ત્રી કામાતુર થાય છે તે અનંગ ચક્ષસ્ત્વ જાણવું. કામાતુર થયા પછી સ્ત્રીના કમળમાં રસવિંદુ ઉત્પન્ન થાય છે. એ વિંદુને કાલચક્ષસ્ત્વ સ્ત્રીના શરીરમાંથી સર્વ તત્વનો અંગ સાથે સ્વેચ્છી લાવે છે સ્ત્રીના વિંદુમાં વિકાસ અને દુર્ગંધ તે પૃથ્વીનો વિભાગ જાણવો. સ્ત્રીના વીંદુમાં અતિશય રસપણું રહ્યું છે. તે જઠનો વિભાગ જાણવો સ્ત્રીના વીંદુમાં ઊગતા રહી છે તે અગ્નિનો વિભાગ જાણવો. ડ્યારે પુરુષના વિંદુનો અને સ્ત્રીના વિંદુનો સંયમ થાય છે ત્યારે પુરુષના વિંદુને વચ્ચે ઘાલીને સ્ત્રીનું વિંદુ ઉપર રહે છે. તથા મધ્યે પુરુષના વિંદુને રાખે છે તે સ્ત્રીના વિંદુના આકાશત્વ જાણવું, પુરુષના વિંદુને આકર્ષીને સ્ત્રીનું વિંદુ પોતાના વિંદુમાં મેળવી દે છે, તે સ્ત્રીના વિંદુમાં વાયુતત્વનો વિભાગ જાણવો એ પ્રકારે મૂળ કાર્ય ક્રિયા સ્ત્રીના ત્રણ ચક્ષસ્ત્વની કરી, હવે પ્રગટ ક્રિયા નીચે મુજબ ડ્યારે પુરુષ મૈથુન કરે છે. ત્યારે સ્ત્રીને તેના લીંગમાં આનંદ ઉપજાવે છે અને પુરુષના વિંદુને સ્વેચ્છીને સ્ત્રીના કમળમાં પહોંચાડે છે, તે સ્ત્રીનુ પ્રગટ અનંગ ચક્ષ-

સત્ત્વ જાણવું પુરુષનો અનંગ ચક્ષસત્ત્વ પૂરુષના બિન્દુને અધોમુખે ઉતારે છે અને સ્ત્રીનો અનંગ ચક્ષસત્ત્વ સ્ત્રીના બિન્દુને ઉર્ધ્વ (ઉંચે) મુખે ચઢાવે છે, કારણકે પુરુષમાં અનંગ ચક્ષસત્ત્વ અધો (નીચા) મુખે રહ્યો છે અને સ્ત્રીમાં અધોમુખે રહ્યો છે તેથી સ્ત્રીનો અનંગ ચક્ષસત્ત્વ બિન્દુને ઉપર ટેંચે છે, અને મૈથુન કરતાં સ્ત્રી જલદી શાંતિ પામતી નથી. પુરુષનો અનંગ ચક્ષસત્ત્વ અધોમુખે રહેલો હોવાથી તે થોડી વારમાં શાંતિ પામે છે સ્ત્રીના કમઝમાં બિન્દુની વહેંચણ કરીને જે જે તત્ત્વ ઇન્દ્રિયોનો અરગ તે તે તત્ત્વ ઇન્દ્રિયોની જગાએ પોષીને ઘાટ ઘડે છે, તે સ્ત્રીના વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્ત્વની પ્રગટ ક્રિયા જાણવી. તે ઘાટને પરિપક્વ કરીને કમઝથી ભિન્ન કરી નાંખે છે, ત્યારે બાલ પ્રસવે છે, તે સ્ત્રીનું કાલચક્ષસત્ત્વ જાણવું.

પુત્ર અને પુત્રી કયા સંજોગે થાય છે તે વિષે:—

(૧) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્ત્રીમાં પડે તો તેનો પુત્ર થાય.

(૨) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્ત્રીમાં પડે તો તેની પુત્રી થાય.

પુરુષના જમણા અંગે પીંગળા નાડીમાં નિરંજનનો એક ભાગ રહ્યો છે, તેથી પીંગળા નાડીમાં પુરુષાતન રહ્યું છે. એજ પ્રમાણે પુરુષના ઢાઢા અંગે ઇંગળા નાડીમાં અવ્યાકૃતનો

શકં ભાગ રહ્યો છે, તેથી ઇંગઝા નાડીમાં સ્ત્રી લીંગપણું રહ્યું છે. એ કારણથી પુરુષની પીંગઝા નાડી ચાલતાં પુત્ર અને ઇંગઝા નાડી ચાલતાં બિન્દુ ગળે (પડે) તો પુત્રી થાય છે જ્યારે બંને નાડીઓ સાથે ચાલે ત્યારે સુક્ષ્મણા નાડી કહે-વાય છે. એ વસ્તુ બિન્દુ પડે તો તે નિષ્ફળ જાય છે. કારણ કે સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશનો ભાગ વિશેષ રહ્યો છે, અને આકાશ નિઃસત્ત્વ નપુંસક છે, તેથી સુક્ષ્મણા નાડીમાં નપુંસકપણું રહ્યું છે, માટે સુક્ષ્મણા નાડી ચાલતાં બિન્દુ પડે તો બિન્દુ પ્રલે જાય છે, જો કદાચ સુક્ષ્મણાનું બિન્દુ જામે તો બે બાલક થાય. જ્યારે પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડી ચાલતી હોય અને સ્ત્રીની પણ સુક્ષ્મણા નાડી ચાલતી હોય ત્યારે બંનેના બિન્દુનો પુત્ર અને પુત્રી નીપજે.

(૧) સ્ત્રીની સુક્ષ્મણા નાડી ચાલતી હોય અને બંને કમઝ સ્ત્રીલેલાં હોય તથા પુરુષની ઇંગઝા નાડી ચાલતી હોય તે વસ્તુ સ્ત્રી પુરુષના સંધ્યમ બિન્દુની બે પુત્રી થાય.

(૨) પુરુષની પીંગઝા નાડી ચાલતી હોય અને સ્ત્રીની સુક્ષ્મણા નાડી ચાલતી હોય તે વસ્તુ બંનેના સંભોગથી બે પુત્ર નીપજે.

જ્યારે સ્ત્રીની નાભીમાં અનંગ અષોમુલ્લે હોય ત્યારે તે વસ્તુના સંયોગે સુક્ષ્મણાના બિન્દુનો ગર્ભ રહે, નહિ તો બિન્દુ પ્રલે જાય.

પુરુષની સુક્ષ્મણા ચાલતી હોય અને સ્ત્રીનું ઇક કમઝ

સ્ત્રીલ્યું હોય તથા સ્ત્રીની પીંગલા નાડી ચાલતી હોય તો તે સમયના સંયમના બિંદુ પ્રલે જાય. જો કદાચ તે બિંદુનો ગર્ભ રહે તો તે ગર્ભ પ્રસવે નહિ, તે અંદરને અંદર ઉદરમાં ચીપટ થઈને રહે. કારણકે પુરુષની સુક્ષ્મણાના બંને બિંદુ એક કમઝમાં પ્રવેશે છે, તે બંને બિન્દુના સંયોગે કરીને અંદરનો અંદર સંયોગ થઈ રહે છે તેથી ગર્ભ પ્રસવતો નથી. જો કદાચ ગર્ભ પ્રસવે તો બંને બિન્દુ પૈકી એક બિન્દુના વિભાગ સડી જઈને અંદરથી ઝરી પડે, ત્યાર પછી એક વિભાગ રહે તે મરેલો પ્રસવે જો કદાચ તે બિંદુના વિભાગ પુઠ્ઠ રહે અને કમઝનું શોષણ કરી પુષ્ટ થઈને પ્રસવે તો સજીવન પુત્ર થાય.

પુરુષની સુક્ષ્મણા ચાલતી હોય અને સ્ત્રીનું એક કમઝ સ્ત્રીલ્યું હોય તેમજ સ્ત્રીની ઇંગલા નાડી ચાલતી હોય તો તે સ્ત્રી પુરુષના સંયમનાં બિંદુ પણ પ્રલે જાય. કદાચ તે બિંદુનો ગર્ભ રહે તો તે પણ પ્રસવે નહિ. અને જો કદાચ પ્રસવે તો બંને બિન્દુ પૈકી એક વિભાગ ઝરી પડે અને એક વિભાગ રહે તે પ્રસવે પણ તે મરેલું પ્રસવે. જો કદાચ પુઠ્ઠ રહે અને સ્ત્રીના કમઝનું ધાવન કરી તે બિન્દુનો વિભાગ પુષ્ટ થયો હોય તો તેની સજીવન પુત્રી નીપજે.

એ પ્રકારે ઇંગલા; પીંગલા અને સુક્ષ્મણા નાડી વેદમાં રહી છે. ઇંગલા અને પીંગલા એકલી એકલી ચાલે છે અને

સૂક્ષ્મણા બંને નાડીઓના સંયોગે ચાલે છે. પીંગળા નાડી-માંથી છત્રીહજાર નાડીઓ નીકળી શરીરમાં જમણા અંગે રોમરોમમાં પ્રસરી રહી છે.

ફંગળા નાડીમાંથી છત્રીહજાર નાડીઓ નીકળી ડાબા અંગે રોમરોમમાં પ્રસરી રહી છે.

સૂક્ષ્મણામાંથી દશ નાડીઓ નીકળીને બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રસરી રહી છે. ૯. ત્રણ નાડીઓનો પસારો શરીરમાં રોમરોમ રહ્યો છે.

કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિનાં ત્રણ મહાતત્ત્વ (૧) અવિકાશ મહાતત્ત્વ (૨) વિકાશ મહાતત્ત્વ અને (૩) કુંભસ્થ મહાતત્ત્વ આ ત્રણ મહાતત્ત્વોથી ત્રણે નાડીઓ પોષાઈને શ્વાસવત થાય છે. તેમાં પીંગળા નાડીએ જમણા અંગે છત્રીહજાર નાડીઓ પોષાઈને શ્વાસવત થાય છે. અને ફંગળા નાડીએ ડાબા અંગે છત્રીહજાર નાડીઓ પોષાઈને શ્વાસવત થાય છે કે જેથી દશ પ્રકારના અનહદ નાદ થાય છે.

૯ પ્રકારે ત્રણ મહાતત્ત્વની સત્તાથી નાડીઓ પોષાઈને નીચાથી તે શીખા પર્યંત સર્વ દેહ શ્વાસવત થઈ રહ્યો છે.

સ્ત્રી પુરુષને વિષે અવિકાશ મહાતત્ત્વનો લેવાતો પ્રાણા-યમ સ્ત્રીલીંગ જાણવો, અને મૂકાતો વિકાશ મહાતત્ત્વનો પુરુષલીંગ જાણવો. તથા કુંભસ્થ મહાતત્ત્વનો કુંભક પ્રાણા-યમને નપુંસક જાણવો.

ત્રણે મહાતત્ત્વ ત્રણે નાડીઓમાં રમણ કરે છે તેથી

સર્વ જંગમના દેહ શ્વાસવત થઈને હલણ ચલણ કરે છે, એ પ્રકારની નાડીઓ અને તત્વ સંયુક્તે કરીને જંગમને વિષે પુત્ર પુત્રી થાય છે.

પુત્ર પુત્રી વિષે ત્રણ મહાતત્વનો ભાવ:—

(૧) પુરુષની પીંગલા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયામે બિન્દુ છૂટે અને સ્ત્રીની પણ પીંગલા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયામે બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે મહાશુભદ અને શૂરવીર હોય, વઝી એને સત્સંગ મળે તો ઇન્દ્રિજીત યોગી થાય.

(૨) પુરુષની પીંગલા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે બિન્દુ છૂટે અને સ્ત્રીની પણ પીંગલા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયામે બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે વૌઢઢ હોય.

(૩) પુરુષની પીંગલા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયામે બિન્દુ ગળે, અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયામે બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે અતિશય કામી હોય.

(૪) પુરુષની પીંગલા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે સર્વ વાતે સાધારણ નીપજે.

(૫) પુરુષની રંગલા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયામે

પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેની પુત્રી નીપજે તે ~~ઘટ્ટા~~ (વંશા) હોય.

(૬) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેની પુત્રી નીપજે, તે મહા સુખટ સુજાણ પતિવ્રતા હોય, અને કદાચ એને સર્વસંગ મળે તો કુંવારપદ સાધન કરે એવી હોય.

(૭) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેની પુત્રી નીપજે તે અતિશય કામી વિભીચારીणी હોય.

(૮) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેની પુત્રી નીપજે તે સર્વ વાતે સાધારણ હોય.

(૯) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ ઉત્પન્ન થાય અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે શ્વાસે સ્ત્રી બિંદુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે વંશા હોય.

(૧૦) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે પુરુષનું બિંદુ ગળે (સ્વરે) અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં

લેતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી ચિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે બાવરો (વાચોલ) હોય.

(૧૧) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું ચિન્દુ યરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે ચિન્દુ સ્ત્રી ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે મૂર્ખ પશુ જેવો હોય.

(૧૨) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે પુરુષનું ચિન્દુ યરે અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી ચિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે અતિશય કાયર, શૂરાતન વિતાનો હોય.

(૧૩) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું ચિન્દુ યરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી ચિન્દુ ગ્રહે તો, તેની પુત્રી નીપજે, તે મહા શૂરવીર પુરુષના જેવા આકૃતિવાન હોય, અને તેને પૂત્રા પૂત્રાદિ અતિશય નીપજે નહિ.

(૧૪) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે પુરુષનું ચિન્દુ યરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયમે સ્ત્રી ચિન્દુ ગ્રહે તો, તેની પૂત્રી નીપજે, તે બાવરી (વાચોલ) હોય.

(૧૫) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં મૂકતે પ્રાણાયમે પુરુષનું ચિન્દુ યરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડી ચાલતાં લેતે

પ્રાણાયામે સ્ત્રી બિન્દૂ ગ્રહે તો તેની પૂત્રી નીપજે, તે કઠળ કાઠજાની હોય તથા પૂરુષની સાથે સતી થાય.

(૧૬) પૂરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં લેતે પ્રાણાયામે પૂરુષનું બિન્દૂ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડી ચાલતાં મુકો પ્રાણાયમે સ્ત્રી બિન્દૂ ગ્રહે તો, તેની પૂત્રી નીપજે, તે મહા : ચરિત્રવાન અને શંભળી હોય.

ए प्रमाणे इंगळा अने पींगळा नाडीमां अधिकाश महातत्व तथा विकाश महातत्वनी क्रिया रही छे.

કુંભસ્ય મહાતત્વના રેતનો પુત્ર પુત્રીને વિષે

ક્રિયા થાય છે તે વિષે:—

પૂરુષનો પ્રાણાયમ સ્થંભન પામતા પૂરુષનું બિન્દૂ સ્ત્રીમાં પડે અને સ્ત્રીનો પ્રાણાયમ પગ તે વચ્ચે સ્થંભન હોય તો તે બિન્દૂ નિષ્કળ જાય, અને કદાચ તે બિન્દુનો ગર્ભ રહે તો તેનું બાઝક થાય તે મુંગું, પાંગલું, વહેરું, આંધળું કે તળાણલું હોય.

(૧) પૂરુષના પ્રાણાયમમાં પૃથ્વીતત્વ ચાલતાં કુંભકનું બિન્દૂ સ્વરે, તે બિન્દુનો ગર્ભ રહે તો તે બાઝક પાંગલું પ્રસવે.

(૨) પૂરુષના પ્રાણાયમમાં જલતત્વ ચાલતાં કુંભકનું બિન્દૂ સ્વરે, તેનો ગર્ભ રહે તો મુંગું બાઝક પ્રસવે.

(३) पुरुषना प्राणायममां अग्नितत्त्व चालतां कुंभकनां विन्दू खरे, तेनो गर्भ रहे तो अंध बाळक उत्पन्न थाय.

(४) पुरुषना प्राणायममां वायुतत्त्व चालतां कुंभकमां विन्दू खरे, तेना विन्दुनं बाळक थाय ते तणाएलं होय.

(५) पुरुषना प्राणायममां थता आकाशतत्त्वना कुंभकमां विन्दू खरे, ते विन्दुनं बाळक प्रसवे ते वे अंगे खंडित नीपजे. एमां प्रथम बहेरूं अने वीजु जे तत्त्व साथे होय ते तत्त्वनी इंद्रि पण खंडित थाय.

कुंभकमां पुत्र पुत्री थाय छे तेनो भेद.

(१) पुरुषनी पींगळा नाडी चालतां प्राणायमना विन्दूना पुत्र थाय पण ते पांगळो. बहेरो के आंधळो होय.

(२) पुरुषनी इंगळा नाडी चालतां प्राणायमना कुंभकना विन्दुनी पुत्री थाय पण ते बहेरी, लुलीके आंधळी होय.

अस्थी, रग, रोम अने पुरुषनो पुरुषातननो रेत भाग ए चार धातु पुरुषना व्रज विन्दुनी होय तथा रुद्र, मांस, अने त्वचा ए व्रण धातु स्त्रीना व्रज विन्दुनी होय तो ए सप्तधातुनो पुत्र थाय.

रुद्र, मांस, त्वचा अने स्त्रीना स्त्रीपणानो रेत भाग ए चार धातु स्त्रीना व्रज विन्दुनी होय तथा अस्थी, नाडीने

રોમ એ વ્રણ ધાતુ પુરુષના વ્રજ વિન્દૂની હોય તો એ સપ્ત ધાતુની પુત્રી થાય.

પુરુષની ચાર ધાતુ અને સ્ત્રીની વ્રણ ધાતુ તથા પુરુષની વ્રણ ધાતુ અને સ્ત્રીની ચાર ધાતુ વ્યા સંજોગે ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષે:--

(૧) પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતાં પુરુષ સ્ત્રીનું મૈથુન કરે તો અસ્થી, નાડી, રોમ અને પુરુષાતનનો રેત ભાગ પુરુષના વિંદુમાં ઉત્પન્ન થાય.

(૨) સ્ત્રીની પીંગળા નાડી ચાલતાં સ્ત્રી પુરુષનો ભોગ કરે તો માંસ, રુદ્રને ત્વચા એ વ્રણ ધાતુનું વિંદુ સ્ત્રીનું ઉત્પન્ન થાય.

(૩) પુરુષની ઇંગળા નાડી ચાલતાં પુરુષ સ્ત્રીનું મૈથુન કરે તો પુરુષનું વ્રણ ધાતુ (૧) અસ્થી, (૨) નાડી (૩) રોમનું વિંદુ ઉત્પન્ન થાય તેમજ (૪) સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતાં સ્ત્રી પુરુષનો ભોગ કરે તો સ્ત્રીનું વિંદુ ચાર ધાતુ (૧) માંસ (૨) રુદ્ર (૩) ત્વચા અને (૪) સ્ત્રીનાના રેત ભાગનું ઉત્પન્ન થાય.

સ્ત્રી પુરુષની એ સપ્તધાતુ મિશ્ર હોય તેની પૂત્રી થાય.

(૧) સ્ત્રી પુરુષના સંયોગ વચ્ચે પુરુષની પીંગળા નાડી ચાલતી હોય અને સ્ત્રીની ઇંગળા નાડી ચાલતી હોય તો સ્ત્રી પુરુષની ચાર ચાર ધાતુનાં વિંદુ ઉત્પન્ન થાય. એ અષ્ટ

ધાતુ મિશ્ર હોય તો વિન્દુ નિષ્કલ્પ જાય જો કદાચ તે વિન્દુનો ગર્ભ રહે તો તેનો પુત્ર થાય, તે વ્યંહલ, પુરુષાતન વિનાનો હોય.

(૨) સ્ત્રી પુરુષના સંયોગમાં પુરુષની ઇંગલા નાડી ચાલતી હોય અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડી ચાલતી હોય તો ત્રણ ત્રણ ધાતુનાં વિન્દુ ઉત્પન્ન થાય તે નિષ્કલ્પ જાય, જો કદાચ ગર્ભ રહે તો તેની પુત્રી થાય, તે સ્ત્રી ધર્મ વિનર્તી વીંહલ સોય.

સ્ત્રી પુરુષની નાડીમાં તત્ત્વભેદની ક્રિયા રહી છે તે વિષે:—

(૧) પુરુષની પીંગલા નાડી ચાલતાં પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલે અને પુરુષનું વિન્દુ સ્વરે, અને સ્ત્રીની પણ પીંગલા નાડીમાં પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી વિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે મંદ અંતઃકરણનો અને શરીરે પુષ્ટ હોય.

(૨) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં જલતત્ત્વ ચાલે અને પુરુષનું વિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં જલતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી વિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે ચતુર, દાતાર અને શરીરે દીર્ઘવાન હોય.

(૩) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં અગ્નિતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું વિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં અગ્નિતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી વિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે લઘાલ

મિથ્યા ભાષણ કરનાર જુઠો હોય અને શરીરે ગટકો (છોટો) હોય તથા દીર્ઘવાન થાય નહિ.

(૪) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં વાયુ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં વાયુ તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે અતિશય જોરાવર થાય અને શરીરે પાતળો હોય.

(૫) પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશ તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તે બિંદુ નિષ્ફળ જાય, જો કદાચ તે બિંદુનો ગર્ભ રહે તો પુત્ર અને પુત્રી થાય. એ બંને પૈકી સ્ત્રીની જમણી કુશ્માનું બાલક સ્મૃતિવાન નીપજે, કદાચ પાછલ્લથી પ્રસવે અને સ્મૃતિવાન હોય તો પણ તેને જમણી કુશ્માનું જાણવું. એ બાલકો નાનાં મોટાં હોય, સરખાં હોય નહિ.

(૬) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં પૃથ્વી તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં જલતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે સ્ત્રીવશ હોય તથા પુણ્યાત્મા દાતાર નીપજે.

(૭) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં પૃથ્વી તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે અતિશય બાલસુ, દાલીદ્રી હોય.

(૮) પુરુષની નાડીમાં પૃથ્વી તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં વાયુતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો, તેનો પુત્ર નીપજે તે અતિશય પરદેશ રટણ કરતો રહે.

(૯) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં પૃથ્વી તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે, અને સ્ત્રીની નાડીમાં આકાશ તત્વ ચાલતું હોયને બિંદુ ગ્રહે તો, તે નિષ્ફળ જાય. કદાચ ગર્ભ રહે તો મરેલું અવતરે.

(૧૦) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં જઠ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં પૃથ્વી તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો, તેનો પુત્ર નીપજે, તેને વશ ઘણી સ્ત્રીઓ થઈ રહે, અને તે અતિશય લોભી હોય.

(૧૧) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં જઠ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં અગ્નિ તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે જીભનો કટુવચની પળ અંતરમાં દયાલુ હોય.

(૧૨) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં જઠ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગલા નાડીમાં વાયુ તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો, તેનો પુત્ર નીપજે, તે નપુંસક હોય તથા શાંતિ સ્વભાવનો હોય.

(૧૩) પુરુષની પીંગલા નાડીમાં જઠ તત્વ ચાલતાં

પુરુષનું બીન્દૂ સ્વરે અને સ્ત્રીનું આકાશ તત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બીન્દૂ પ્રહે તો તે બીન્દૂ નિષ્ફળ જાય કદાચ ગર્ભ રહે તો બે પુત્ર નીપજે તેઓ અતિશય શાંતિવાન હોય.

(૧૪) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં પૃથ્વીતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે અતિશય દાવાદારી, અન્યાયી મૂર્ખ હોય.

(૧૫) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં જલતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે મુલે મીઠુ બોલે પણ અંતરમાં કપટી હોય.

(૧૬) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ પ્રહે તો તેનો પુત્ર થાય તે ગર્ભપાત થઈ જાય. કદાચ ગર્ભ પરિપક્વ થઈને પ્રસવે તો થોડા દિવસ જીવે.

(૧૭) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિ તત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશ તત્વ ચાલતું હોય તો તે બિન્દુ નિષ્ફળ જાય.

(૧૮) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં પૃથ્વીતત્વ

ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે, તે સુદ્રને પેટે હોય તો ચોર નીપજે અને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય કે વૈશ્યને પેટે હોય તો કોઈનો દાસ, કાસદ કે વાળોતર થઈ રહે.

(૧૯) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં જળ તત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ ગ્રહે તો તેનો પુત્ર નીપજે તે શીલ સ્વભાવનો શાંતિવંત હોય; પણ પરદેશથી કમાઈ લાવીને દિન ગુજારે.

(૨૦) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિ તત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ ગ્રહે તો તે બિન્દુ નિષ્ફળ જાય કદાચ ગર્ભ રહે તો તે બાળકનું થોડા વર્ષમાં મૃત્યુ થાય.

(૨૧) પુરુષની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશતત્ત્વ ચાલતું હોય તો તે બિન્દુ નિષ્ફળ જાય. કદાચ ગર્ભ રહે તો તે ગર્ભ એકવીસ દિવસમાં બિલસાઈ જાય છે.

(૨૨) પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશ તત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ ગ્રહે તો તે બિન્દુ નિષ્ફળ જાય. કદાચ ગર્ભ રહે તો જુગલ બાળક થાય તે બંને મૂર્ચ્છ હોય.

(૨૩) પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશ તત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્વરે અને સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં જળતત્ત્વ

ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દૂ ગ્રહે તો તે બિન્દુ ગ્રહે જાય, કદાચ ગર્ભ રહે તો જુગલ પુત્ર થાય તે મહાશાંતિવાન શીલ સ્વભાવના હોય.

(૨૩) પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં અગ્નિતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તે બિંદુ નિષ્ફળ જાય.

(૨૪) પુરુષની સુક્ષ્મણા નાડીમાં આકાશતત્ત્વ ચાલતાં પુરુષનું બિંદુ સ્ત્રીની પીંગળા નાડીમાં વાયુતત્ત્વ ચાલતાં સ્ત્રી બિંદુ ગ્રહે તો તે બિન્દુ નિષ્ફળ જાય.

(૨૫) પુરુષની ઇંગળા નાડીમાં પાંચે તત્ત્વ એને એ પ્રકારે ચાલતાં પુરુષનું બિન્દુ સ્ત્રીની પળ ઇંગળા નાડીમાં પાંચે તત્ત્વ એને એ પ્રકારે ચાલતાં સ્ત્રી બિન્દુ ગ્રહે તો તેની પુત્રીઓ નીપજે, તેમના ગુણદોષ પણ પીંગળામાં કહેલા પુત્રોની માફક હોય.

પુત્ર પુત્રીનાં શરીર જુદા જુદા રંગના હોય

છે તે વિષે:—

(૧) જે પુત્રકે પુત્રીની ત્વચામાં પૃથ્વીતત્ત્વનો વિભાગ વિશેષ હોય તેનું શરીર કેસરી રંગનું હોય.

(૨) જે પુત્રકે પુત્રીની ત્વચામાં જલતત્ત્વનો વિભાગ વિશેષ હોય તેનું શ્વેતભર્યું શરીર હોય.

(३) जे पुत्रके पुत्रीनी त्वचामां अम्रितत्वनो विभाग विशेष होय तेनु रक्त शरीर होय.

(४) जे पुत्रके पुत्रीनी त्वचामां वायुतत्वनो विभाग विशेष होय तेनु शरीर भीनेवान होय. भीनेवान एटले अतिशय काळू नहि तेम अतिशय गोरू नहि.

(५) जे पुत्रके पुत्रीनी त्वचामां आकाशतत्व विशेष होय तेनु शरीर घनश्याम होय.

पुरुषना सर्व शरीरना चतुष्टअंगनो अधिक नुन्य अरग बिन्दुमां आव्यो होय तेनी क्रिया.

(१) पुरुषनी भुजानो अरग बिन्दूमां विशेष आव्यो होय तो जे पुत्र नीपजे ते अतिशय बाहुबळी होत, जो कदाच मुखारविन्दनो विशेष भाग बिन्दूमां आव्यो होय ते पुरुष अतिशय वाचाळ नीपजे, हृदयनो अरग बिन्दूमां विशेष आव्यो होय तो तेनो पुत्र थाय ते अतिशय बुद्धिवंत होय. चरणारविंदनो विभाग बिंदूमां विशेष आव्यो होय तो ते अतिशय मलीन होय.

जे प्रकारे पुरुषना अधिक नुन्य अरगनी क्रिया पुत्र विषे कही ते प्रकारे स्त्रीना अधिक नुन्य अरगनी क्रिया पत्नी विषे जाणवी.

एज प्रकारे ब्रह्माथी पण चार वर्ण उत्पन्न थई छे.

બ્રહ્માના મુખાર્વિંદ અરગના વિશેષ ભાગના બ્રાહ્મણ થયા. બ્રહ્માના હૃદય અંગના વિશેષ અરગના વૈશ્ય થયા. બ્રહ્માના મુજા અંગના વિશેષ અરગના ક્ષત્રિય થયા. બ્રહ્માના ચર-
ગના વિશેષ અરગના શૂદ્ર થયા.

ए प्रकारनां तत्त्व क्रिया चिह्न संयुक्त पोषादृष्ट्यां पुत्र
पुत्रीने कालचक्षत्वे बह्वार प्रसव कर्त्ता छे.

પુત્ર પુત્રીને વિષે સ્ત્રીના રસ ચિન્હુના પંચ ભૂતના
વિભાગ અને પુરુષના ચિન્હુના પંચ ભૂતના વિભાગ કયા
કયા છે તે વિષે:—

(૧) પુત્ર કે પુત્રીમાં અસ્થી ભાગ છે તેને પુરુષના
ચિન્હુનું પૃથ્વીતત્વ જાણવું.

(૨) પુત્ર કે પુત્રીના ઉદરમાં જઠરાગ્નિ રહી છે તેને
પુરુષના ચિન્હુનું તેજ તત્વ જાણવું.

(૪) પુત્ર કે પુત્રીમાં નાડી (નસ) તેજ તત્વ ભાગ છે
તેને પુરુષના ચિન્હુનું વાયુ તત્વ જાણવું.

પુત્ર કે પુત્રીના નાડી ભાગમાં રસ રહ્યો છે તેને
પુરુષના ચિન્હુનું જલતત્વ જાણવું.

(૬) પુત્ર કે પુત્રીમાં માંસ ભાગ છે તેને સ્ત્રીના રસ
ચિન્હુનું પૃથ્વી તત્વ જાણવું.

(૭) પુત્ર કે પુત્રીના માંસ ભાગમાં લોહી (રુદ્ર) રહ્યું
છે તેને સ્ત્રીના ચિન્હુનું જલ તત્વ જાણવું.

(૮) પુત્ર કે પુત્રીના માંસ વિષે ડળળતા રહી છે તેને સ્ત્રીના બિંદુનું અગ્નિ તત્વ જાણવું.

(૯) પુત્ર કે પુત્રીના શરીર ઉપર ત્વચા ભાગ રહ્યો છે, તેને સ્ત્રીના બિંદુનું વાયુતત્વ જાણવું.

(૧૦) પુત્ર કે પુત્રીના ત્વચા ભાગમાં છિદ્ર રહ્યાં છે કે જેથી પરસેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને સ્ત્રીના બિંદુનું આકાશ તત્વ જાણવું.

સ્ત્રી પુરુષનાં ત્રણ ચક્ષસત્વ બિંદુ સાથે પુત્ર પુત્રીમાં આવ્યાં છે તે વિષે.

(૧) બાળક સ્ત્રીના કુચસ્થાન (સ્તન)ને ઓઢાંચે છે તેને સ્ત્રીના બિંદુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. સ્તનને દેખતાં બાળકને હાથે ઉપજે છે તે સ્ત્રીના બિંદુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાળક સ્તનને ગ્રહણ કરે છે તે પુરુષના બિંદુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. સ્તનને ગ્રહણ કર્યા પછી બાળક પયનું શોષણ કરે છે, તે પુરુષના બિંદુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. દૂધ પીને બાળક તૃપ્ત થાય છે, તે સ્ત્રીના બિંદુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. તૃપ્ત થઈને તે બાળક પયોધર (સ્તન)ને છોડી દે છે. તે પુરુષના બિંદુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાળક આનંદમાં રહે છે તે સ્ત્રીના બિંદુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. આનંદમાં રહી હાથ પગ

વગેરે હલાવી ચેષ્ટા કરે છે, તે પુરુષના બીન્દુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. બાલક ચેષ્ટા કરતું શાંત થઈને જંપે છે, તે પુરુષના બિન્દુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાલક નિદ્રાવશ થાય છે, તેમાં સ્ત્રીનું કાલચક્ષસત્વ વર્તતું જાણવું ત્યાર પછી બાલક જાગ્રત થાય છે, તે જાગ્રતમાં પુરુષના બિન્દુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. બાલક જાગ્રત થયા પછી ક્ષુધાની પરીક્ષા કરે છે, તે સ્ત્રીના બિન્દુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાલક માતૃશ્રીની સાથે પ્રીતિ રાખે છે, તે માતૃશ્રીના બિન્દુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર બાદ બાલક મોટું થતાં માતૃશ્રીને ઓઝાંખે છે, તે માતૃશ્રીના બીન્દુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. કોઈવાર બાલક માતા ઉપર ક્રોધ કરે છે, તે માતૃશ્રીના બિન્દુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાલક પિતાને ઓઝાંખે છે તે પિતાના બીન્દુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી પિતા સાથે પ્રીતિ કરે છે, તે પિતાના બીન્દુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. કોઈ સમયે બાલક પિતા ઉપર ક્રોધ કરે છે તે પિતાના બીન્દુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી બાલક સર્વ પુરુષ વર્ગની ઓઝાંખાણ કરે છે. તે પિતાના બીન્દુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. પછી તે પિતા તેમજ પુરુષ વર્ગ ઉપર રોષ કરે છે, તે પિતાના બીન્દુનું કાલચક્ષસત્વ જાણવું. બાલક સર્વ પુરુષ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. તે પિતાના બીન્દુનું અનંગ

ચક્ષસત્વ જાણવું. માતૃશ્રી અને સર્વ સ્ત્રી વર્ગને ઓઢાંચે છે, તે માતાના બીંદુનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. માતૃશ્રીની આદ્ય લઙ્ગને સર્વ સ્ત્રી જાતિ સાથે હેતુ કરે છે, તે માતૃશ્રીના બીંદુનું અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું. માતૃશ્રી તેમજ સર્વ સ્ત્રી જાતિ ઉપર રોપ કરે છે. તે માતૃશ્રીના બીંદુનું કાલ ચક્ષસત્વ જાણવું.

ए प्रकारे सर्व जंगम जाति, देव, नर, नाग, मनुष्य અને મૃત્યુ લોકની આદ્ય લઙ્ગને, પશુ પંચી, કીટ પર્યંત, જેમાં જે પ્રકારના તત્વ વિભાગ પોષ્યા છે, તેમાં તે પ્રકારની ક્રિયાના પુત્ર પુત્રાદિક ઉત્પન્ન થાય છે.

જે જંગમ જાતિમાં છ ભાગ આકાશતત્વના, છ ભાગ વાયુતત્વના, છ ભાગ અગ્નિતત્વના અને છ ભાગ જલતત્વના પોષ્યા છે તે જંગમ જાતિનાં બાળક પચપન કરે નહિ, કારણકે:—

જે જંગમ જાતિમાં છ ભાગ આકાશતત્વના રહ્યા છે, તે જાતિમાં પચ ઉત્પન્ન થાય નહિ કારણકે આકાશતત્વ નિઃરસ છે. એજ પ્રમાણે વાયુ પણ નિઃરસ છે તેથી તે જાતિમાં પચ થાય નહિ. અગ્નિતત્વ પણ નિઃરસ છે તેથી તે જાતિમાં પણ પચ ઉત્પન્ન નહિ થાય, જલતત્વ અતિશય રસ રૂપે છે તેથી રસમાં રસ ઉત્પન્ન થાય નહિ કારણકે એ જાતિનાં બાળક રસમાંજ રહે છે. એ પ્રમાણે એ ચાર જંગમ જાતિમાં દૂધ (પચ) ઉત્પન્ન થાય નહિ.

જે જંગમ જાતિમાં પૃથ્વીતત્વના છ ભાગ પોષ્યા છે તે જંગમ જાતિમાં ત્રણ ચક્ષસત્વના દશ પા પા ભાગ પોષ્યા છે તેથી જંગમ જાતિમાં પળ પય ઉત્પન્ન નહિ થાય, ત્રણ ચક્ષસત્વના પા પા ભાગ પોષ્યા છે તેમાં અનંગ ચક્ષસત્વ કમી હોવાથી તે જંગમ જાતિમાં ઊરસ્થાન ઉત્પન્ન થાય નહિ અને ઊરસ્થાન ન થવાને લીધે પય ઉત્પન્ન થાય નહિ.

જે જંગમ જાતિમાં પય ઉત્પન્ન થતું નથી. તે જંગમ જાતિનાં બાઝકોમાં ત્રણ ચક્ષસત્વની નીચે પ્રમાણે ક્રિયા થાય છે બાઝક પ્રસવ્યા પછી થોડા દિવસ સુધી માતૃશ્રીની સાથે હેતુ રાખે છે તે સ્ત્રીપુરુષના વિંદુનુ મિશ્ર અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું, અને તે પોતાના શ્વાનપાનની પરિક્ષા કરીને ચારો કરે છે, તે સ્ત્રીપુરુષના વિંદુનું મિશ્ર વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું ત્યારપછી તે બાઝક થોડા દિવસમાં માતૃશ્રીનો સંગ છોડી દે છે, તે સ્ત્રીપુરુષના વિંદુનુ કાલચક્ષસત્વ જાણવું, એ પ્રમાણે તે જંગમ જાતિમાં સૂક્ષ્મ ભાગે ત્રણ ચક્ષસત્વ વર્તે છે ગરુડ, હંસ વગેરે જે આકાશમાં ગમન કરે છે, તે સર્વને પતંગ જાતિ જાણવી, ચોમાસાની ઋતુમાં થતા ઉદમાજ શ્વાનના જીવ, નવકુલ નાગ વગેરેને કીટ જાતિ જાણવી. જે પાતાલમાં નાગલોક દેવતાનુ ધારણ કરે છે, તેને દેવ લોકમાં ગણવા, પણ કીટ, પતંગ અને જલજાતિ દેવ કહેવાય નહિ, અણુની આજીવન મચ્છ, કચ્છ,

મગરાદિ પર્યંત જે જલમાં રહે છે, તે સર્વેને જલ જાતિ જાણવી.

કીટ, પતંગ અને જલજાતિ જંગમમાં જેની રસનામાં તમોગુણનો વિભાગ વિશેષ રહ્યો છે, તેના મુખમાં કડક વચન અને ડંચવાપણું રહ્યું છે જેની રસનામાં રજોગુણનો વિભાગ વિશેષ રહ્યો છે, તેનું મુખ ચાનપાને રજોગુણી હોય પણ કરડવાપણું ન હોય, જેની રસનામાં સતોગુણનો વિભાગ વિશેષ રહ્યો છે, તેનું મૂલ્ય ચાનપાનમાં શાંતિ સ્વભાવનું હોય, જેની રસનામાં અહંકારઘણ અને તમોગુણ એ વંનેના વિભાગ વિશેષ રહ્યા છે તેના મુખમાં ભયંકર ડંચવાપણું રહ્યું છે, ભયંકર ડંચવાપણું એટલે જેને તે ડંચે તેને વિષ ચઢે અને મરી જાય, જે જંગમની રસનામાં સ્વકાશઘણના અને સતોગુણના વિભાગ વિશેષ રહ્યા હોય તે જંગમ જાતિના મુખમાં અતિશય નિર્મલ શાંતિપણું હોય, અને તે જંગમજાતિ હાલતાં ચાલતાં જીવનું ભક્ષણ કરે નહિ. જે જંગમની રસનામાં અચંતઘણના અને તમોગુણના વિભાગ વિશેષ રહ્યા હોય, તે જંગમ જાતિના મુખમાં ડંચવાપણું હોય, પણ તેનું ડંચેલું વિષ થોડીવાર ચઢે અને પછી ઉતરી જાય, જે જંગમ જાતિની રસનામાં અહંકારઘણના અને રજોગુણના વિભાગ વિશેષ રહ્યા હોય, તેના મુખના શબ્દનું ગર્જનાપણું ઘણું હોય, અને તે કોઈને ડંચી શકે નહિ. એ પ્રકારે ત્રણ જંગમ જાતિની રસનામાં ગુણ વર્ત્યા કરે છે, તથા એ ત્રણ જાતિમાં

પયપાન ઉત્પન્ન થાય નહિ, એ પ્રમાણે સર્વ જંગમ જાતિની રતનામાં ત્રણ ગુણ અને ઘણના વિભાગ વર્તે છે, પણ અન્ય જંગમના મુખમાં ડંચવાપણું ઉત્પન્ન થાય નહિ.

જે જંગમ જાતિમાં છ ભાગ પૃથ્વી તત્વના અને ત્રણ ચક્ષુસત્વના દશ દશ ભાગ રહ્યા છે, તથા જેમાં અર્ધા અર્ધા ભાગ ત્રણ ચક્ષુસત્વ તત્વના રહ્યા છે, તે સર્વ જંગમ જાતિમાં પયપાન ઉત્પન્ન થાય, તે જંગમ જાતિનાં બાળકો પયપાન કરીને મોટાં થાય, અને તે જંગમ જાતિના બાળક પ્રસવ્યા પછી જે ક્રિયા કરે છે, તે વિષે આગળ કહેવાઈ ગયું છે. તે જંગમ જાતિનું બાળક માતૃશ્રીનું પયપાન છોડી દઈને અન્નાદિ ભોજન કરવા લાગે, ત્યારે માતાપિતાના ત્રણ ચક્ષુસત્વ એકઠાં થઈને વર્તે છે, માતૃશ્રીનું વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ પિતાના વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વમાં મળી જાય છે. માતૃશ્રીનું અનંગ ચક્ષુસત્વ પિતાના અનંગ ચક્ષુસત્વમાં મળી જાય છે, અને માતૃશ્રીનું કાલચક્ષુસત્વ પિતાના કાલચક્ષુસત્વમાં મળી જાય છે. એ પ્રકારે માતૃશ્રીનાં ત્રણ ચક્ષુસત્વ પિતાના ત્રણ ચક્ષુસત્વમાં મળી જઈને મૂળ ત્રણ ચક્ષુસત્વ થઈને તે બાળકમાં વર્તે છે.

દોહા

જંગમ વિષૂ ત્રીનું તત્ત્વકી કીનેહુ સકલ વિભાવ;
પોષેહુ જેહી જેતને જીમે, તેહી દરશાયેહુ ન્યાવ. ૧
અવ અંતર અવિલોકત, પલટ અવસ્થા મન;
કહે કુવેર સૂળ શુદ્ધ ચિત્તે નારણ્યદાસ નિઃકર્મ. ૨

અથ અવસ્થા પલટાવન ચક્ષસત્વ

વિમલિક્તિ દર્શકો.

કંદ ૧૩મો.

ત્રણ ચક્ષસત્વ પાંચે અવસ્થામાં સદાકાલ જંગમ જાતિ-
નાં બાહ્યકમાં વર્તે છે, તે નીચે મુજબ:-જંગમ જાતિનું
બાહ્યક જાગ્રત અવસ્થામાં હલણ ચલણ કરે છે, તેને અનંગ
ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. હલણચલણ કરતાં કાંઈ કાર્ય
કારણ કરે છે, તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી.
હલણ ચલણ કરતાં મન અંતઃકરણ અને શરીર મંદ પામીને
નિદ્રાવશ થઈ જાય છે, તે કાલચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી.
જ ત્રણ ચક્ષસત્વની ત્રણ ક્રિયા જાગ્રત અવસ્થામાં થાય છે
ત્યાર પછી સ્વપ્ન અવસ્થા સ્ફુરણ થાય છે, તેમાં વર્ગજ્ઞાન
ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. સ્વપ્નનાં સ્ફુરેલા પદાર્થમાં મોહ
ઉપજે છે, તે અનંગ ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. ત્યાર પછી
બુદ્ધિ અંતઃકરણને સંપટ કરીને સ્વપ્નને વિલય પમાડીને
નિદ્રાવશ કરે છે, તે કાલચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી
જ ત્રણ ચક્ષસત્વની ત્રણ પ્રકારની ક્રિયા સ્વપ્ન અવસ્થામાં
થાય છે. ત્યાર પછી સુસુપ્તી અવસ્થાને સ્ફુરણ કરે છે, તે
સુસુપ્તીને વિષે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી.

સુસુપ્તીમાં તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ કયા પદાર્થનું સ્ફુરણ કરે છે, તે નીચે મુજબ:--સ્વપ્નની અર્ધ માત્રા દેખાઈને વિલાઈ જાય છે, કે જેમાં સ્વપ્નનું પુરુ રૂપ બંધાતું નથી. અને અલ્પ પદાર્થ દેખાય છે. તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ જાણવું. તે અલ્પ પદાર્થ દર્શનનો અલ્પ મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અનંગચક્ષુસત્વની ક્રિયા જાણવી. ત્યાર પછી સુસુપ્તી અવસ્થાના અહંકાર અંતઃકરણને સંપટ કરીને લય પમાડીને નિદ્રાવશ કરે છે, તે કાઠચક્ષુસત્વની ક્રિયા જાણવી એ ત્રણ ચક્ષુસત્વની ત્રણ પ્રકારની ક્રિયા એ પ્રમાણે સુસુપ્તીમાં થાય છે.

સુસુપ્તી અવસ્થાનાં ચિન્હ.

જાગ્રત અવસ્થાનો પ્રાણાયામ અવ્યક્તવાન ચાલે છે, અને સ્વપ્ન અવસ્થાનો પ્રાણાયમ વ્યક્તવાન ચાલે છે, તથા સુસુપ્તી અવસ્થાનો પ્રાણાયમ ઘોર કરતો ચાલે. તે ઘોર લેવા પ્રાણાયમમાં થાય છે, અને મુક્તો પ્રાણાયમ સામાન્ય સ્વપ્ના અવસ્થાના જેવો ચાલે છે, એ પ્રમાણે સુસુપ્તી અવસ્થાનો પ્રાણાયામ ચાલતો જાણવો. મન, બુદ્ધિ અંતઃકરણ લીન પામે છે, તેથી અર્ધા ભાગનો તે લેતો પ્રાણાયમ ઘોર કરે છે, અને અર્ધા ભાગની નાડીઓ સુસુપ્તી અવસ્થા અને અહંકાર અંતઃકરણને જાગ્રત કરીને વિકાશે છે, તેથી મુક્તો પ્રાણાયામ ઘોર (જવાજ) કરતો નથી.

જેમ કોઈ પુરુષ ઘાંસની ઘાંસઢીના ઘપટાણલા (સંકો-
ચાણલા) ભાગ તરફથી ફુકતાં તે ઘાંસઢી ઘોર કરે છે,
અને સંકોચાણલાવિના ભાગ તરફથી ફુકતાં ઘાંસઢી ઘાગે
નહિ. તેમ સુસુપ્તીનો બોલતો અને ન બોલતો પ્રાણાયમ
જાણવો. તુર્યા અવસ્થા અને ઉનમુની અવસ્થા એકલા પ્રાણા-
યમ દેહમાંજ સ્ફૂરણ થાય છે. તેની ક્રિયા નીચે મુજબ:-

સર્વ પદાર્થના સંકલ્પ લીન પામીને સામાન્ય શાંતિવત
થઈ જાય, ત્યારે તુર્યાઅવસ્થા જાણવી. તુર્યાઅવસ્થા સ્ફૂરણ
થતાં પ્રથમ પ્રાણાયમ બરાબર ઘોર કરે છે. કારણકે શરી-
રની નાડીઓ જે જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુસુપ્તીમાં તથા મન,
બુદ્ધિ અને અહંકાર, અંતઃકરણમાં આકૃતિવાન હતી, તે
સર્વ લીન પામે છે, લીન પામીને નીચાથી તે શીખા પર્યંત
સંકોચાય છે. તેથી હેતો પ્રાણાયમ અને મુક્તો પ્રાણાયમ
ઘોર કરતો ચાલે છે, એ પ્રમાણે તુર્યા અવસ્થાને સ્ફૂરણ
કરે છે, તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ જાણવું. વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ
કબંધ નિયંતાવાન છે. તેથી બંને પ્રાણાયમ બરાબરી નિયંતાને
કબંધી રાખે છે. ત્યાર પછી ઘોર કરતા બંને પ્રાણાયમ પૈકી
મુક્તો પ્રાણાયમ સામાન્ય ચાલે અને હેતો પ્રાણાયમ ઘોર
કરે, તે અનંગ ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. હેતા પ્રાણાયમનું
અનંગ ચક્ષસત્વ પ્રાણાયમને લેંચે છે, તેથી હેતો પ્રાણાયમ
ઘોર કરે છે, અને મુક્ત પ્રાણાયમમાં અનંગ ચક્ષસત્વ

નપુંસક નમ્ર થાય છે, તેથી મુકતો પ્રાણાયામ સૂક્ષ્મ સામાન્ય ચાલે છે.

અનંગ ચક્ષસત્વને કામદેવ તુલ્ય ગણવું. કામદેવ ઘ્યાં સુધી બંધ હોય ત્યાં સુધી કામની સમર્થતા રહે છે પણ કામ સ્વલીત થઈ જતાં જેમ પુરુષ નપુંસક થઈ જાય છે. તેમ મુક્ત પ્રાણાયમમાં અનંગ ચક્ષસત્વ સ્વલીત થાય છે. તેથી મૂકો પ્રાણાયામ સામાન્ય ચાલે છે ત્યાર પછી ચિત્ત અંતઃકરણને મંદ પાછીને તુર્યાવસ્થાની અવધિ આપે છે, તે કાલચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. તુર્યાવસ્થાના પ્રાણાયમમાં કાલચક્ષસત્વ કેવી રીતે હતું તે વિષે:-

અનંગચક્ષસત્વને વિષે લેતો પ્રાણાયમ ધોર કરતો હતો અને મુકતો પ્રાણાયમ સામાન્ય ચાલતો હતો, તે કાલચક્ષસત્વને વિષે મુકતો પ્રાણાયમ ધોર કરતો ચાલે અને લેતો પ્રાણાયમ સામાન્ય ચાલે તે સમયે કાલચક્ષસત્વ વર્તતું જાણવું. કારણકે કાલચક્ષસત્વ પ્રાણાયમની નાસ્તી કરવા માટે પ્રાણાયમને બહાર જોરથી ફેંકી દે છે, અને લેતા પ્રાણાયમને સૂક્ષ્મ રાંધે છે. એ પ્રકારે તુર્યાવસ્થામાં ત્રણ ચક્ષસત્વની ક્રિયા થાય છે. ત્યાર પછી તુર્યાવસ્થાના અંતમાં અને જાગ્રતાવસ્થાની આશમાં ઉનમુની અવસ્થા અને નચિત્ત અંતઃકરણ સ્ફુરે છે તે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. ઘ્યારે ઉનમુની અવસ્થા હોય છે ત્યારે બંને પ્રાણાયમ સમ

ચાલ જાય છે, અને સામાન્ય ચાલે છે. સામાન્ય ઇટલે કે જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રાણાયમ ચાલતો હોય તે કરતાં લેશ માત્ર જાસ્તી ચાલે તેથી પ્રાણાયમ ઉનમુનીમાં સામાન્ય ચાલે છે, અને ઘોર કરતો નથી. નિદ્રાની અવધી થઈ છે અને જાગ્રતની શરૂઆત થઈ છે તથા નચિત અંતઃકરણ સ્ફૂર્યું છે, એ કારણે સર્વ દેહની નાડીઓ વિકાશ પામે છે અને ઘોર કરતી નથી, તથા સર્વ શરીર સમવત હોય છે. ત્યાર પછી શરીર ચઢવઢે અને હાથપગ વગેરે લાંબા ટુંકા થાય તેને ઉનમુની અવસ્થામાં અનંગ ચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. ચઢવઢ થાય છે તેનું કારણ ઇટલુંજ કે ઉનમુની અવસ્થાના સાધક શીવ અને એકલગ્નગ્ની વગેરે કાઢના ભયથી નથી ઢોલતા, દ્રવ્યથી પણ ચઢ્યા નથી મુલ્ક તરસે પણ ઢોલ્યા નથી, ચૌદ લોકની પદવીથી હકી જઈને ઢોલાયમાન થતા નથી પણ અનંગચક્ષસત્વ (જે કામ-દેવ)થી ઢોલાયમાન થીયા છે. માટે ઉનમુની અવસ્થામાં શરીર ચલાયમાન કરે છે તે અનંગચક્ષસત્વ જાણવું. ત્યાર પછી નચિત અંતઃકરણને સંપટ કરીને ઉનમૂની અવસ્થાનો લય કરે છે, તથા શરીર સૂન્યાકાર કરી નાંચે છે. તે કાલચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી. ઉનમૂની અવસ્થાનો લય થયા પછી જાગ્રત અવસ્થા સ્ફૂરે છે. એ જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રથમ સ્ત્રી પુરુષો ઉઠતાંજ અંધાધુંધ સૂન્ય સરસાં અચેત

યજ્ઞને ઊઠે છે, તે માટે તે સમયે (ઊનમૂનીના અંતમાં) કાલચક્ષસત્વ વર્તતું જાણવું અચેત કે અંધારુંધપણું સમી જજ્ઞને સર્વ કાર્યની શૂદ્ધિ સ્ત્રી પુરુષોને સ્ફુરે છે તે જાગ્રત અવસ્થામાં વર્ગજ્ઞાનચક્ષસત્વની ક્રિયા જાણવી.

એ પ્રમાણે જંગમની પાંચે અવસ્થામાં ત્રણચક્ષસત્વ વર્તે છે.

દરેક અવસ્થા કેટલા સમય સુધી વર્તે છે

તે વિષે:—

ચાર હજાર ત્રણસોને વીશ (૪૩૨૦) પ્રાણાયામ જપાય ત્યારે એક અવસ્થા પૂર્ણ થાય, એટલા એટલા પ્રાણાયમ પાંચે અવસ્થામાં ચાલે છે પણ દરેક અવસ્થામાં અંતરે અંતરે બીજી પાંચ અવસ્થા વર્તે છે. તે દરેક અવસ્થા આઠસોને ચોસેટ (૮૬૪) પ્રાણાયન સુધી વર્તે છે, પાંચ ઉપવસ્થા એક મૂઝ અવસ્થામાં વર્તે છે ($૮૬૪ \times ૫ = ૪૩૨૦$).

જાગ્રત અવસ્થામાં પાંચ ઉપ અવસ્થાઓનું

વર્તન:—

જાગ્રતમાં જાગ્રત=એ વલ્લતે હોશિયારી રહે છે.

જાગ્રતમાં સ્વપ્નાવસ્થા=એ સમયે વૃથા વિચાર હપજે છે.

જાગ્રતમાં સૂસુપ્તી=એ સમયે વિસર્જનપણુ થાય છે.

જાગ્રતમાં તુર્યાવસ્થા=એ સમયે સર્વ વિચાર લીન પામે છે તથા જ્ઞાંત થવાય છે.

જાગ્રતમાં ઉનમુની=જાગ્રતના અંતમાં અને નિદ્રાની આદ્ય, એ બંને સમયની સંધીમાં ઉનમૂની અવસ્થા જાણવી. એ સમયે જાગ્રતની ઉપાધી દૂર થાય છે તથા નિવૃત્તિ થાય છે પણ પુરી નિદ્રા હોતી નથી માટે એ વચ્ચે જાગ્રતના ઉદરમાં ઉનમુની અવસ્થા વર્તતી જાણવી.

સ્વપ્નાવસ્થામાં પાંચ અવસ્થાઓનું વર્તન:—

સ્વપ્નામાં જાગ્રત=જાગ્રતમાં દેખેલા પદાર્થ દશ્યામાં આવે યથાર્થ રૂપ ભાશે.

સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન=એ સમયે નજરે દેખ્યું નહોય, કાને સાંભળ્યું ન હોય કે ચિત્તમાં ચિતવ્યું ન હોય તેવું અણ-ચિંતવ્યું આઝપંપાઝ દશ્યમાન થાય છે સ્વપ્નવસ્થામાં સ્વપ્ન સ્ફુરે છે તે.

સ્વપ્નમાં સુસુપ્તિ=એ સમયે સ્વપ્નના ઘાટો લીન પામે છે. અંધાધુંધ જેવું રહેવાય છે.

સ્વપ્નમાં તુર્યાવસ્થા=એ સમયે સ્વપ્નના પદાર્થની સ્મૃતિ રહેતી નથી. અથવા શરીરનું બીલકુલ ભાન હોતું નથી.

સ્વપ્નમાં ઉનમુની=સ્વપ્નાવસ્થાના અંતમાં અને સૂસુપ્તિ અવસ્થાની આદ્યમાં વર્તતી જાણવી.

શુશુપ્તિઅવસ્થામાં પાંચ અવસ્થાઓનું વર્તન:-

શુશુપ્તિમાં જાગ્રત એ સમયે કોઈ વોલી ઊઠે છે, અને તેને જો કોઈ પુછેકે કેમ બોલે છે ? તો તે કહેકે હું કાંઈ બોલતો નથી.

શુશુપ્તિમાં સ્વપ્ન સ્વપ્નની અર્ધમાત્રા, વિના ચિંતવન દશ્યમાન થાય છે અને પછી મટી જાય છે.

શુશુપ્તિમાં શુશુપ્તિ અર્ધમાત્રાનું સ્વપ્ન અર્ધા ભાગે લીન થઈ જાય છે તે શુદ્ધ શુશુપ્તિ અવસ્થા જાણવી. અંધાધુંધ રહેવાય છે.

શુશુપ્તિમાં તૂર્યાવસ્થા અર્ધમાત્રા સ્વપ્નના અલ્પ વિષય શાંત થઈ જાય છે અથવા અહંપણની પ્રંધી છુટી જાય છે.

શુશુપ્તિમાં ઉનમૂની શુશુપ્તિની અંતમાં અને તુર્યાવસ્થાની આશની સંધીમાં ઉનમૂની વર્તે છે તે વચ્ચે મૂકતો પ્રાણાયમ ધોર કરતો બહાર નીકળે છે અને લેતો પ્રાણાયમ નહિ જેવો ધોર કરે છે.

તુર્યાવસ્થામાં પાંચ અવસ્થાઓનું વર્તન:-

તુર્યાવસ્થામાં જાગ્રત-મૂકતો પ્રાણાયમ એકલો ધોર કરે અને લેતો પ્રાણાયમ ધોર કર્યા વગર સુક્ષ્મ ચાલે ત્યારે તુર્યામાં જાગ્રત વર્તતી જાણવી. જાગ્રત અવસ્થાની ઉર્ધ્વ મુખે રહેલી નાડીઓ વિકાસ પામે છે તેથી મૂકતો

પ્રાણાયમ ધોર કરે છે અને લેતો પ્રાણાયમ સૂક્ષ્મ ચાલે છે.

તુર્યાવસ્થામાં સ્વપ્ન-એ સમયે પ્રાણાયમ સૂક્ષ્મ ચાલે છે. તથા શરીર અમઝાય છે.

તુર્યાવસ્થામાં શુસુપ્તિ-લેતા શ્વાસનો શબ્દ થાય છે અને મૂકતો પ્રાણાયમ સામાન્ય ચાલે છે.

તુર્યાવસ્થામાં તુર્યા-એ વચ્ચે બંને પ્રાણાયમના શબ્દ થાય છે.

તુર્યાવસ્થામાં ઉનમુની-તુર્યાવસ્થાના અંતમાં અને ઉનમુનીની આદ્યમાં વર્તે છે એ વચ્ચે બંને પ્રાણાયમ શ્વાસવત સૂક્ષ્મ ચાલે છે.

ઉનમુની અવસ્થામાં પાંચ અવસ્થાઓનું વર્તન.

ઉનમુનીમાં જાગ્રત-એ સમયે નિદ્રાનો અંત આવે છે અને જાગ્રતની શરૂઆત થાય છે (આંખ ઉઘાડતાં જ ઉનમુનીમાં જાગ્રત વર્તે છે) એ વચ્ચે હાથ શરીર ઉપર ફેરવાય છે (ચંજવાળે છે.)

ઉનમુનીમાં સ્વપ્ન-એ સમયે હાથ પગ લાંબા ટુંકા થાય છે.

ઉનમુનીમાં શુસુપ્તિ-એ વચ્ચે શરીર ઢાબું જમણું ફરે છે.

ઉનમુનીમાં તુર્યાવસ્થા-એ વચ્ચે એક વે પ્રાણાયમ સામાન્ય ચાલે છે. અને પછી એક પ્રાણાયમ અવાજ કરે.

છે, તે અવાજ થોડીવારે બંધ થાય કે ફરીથી અવાજ કરે છે.

उनमुनीमां उनमुनी-ए वखते बने प्राणायम सामान्य समवत थइ जाय छे (चिद् अंतःकरण थतां तरतज जाग्रत थइ जवाय छे.

क्या क्या शरीरमां कइ कई अवस्था भोगवाय छे ते विधे:—

(१) स्थूलदेह, पृथ्वीतत्व, मन अंतःकरण अने रजो गुण अधिष्ठान ए चतुर्पुटी संयुक्त जाग्रत अवस्था वर्ते छे.

(२) सूक्ष्म देह, जलतत्व, बुद्धि अंतःकरण अने सतो गुण अधिष्ठान. ए चतुर्पुटी संयुक्त स्वप्न अवस्था वर्ते छे.

(३) कारण देह, अग्नितत्व, अहंकार अंतःकरण अने रुद्र अधिष्ठान ए चतुर्पुटी साथे शुसूप्ति अवस्था वर्ते छे.

(४) महाकारण देह, वायुतत्व, चित्त अंतःकरण अने अव्याकृत अधिष्ठान ए चतुर्पुटी साथे तुर्यावस्था वर्ते छे.

(५) परमकारण देह, आकाशतत्व, नचित्त अंतःकरण अने निरंजन अधीष्ठान ए चतुर्पुटी साथे उनमुनी वर्ते छे.

दरेक देहनું વંધારણ:—સ્થુલદેહનું વંધારણ:—

અહંકારધનના પાંચ ભૂતમાંથી પૃથ્વી તત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર ભૂતોના દરેકના એક એક પ્રમાણે ચાર માથ

મૂકીને એ દશ ભાગ, રજોગુણની દશ આકાંક્ષા પૈકી પાંચ પાંચ અને બીજી પાંચ આકાંક્ષનો એક એક ભાગ મુકીને, પાંચ માત્રાના ચાર ચાર ભાગ રજોગુણની આકાંક્ષાના છ છ ભાગમાં મુકીને અને પ્રધાન રજોગુણના નવ ભાગ લઢને તેમાં એક ભાગ અહંકારઘણનો મુકીને એ સિત્તેરતત્વ વિભાગે મન અંતઃકરણ સંયુક્ત, રજોગુણ અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિથી થયેલો સ્થુલદેહ જાણવો. એમાં અહમદે-હોમિ અહંતા રહી છે.

સુક્ષ્મદેહનું વંધારણ:—

જલ્લતત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર ભુતોના દરેકના એક એક પ્રમાણે ચાર ભાગ મુકીને સ્તોગુણના પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થાના દરેકના નવ નવ ભાગમાં સ્વકાશઘણના પાંચ સંભસકરણ અને પાંચ વિવસ્થાનો એક એક ભાગ મૂકીને અને પ્રધાન સ્તોગુણના નવ ભાગમાં એક ભાગ સ્વકાશઘણનો મૂકીને, એ કુલ એકસોનેવીશ તત્વ વિભાગે બુદ્ધિ અંતઃકરણ સંયુક્ત સાત્વીક અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિથી થયેલો સૂક્ષ્મદેહ જાણવો, એમાં અહંજીવોસ્મી અહંતા રહી છે.

કારણદેહનું વંધારણ:—

અગ્નિતત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર ભુતોના દરેકના એક એક પ્રમાણે ચાર ભાગ મૂકીને, તમોગૂણજ્ઞા દશકાલના

નવ નવ ભાગમાં અચંતઘણની દશભાવનાનો એક એક ભાગ મુકીને, અને પ્રધાન તમોગુણના નવ ભાગમાં અચંતઘણનો એક ભાગ મૂકીને એ એકસોનેવીશ વિભાગે અહંકાર અંતઃકરણનો સંયૂક્ત, રુદ્ર અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિથી થયેલો કારણદેહ જાણવો. એમાં અહંશિવોસ્મી અહંતા રહી છે.

મહાકારણ દેહનું વંધારણ:—

વાયુતત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર તત્વના ચાર ભાગ મુકીને, આવ્યાકૃતના આનંદ તત્વકારણ અને પ્રકૃતિતત્વ કારણના નવ નવ ભાગમાં મહાતત્વકારણ અને ધનંજે તત્વ કારણનો એક એક ભાગ મુકીને, એ ત્રીસ તત્વ વિભાગે નિચિત અંતકરણ સંમૂક્ત, અવ્યાકૃત અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિથી થયેલો મહાકારણદેહ જાણવો, એમાં અહંબ્રહ્માસ્મી અહંતા રહી છે.

પરમકારણ દેહનું વંધારણ:—

આકાશતત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર ભૂતના ચાર ચાર ભાગ મુકીને, નિરંજનના આઠ ભાગનાં અવ્યાકૃતના બે ભાગ મુકીને એ વીશતત્વ વિભાગે નિચિત અંતકરણ સંયૂક્ત, નિરંજન અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયાવૃત્તિથી થયેલો પરમકારણ દેહ જાણવો, એમાં સર્વ વિસર્જનાર્મ અહંતા રહી છે.

આકાશતત્વના છ ભાગમાં બીજા ચાર તત્વના ચાર ભાગ મૂકીને, અવ્યાકૃતના આઠ ભાગ બે ભાગ નિરંજનના મૂકીને એ વીશ ભાગે નચિત અંતઃકરણ સંયુક્ત, નિરંજન અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન કર્તાની ક્રિયા વૃત્તિયી થયેલો સ્ત્રીનો પરમકારણ દેહ જાણવો.

સ્ત્રીના અને પુરુષના પરમકારણ દેહમાં તત્વ વિભાગ ફેરફાર છે એ સિવાય બીજા દેહોમાં તત્વ ફેરફારી નથી.

પાંચે શરીરના તત્વ વિભાગ ન્યારા ન્યારા છે છતાં તેઓ શા વડે યુક્ત થઈ રહ્યા છે અને પાંચે શરીરની પાંચ અહંતા કોણ રાखે છે તે વિષે:--

અવિકાશ મહાતત્વ અને વિકાશ મહાતત્વના વિભાગ કે જે પાંચે શરીરને વિષે પોષ્યા હતા, તેઓ પંચ શરીરના જુથને જતમત રાखી રહ્યા છે, અને ત્રીજું કુંભસ્થ મહાતત્વ કે જેના વિભાગ પાંચે શરીરની સંધીમાં પોષ્યા હતા, તેઓ પાંચે શરીરમાં પાંચ અહમતા માની રહ્યા છે.

કર્તાની સંજમ ભોગવૃત્તિના વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ અને અનંગ ચક્ષસત્વના વિભાગો જંગમ જાતિ મનુષ્યમાં પોષ્યા હતા, તેઓ પાંચે શરીરમાં રહીને પાંચે શરીરને ઝમંગમાં રાखે છે, અને પાંચે શરીરના ઝમંગનો કાઠચક્ષસત્વના વિભાગો ભંગ કરતા રહે છે.

અવસ્થાઓનાં સ્થાન.

- (૧) નેત્ર સ્થાને જાગ્રત અવસ્થા ભોગવે છે.
- (૨) કંઠ સ્થાને સ્વપ્ના અવસ્થા ભોગવે છે.
- (૩) હૃદય સ્થાને સુસુપ્તી અવસ્થાને ભોગવે છે.
- (૪) નાભીસ્થાને તુર્યાવસ્થા ભોગવે છે.
- (૫) બ્રહ્મ હંધસ્થાને ઉનમુની અવસ્થા ભોગવે છે.

ए पांच अवस्था पांच स्थाने पांच प्रकारे भोगवायछे.

અવસ્થાઓ શા વડે પલટાય છે તે વિષે:—

પાંચતત્ત્વ વારા ફરતી પ્રાણાયમમાં વર્તમાન કરે છે, તેથી અવસ્થા પલટાય છે પાંચે તત્ત્વમાં મહાદ પ્રાણાયમના આભાસના પાંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ રહ્યા છે. તેઓ પાંચે સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ મહાદ પ્રાણાયમમાં વારાફરતી વર્તે છે તે નીચે મુજબ:—

પાંચ તત્ત્વના પાંચ પ્રાણવાયુને પાંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ જાણવા, અપાન વાયુને પૃથ્વીતત્ત્વનો પ્રાણાયમ જાણવો પાન વાયુને જલ તત્ત્વનો પ્રાણાયમ જાણવો. ઉદાન વાયુને અગ્નિ તત્ત્વનો પ્રાણાયમ જાણવો. વાન વાયુને પવન તત્ત્વનો પ્રાણાયમ જાણવો અને સમાન વાયુ તે આકાશ તત્ત્વનો પ્રાણાયમ જાણવો. એમાં એ પ્રાણાયમો પાંચ તત્ત્વના મુક્તા શ્વાસના પ્રાણાયમ જાણવા અને પાંચ તત્ત્વના હેતા શ્વાસના પાંચ પ્રાણાયમ નીચે મુજબ:—

પાંચ તત્વના પાંચ લેતા શ્વાસના પ્રાણાયમને પાંચ
છમ્મ વાયુ જાણવા. કૂર્મવાયુને પૃથ્વી તત્વના લેતા શ્વાસનો
પ્રાણાયમ જાણવો.

ક્રકલ વાયુને જલતત્વના લેતા શ્વાસનો પ્રાણાયમ
જાણવો.

દેવદત્ત વાયુને અગ્નિ તત્વના, નાગવાયુને પવન તત્વના,
અને ધનંજય વાયુને આકાશ તત્વના લેતા શ્વાસનો પ્રાણા-
યમ જાણવો.

૯ પ્રાણાયમો સૂક્ષ્મ ભાગે રહ્યા છે.

પાંચ તત્વના પાંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ મહદ પ્રાણાયમમાં
કેવી રીતે વર્તે છે, તે વિષે:-મુક્તા મહદ પ્રાણાયમમાં
પાંચ તત્વના પાંચ મૂકતા પ્રાણાયમ વર્તે છે. અને લેતા
મહદ પ્રાણાયમમાં પાંચ તત્વના પાંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે
છે. ૯ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમો પાંચ તત્વના વિકાર સંયુક્ત મહદ
પ્રાણાયમમાં વર્તે છે. પાંચ તત્વના વિકારી પ્રાણાયમના
આવરણને લીધે (તત્વના ભેદે) અવસ્થા પલટાય છે.

કયા તત્વના આવરણથી કઈ અવસ્થા પલટાય છે,
તે વિષે:-

મહદ પ્રાણાયમમાં પૃથ્વી તત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે
ત્યારે જાગ્રત અવસ્થા, જલતત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે
ત્યારે સ્વપ્ના અવસ્થા, અગ્નિ તત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે

ત્યારે સુસુમી અવસ્થા વાયુ તત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે ; ત્યારે તુર્યાવસ્થા અને આકાશતત્વનો સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ વર્તે ત્યારે ઉનમૂની અવસ્થા સ્ફૂરે છે, એ પાંચે અવસ્થા તત્વના પ્રાણાયમના આવરણથી ચારાફરતી પલટાય છે.

તત્વના પ્રાણાયમ પાંચ તત્વમાં કેવી રીતે રહ્યા છે, તે વિષે:-

જેવી રીતે વાર્જીત્રમાં નાદ, કાષ્ટ તથા પાષાણમાં અગ્નિ અને લુહારની ધમણમાં પવન રહ્યો છે તેવીજ રીતે પાંચ મુતમાં પાંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમ સામાન્ય ભાગે રહ્યા છે. સત્ત્વ કારણ જે અગ્નિ વાયુ અને શબ્દ સામાન્ય ભાગે જડવત રહ્યા છે, પણ ડ્યારે તેમને વિશેષ ચૈતન્ય મળે છે ત્યારે તેઓ (નાદ કાષ્ટનો અગ્નિ અને ધમણનો પવન) જાગ્રત થાય છે પણ પોતે તેઓ પોતાની મેળે તેમનામાં સામાન્ય સત્ત્વ રહેલું હોવાથી જાગ્રત (ચૈતન) થઈ શકતા નથી. વિશેષ ચૈતન્ય અગ્નિને ધમણના પવનને અને વાર્જીત્રના નાદને જાગ્રત કરી મહદ સત્ત્વમાં મેળવી દે છે. તેવીજ રીતે પંચ સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને કોઈ વિશેષ શક્તિ જાગ્રત કરીને મહદ પ્રાણાયમમાં મેળવી છે, મહદ સત્ત્વમાં (મહદાકાશ, મહદ અગ્નિ અને મહદ પવન) સામાન્ય સત્ત્વ (કાષ્ટ પાષાણનો અગ્નિ ધમણનો પવન અને વાર્જીત્રનો શબ્દ) પ્રગટ થઈને તરતજ મઠી જાય છે પણ તે વિશેષ ચૈતન્ય પુરુષથી પ્રગટ થાય છે, અને મહદ સત્ત્વમાં મળે છે.

વિશેષ ચૈતન્ય પુરુષની માફક નિયંતા કૈવલની સંયમ મોગવૃત્તિના ત્રણચક્ષસ્ત્વ પંચ તત્ત્વના સામાન્ય પ્રાણાયમને જાગ્રત કરીને મહદ પ્રાણાયમમાં મેલવી દે છે. ત્રણે ચક્ષસ્ત્વ કેવી રીતે જાગ્રત કરે છે, તથા મહદ પ્રાણાયમમાં મેલવી દે છે, અને મંદ કરી નાંખે છે તે વિષે:-

(૧) જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ પૃથ્વી તત્ત્વના પ્રાણાયમને જાગ્રત કરે છે, ત્યારે અનંગચક્ષસ્ત્વ તે પૃથ્વીતત્ત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને મહદ પ્રાણાયમમાં મેલવી દે છે, એથી જાગ્રત અવસ્થા સ્ફુરે છે. કાલચક્ષસ્ત્વ પૃથ્વી તત્ત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને મહદ પ્રાણાયમમાંથી જુદો પાડી મંદ કરી નાંખે છે, ત્યારે જાગ્રત અવસ્થા લીન પામે છે.

(૨) જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ જલતત્ત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને જાગ્રત કરે છે, ત્યારે અનંગ ચક્ષસ્ત્વ તે જલ તત્ત્વના પ્રાણાયમને મહદ પ્રાણાયમમાં મેલવી દે છે, એથી સ્વપ્ના અવસ્થા સ્ફુરે છે, કાલચક્ષસ્ત્વ જલતત્ત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને મહદ પ્રાણાયમથી જુદો પાડી મંદ કરી નાંખે છે, ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થા લીન પામે છે, એજ પ્રમાણે.

(૩) જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસ્ત્વ અગ્નિ તત્ત્વના પ્રાણાયમને જાગ્રત કરે છે, ત્યારેજ અનંગ ચક્ષસ્ત્વ અગ્નિ તત્ત્વના પ્રાણાયમને મહદ પ્રાણાયમમાં મેલવી દે છે. એથી સુસુપ્તી અવસ્થા સ્ફુરે છે, ત્યાર પછી કાલચક્ષસ્ત્વ તે અગ્નિતત્ત્વના

પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાંથી જુદો કરી મંદ પાડી નાંખે છે, ત્યારે સુષુપ્તી અવસ્થા લીન પામી જાય છે.

(૪) જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ વાયુતત્વના પ્રાણાયમને જાગ્રત કરે છે, ત્યારે અનંગ ચક્ષસત્વ તે પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાં મેળવી દે છે, એથી તુર્યાવસ્થા સ્ફુરણ થાય છે, અને કાલચક્ષસત્વ જ્યારે તે પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાંથી જુદો પાડી મંદ કરી નાંખે છે, ત્યારે તુર્યાવસ્થા લીન પામે છે.

(૫) જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ આકાશ તત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને જાગ્રત કરે છે, ત્યારે અનંગ ચક્ષસત્વ તે પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાં મેળવી દે છે, એથી ઉનમુની અવસ્થા સ્ફુરે છે, અને કાલચક્ષસત્વ જ્યારે તે પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાંથી જુદો પાડી મંદ કરી નાંખે છે, ત્યારે ઉનમુની અવસ્થા લીન પામે છે.

ઉપર મુજબના દરેક સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમમાં આઠસોને ચોસેંટ (૮૬૪) પ્રાણાયમ જાપ સુધી વર્તે છે.

આ પ્રકારે પંચ તત્વના સૂક્ષ્મ પ્રાણાયમને મહદ્ પ્રાણાયમમાં ત્રણ ચક્ષસત્વ રમણ કરાવે છે તેથી પંચ અવસ્થા પલટાય છે.

જે સમયે જે અવસ્થા સ્ફુરે છે, તે સમયે તે અવસ્થાની સ્મૃતિ હોય છે. અને અન્ય અવસ્થાની ક્રિયા વિસર્જન થાય છે. તેનું કારણ પણ ત્રણ ચક્ષસત્વજ છે.

જાગ્રત અવસ્થામાં સર્વ અવસ્થાનું જ્ઞાન સ્ફૂરે છે, શાવન અક્ષર વગેરે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ થાય છે. બીજી અવસ્થાઓમાં શબ્દો ઉચ્ચાર નથી થતા, તેમજ અન્ય અવસ્થાનું જ્ઞાન હોતું નથી. એમ થવાનું કારણ શું છે, તે વિષે:--

જાગ્રત અવસ્થા નેત્ર દ્વારે સ્ફૂરે છે, તે નેત્ર દ્વારની નાડીઓના છેદા બ્રહ્મરૂંધ્ર સાથે એકતા રાખે છે. બ્રહ્મરૂંધ્રમાં આકાશ તત્ત્વનું વિશેષણું રહ્યું છે, અને વિશેષ આકાશ તત્ત્વમાં પરમકારણ દેહ રહ્યો છે, તથા તે પરમકારણ દેહમાં ઉનમુની અવસ્થા રહી છે. ઉનમુની અવસ્થામાં નચિત અંતઃકરણ રહ્યું છે. અને તે નચિત અંતઃકરણમાં કૈવલ મહદ્ સજાણ કર્તાની અંશવૃત્તિનો અંશ કે જે સર્વ દેહ સ્ફૂરણ સાજનો સાક્ષી અને સર્વાતીત, સર્વનું જીવન સર્વનો પ્રેરક પ્રકાશીક અને સર્વનો ચિંતક તેમજ સર્વથી અચંત, સર્વનો અવ્યક્ત સત્ત્વ અને સર્વનો અવ્યક્ત મહાત્ત્વ એવો અચંત અવ્યક્ત કૈવલ સજાણ સ્વરૂપ મહાદ્ કર્તાનો જે અંશ તે દેહાતીત દેહને વિષે રહ્યો છે, તે આપણું શુદ્ધ સ્વરૂપ જે નીજ જાણપણું જાણવું તે જાણપણું જે સર્વ પદાર્થ સંયુક્તની જાણનું જીવન તે સદાયકાલ અવ્યક્ત મૂર્તિમાન અને લક્ષાલક્ષ રહીત અલંકાર એક રસ જે રહ્યો છે તે.

હવે જે જાણપણું અવસ્થા પલટાવાથી અવસ્થાની સાથે લીન પામે છે તે જાણતો પદાર્થ સંયુક્તની હોય છે તેનું દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ:--

જેમ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જલમાં પડે છે અને જલ ઉપર
કાંઈ આવરણ આવેથી જલ તેમજ પ્રતિબિંબ લીન પામે છે,
પણ નિજ સૂર્ય તો હતો તેમને તેમજ હોય છે, તેમ અહીં
પ્રાણાયમ જલમાં નિજ જાણ સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ રહ્યું છે,
અને તેની ઉપર પાંચ તત્ત્વના વિકાર સંયુક્ત પ્રાણાયમ રૂપ
આવરણ આવેથી તે પ્રાણાયમ સંયુક્ત જાણ અવસ્થાને વિષે
લીન પામે છે. તે પ્રાણાયમ સર્વ પદાર્થ સંયુક્ત રહ્યો છે,
તેથી પદાર્થ સંયુક્ત જાણ અવસ્થા લીન પામે છે. ત્રણ ચક્ષ-
સ્ત્વ પાંચતત્ત્વના પ્રાણાયમના આવરણને આપે છે, તેમજ
તે આવરણને દુર કરે છે. એ પ્રમાણે પદાર્થ સંયુક્ત જાણ
અવસ્થા લીન પામે છે પણ નિજ જાણ સ્વરૂપ તો સનાતન
સદાકાલ જેમ છે તેમજ રહે છે. (કે જે સર્વ અવસ્થામાં
એકરસ, અને પિંડ બ્રહ્માંડમાં અનુસુત, સરલ, સભેદ, સર્વા-
તિત અને સાક્ષીવંત છે.) તે નિજ જાણ સ્વરૂપ સ્વયં આપનું
આપ (નિજ સજાણ કૈવલકર્તાનો અંશ) પ્રગટ પ્રસિદ્ધ,
પિંડમાં હાલહજુર રહ્યો છે. તે શુદ્ધ સ્વરૂપ નિજ જાણ,
કૈવલ સજાણના અંશનો વિશેષ આભાસ ડનમૂની અવસ્થાના
નચિત્ત અંતઃકરણમાં રહ્યો છે તે નચિત્ત અંતઃકરણનો જામ્પત
અવસ્થામાં નેત્રની નાડીઓના છેડાને વિષે થઈને એક રસ
સંબંધ થાય છે. ડનમુની અવસ્થા અને નચિત્ત અંતઃકરણની
એકતાથી જામ્પત અવસ્થા વિશેષ જામ્પત થાય છે.

ए विशेष जाग्रत अवस्थामां त्रण चक्षसत्त्व पण आवीने जाग्रत थाय છે ત્યારપછી એ ત્રણ ચક્ષસત્ત્વ જાગ્રત અવસ્થાના મન અંતઃકરણને જાગ્રત કરે છે, એથી તે મન ચાર અવસ્થાઓનું જ્ઞાન જાણે છે. વળી એથી બાવન અક્ષર સંયુક્ત શબ્દ ઉચ્ચારણ થાય છે. એ પ્રમાણે નિજ જાણ સ્વરૂપના વિશેષ આભાસથી મન વધારે જાગ્રત હોય છે.

શબ્દ ઉચ્ચારનો ભેદ.

ડ્યારે નિજ જાણ સ્વરૂપ કૈવલ્ય કર્તાના અંશને શબ્દ ઉચ્ચાર કરવાની ઈચ્છા થાય છે ત્યારે તે ત્રણ ચક્ષસત્ત્વને હૂકમ કરે છે, તે ત્રણ ચક્ષસત્ત્વ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના ત્રણ મહાતત્ત્વને પ્રેરે છે. એથી તે ત્રણ મહાતત્ત્વના પ્રાણાયમના આકૃતિ સંયોગથી શબ્દ ઉચ્ચાર થાય છે.

અન્ય અવસ્થામાં નિજ જાણ સ્વરૂપનો સામાન્ય સ્પર્શ-સ્પર્શ આભાસ રહ્યો છે તેથી તે અવસ્થાઓમાં અંધતમ નિદ્રા વર્તે છે, અંધતમ નિદ્રાને લીધે તે અવસ્થાઓમાં ત્રણચક્ષસત્ત્વ પણ અંધપણે રહે છે, તેથી તે અવસ્થાઓમાં બીજી અવસ્થાનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેમ શબ્દ ઉચ્ચાર થતો નથી જાગ્રતમાં નિજ જાણ સ્વરૂપનો વિશેષ આભાસ હોવાથી પાંચે અવસ્થા જાગ્રતના હૃદયમાં વર્તે છે, તે તેમના ચિન્હથી જણાય છે.

ए प्रमाणे पंच अवस्था अने पंच अंतःकरण उलट

સુલટ થાય છે તેનું કારણ સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ ચક્ષ-
સત્વોનું રમણ છે.

ए प्रमाणे त्रण चक्षसत्त्वनां जंगमने विषे अवस्था भेद
रमणनां सहेलानी मकाननां चिन्ह कक्षां.

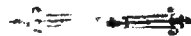
દોઢા

ત્રણ ચક્ષ અનુકરમહી, કીયે પસરન ગતિ પંચ;
જામત સ્વપ્ન સસોપતિ, ડનમુની તુરી સકંચ. ૧
અવ ત્રીનુ પુની સ્થાનકી, રૂચીત રમણ અતિગાર;
પ્રાણ ગવન ગતિગમ કહું, નારણ્યદાસ સૂણસાર. ૨

ત્રીન ચક્ષસત્વકે મહદ મકાન રમણગતિ નામ.

કંદ ૧૪મો.

ત્રણ ચક્ષસત્વ કયે કયે સ્થાને રમણ કરે છે.

તે વિષે:—

દરેક ચક્ષસત્વ ત્રણ ત્રણ સ્થાને રમણ કરે છે. એ
ત્રણે સ્થાન પૈકી બે સ્થાનમાં તે ચક્ષસત્વ સહેલ કરે છે
અને એક સ્થાનમાં તે કાયમ રહે છે.

અનંગચક્ષસત્વનાં નેત્રદ્વાર અને ઉપસ્થ ઇન્દ્રિ એ બંને મકાન સહેલ કરવાનાં છે.

વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ કર્ણદ્વાર અને હૃદયસ્થાન એ બંને મકાનમાં સહેલ કરે છે. (ચક્ષસત્વ જે સ્થાનમાં સહેલ કરે છે તેને સહેલાની મકાન કહેવામાં આવે છે.)

કાલચક્ષસત્વનાં રસના અને મુખ સહેલાની મકાન છે.

એ બે બે સ્થાનમાં એક એક ચક્ષસત્વ રહીને બીજી સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં સહેલ કરે છે, પણ કેટલાંક તો બહુ ઇન્દ્રિયોમાંજ વર્તે છે.

ત્રણે ચક્ષસત્વ તેમના મૂળ મકાનમાં શ્રેષ્ઠ ભાગે વર્તે છે, વઢી તે ત્રણ શ્રેષ્ઠ ચક્ષસત્વ ભાગમાં અન્ય ચક્ષસત્વના સૂક્ષ્મ ભાગ મઢી રહ્યા છે.

વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વમાં એક ભાગ અનંગચક્ષસત્વનો અને એક ભાગ કાલચક્ષસત્વનો મિશ્ર થઈ રહ્યા છે.

અનંગચક્ષસત્વમાં એક ભાગ વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વનો અને એક ભાગ કાલચક્ષસત્વનો મિશ્ર થઈ રહ્યા છે.

કાલચક્ષસત્વમાં વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વનો એક ભાગ અને અનંગચક્ષસત્વનો એક ભાગ મિશ્ર થઈ રહ્યા છે.

મિશ્ર થઈ રહેલા ભાગોનું વર્તમાન નીચે મુજબ

અનંગચક્ષસત્વ નેત્રદ્વારે રહ્યું છે તે સ્ત્રીની આંધ લઈને સર્વ રૂપને નિહાળે છે. (એને મૂળ અનંગ ચક્ષસત્વ જાણવું.)

(૧) અને તે રૂપ નીહાલતાં સાર અસારની પરીક્ષા કરે છે તે અનંગચક્ષુસત્વમાં રહેલો વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો. ને સાર અસાર દૃષ્ટિનો અભાવ ઉપજાવે છે તેને અનંગ ચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો.

(૨) વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ હૃદયમાં રહે છે તે સર્વ ક્રિયા વ્યવહારના ભાવોની વિભક્તિ ન્યારી ન્યારી દેખાડે છે તેમાં સાર ભાવ ગ્રહણ કરીને પ્રિય માને છે, તેને વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વમાં રહેલો અનંગ ચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો. ક્રિયા ભાવમાં અસાર ભાવનો અભાવ ઉપજાવે છે, તેને વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વમાં રહેલો કાલચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો.

(૩) વદનદ્વારે કાલચક્ષુસત્વ રહ્યું છે તે, મૂઠા પ્રાણ યમના જીવનને છેદીને શબ્દ ઉચ્ચાર કરી નાંખે છે. શબ્દમાં અક્ષરનો છંદ બંધાય છે, તેને કાલચક્ષુસત્વમાં રહેલો વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો. અને તે છંદમ પ્રિયપણું રહ્યું છે તેને કાલચક્ષુસત્વમાં રહેલો અનંગચક્ષુસત્વનો વિભાગ જાણવો.

ए प्रमाणे त्रणचक्षुसत्त्व तेमना एक एक सहेलान स्थानमां वर्ते छे ते कहयुं, एज प्रमाणेनुं तेमनुं वर्तन बीज सहेलानी स्थानमां पण जाणवुं.

ત્રણે ચક્ષુસત્વના મૂળ (સ્થાયી) મકાનો વિષે

कर्तानी प्रकाश ब्रह्मवृत्तिनां त्रण महातत्त्वने विषे त्र

ચક્ષસત્વનાં મૂળ મકાનો રહ્યાં છે કયા ચક્ષસત્વનું કયા મહાતત્વમાં સ્થાન છે તે નીચે મુજબ.

(૧) અવિકાશ મહાતત્વને લેતો પ્રાણાયમ જાણવું, એમાં વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ રહ્યું છે.

(૨) મૂકતા પ્રાણાયમને વિકાશ મહાતત્વ જાણવું. એમાં કાલચક્ષસત્વ રહ્યું છે.

(૩) બંને પ્રાણાયમની સંધીમાં શ્વાસ સ્થંભન પામે છે તેને કુંભસ્થ મહાતત્વ જાણવું. એમાં વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ રહ્યું છે.

ક્રિયા.

(૧) વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ લેતા પ્રાણાયમ શ્વાસને भीतर (અંદર) પુગીને પુષ્ટ કરે છે, એથી પ્રાણાયમ અતિશય બહાર વહી જતો નથી.

(૨) અનંગચક્ષસત્વ કુંભકમાં પોરક પ્રાણાયમ (લેતા શ્વાસ)ને અંદર રૂંચી રાખે છે, એથી પ્રાણાયમની જબરાઈ રહે છે તેમજ શરીરમાં જમાવ પળ કરે છે.

(૩) કાલચક્ષસત્વ મૂકતા પ્રાણાયમ શ્વાસને બહાર રેચક કરી નાંખે છે. કાલચક્ષસત્વ પ્રાણાયમનો કાઠ આળવા માટે બહાર રેચક કરી નાંખે છે.

જેમ જેમ અનંગ ચક્ષસત્વ નિર્બળ (ઓઠું) થતું જાય છે તેમ તેમ કાલચક્ષસત્વ પ્રાણાયમને વિશેષને વિશેષ

બહાર રેચક કરી નાંખે છે. અને એમ થવાથી શરીરના વેગની નાશિત થાય છે. એ કારણથી યોગીજન અનંગચક્ષુ સત્વ (કામદેવ)ને જીતીને જતમત રાખે છે. તે કામદેવને જતમત રાખવાથી અનંગ ચક્ષુસત્વ અતિશય બઢવાન થાય છે; તથા અનંગ ચક્ષુસત્વ તેના સામર્થ્ય વડે પ્રાણાયમને વિશેષ કુંભક કરી રાખે છે. અને એ કુંભકના વિશેષ રહેવાથી સર્વ શરોર એશ્વર્યપણાને પામે છે, તથા યોગીનું વચન પઢીભુત થાય છે. તેમજ શરીર લાંબા વચ્ચત સુધી ચિરણ-જીવી રહે છે. એ પ્રમાણે યોગી અનંગ જીત્યાથી કાઢને જીતે છે. અને કાઢ જીત્યાથી તેને સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે અનંગચક્ષુસત્વ પ્રાણાયમને વિશેષ કુંભક કરી રાખે છે ત્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ પણ વિશેષ બઢવાન થાય છે. વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વ સર્વ વેદની ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ વગેરેના વ્યવહારિક વિષય (જે ઇન્દ્રિના જે વિષય હોય તે) ને તેમના વર્ગ જણાવે છે અને તે પોતે જાણે છે. તે માટે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષુસત્વના સામર્થ્ય વડે યોગી લોકો સર્વ પદાર્થ ભાવનાની રતિને અગમ નિગમ જાણે છે. એ પ્રમાણે કાલચક્ષુસત્વ શરીરના જીવન (પ્રાણાયમ)ને બહાર રેચક કરી નાંખે છે. અનંગ ચક્ષુસત્વ જે કામદેવ તે પ્રાણાયમને અને સર્વ શરીરને જતમત ઘણા કાઢ સુધી અનંગ ભર્યું રાખે છે.

એ પ્રમાણે ત્રણચક્ષુસત્વની તેમના મૂળ મકાને માં થતી ક્રિયા કહી. એ ક્રિયા સ્થાવર, જંગમ, કીટ, પતંગ, પશુ,

પક્ષી, દેવ નર, નાગ, મનુષ્ય અને યક્ષ વગેરેમાં તેમાં પોષેલા વિભાગો પ્રમાણે ઓછી કે વધારે થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણે ચક્ષસત્વ સર્વમાં સદાયકાલ વર્ત્યા જાય છે.

એ પ્રમાણે ઘણાં લાંબા વયસુધી ત્રણે ચક્ષસત્વને વર્તમાન કરતાં પ્રથમ અનંગચક્ષસત્વ હારી જાય છે, તેથી લેતા પ્રાણાયમ શ્વાસતા કુંભકમાંથી ચેંચાણપણું છૂટી જાય છે ચેંચાણપણું છૂટી જવાથી શ્વાસ શીતલ થઈ જાય છે અને અંદર જેટલો પોરક થયેલો શ્વાસ હતો તેટલો બહાર રેચક થાય છે. તથા વીજો વધારા તરીકે પણ શ્વાસ શરીરમાં એકઠો થતો નથી. એ કારણથી શરીર અતિશય શીતલ થઈ જાય છે જ્યારે શરીર શીતલ થઈ જાય ત્યારે તેનું હલણ ચલણ સુક્ષ્મ થાય, અને એમ કરતાં થોડા દિવસમાં વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ ઓછું થવા માંડે. જ્યારે વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વનો નાશ થાય ત્યારે છેવટે એકલું કાલચક્ષસત્વ રહે, એથી પ્રાણાયમ રેચકજ થતો રહે પણ પિંડમાં પોરક થાય નહિ.

વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ નાશ પામે છે તેથી પ્રાણાયમને પોરક કરનાર કોઈ હોતું નથી તેમજ અનંગ ચક્ષસત્વ નાશ પામ્યું છે તેથી પ્રાણાયમને અંદર ચેંચી રાખનાર પણ કોઈ રહ્યું નથી. એ બે ચક્ષસત્વનો નાશ થવાથી કાલચક્ષસત્વ એકલું પ્રાણાયમને રેચક કરી નાંખે છે જ્યારે વર્ગજ્ઞાન અને અનંગ ચક્ષસત્વ હતાં ત્યારે કાલચક્ષસત્વ બલ પહોંચતું નહતું

અને તેથી દેહી સજીવન (અમર) રહેતી હતી, પણ હવે તો કાલચક્ષસત્વ એકલું રહ્યું છે તે પ્રાણાયમનો નાશ કરતું રહે છે કારણકે એમાં બંનેના વિભાગો કરતાં એક વિભાગ વધારે રહ્યો છે તે પ્રાણાયમને ઉલેકીને નાંચ નાંચ કરે છે. કાલચક્ષસત્વનો એ એક વધારાનો ભાગ ઝ્યારે નાસ્તિ પામે છે ત્યારે કાલ ચક્ષસત્વનો પણ નાશ થઈ જાય છે. તેમજ પ્રાણાયમ બહાર રેચક થતો પણ રહી જાય છે. ઝ્યારે રેચક પ્રાણાયમ બંધ થઈ જાય અને પોરક તો પ્રથમથી નાશ પામ્યો છે તેથી એ બંને પ્રાણાયમ શાંત થઈ જાય છે. કાલચક્ષસત્વ પ્રાણાયમનો નાશ કરીને પોતે પણ નાશ પામે છે ત્યારે દેહ મૃત્યુ પામે છે કાલચક્ષસત્વ પ્રાણાયમનો નાશ કરીને પોતે નાશ પામ્યું છે. એમ જાણવા માટે નીચે હકીકત આપવામાં આવે છે. ઝ્યારે થોડોક પ્રાણાયમ શરીરમાં રહી ગયો હોય અને કાલ ચક્ષસત્વ નાશ પામ્યું હોય ત્યારે મૃત્યું સમે સ્થાવર જંગમ અને મનુષ્ય વગેરેના તે મૃત્યુ પામેલા દેહના મુખ ઉપર તેજ ઉપન્ન થાય છે. મૃત્યુ સમે જેના મુખ ઉપર શ્યામતા જામે તેના સર્વ શરીરનો સર્વ પ્રાણાયમનો નાશ કરીને કાલ ચક્ષસત્વ નાશ પામ્યું છે એમ જાણવું. ઝ્યારે દેવ પતન (મૃત્યુ) પામે છે ત્યારે તે દેવ તનુ તેજ પુંજ થઈને વિલસી જાય છે, તે તેજના પુંજને વિષે ધુમર ભર્યા અગ્નિકે જવાળાના સરખી શ્યામતા દેખાય તો દેવતનુના સર્વ પ્રાણાયમનો નાશ કરીને કાલ

ચક્ષસત્વ નાશ પામ્યું જાણવું જો તે તેજના પુંજને વિષે અતિશય પ્રકાશ દેખાય અને શ્યામતા ન હોય તો તે દેવ તનુમાં પ્રાણાયમ થોડોક રહી ગયેલો અને કાલ ચક્ષસત્વ નાશ પામેલું જાણવું.

ए प्रमाणे सर्व देव मनुष्यमां तनुनी उत्तपत्ति अने प्रलय થાય છે एतो सर्व पदार्थ भावनानो उत्तपत्ति प्रलय भेद कह्यो पण कर्तानी कर्ता अंशवृत्तिनो अंश जे निज जाण स्वरूप ते शरीरनो नाश थया पछी क्यां जाय છે અને छते पिंड शरीरमां ते क्यां बिराजमान हतो, हवे ते कहीए छीए.

कर्तानी कर्ता अंशवृत्तिनो अंश जे निजजाण स्वरूप ते, छते पिंडे पिंड ब्रह्मांडनी संधीमां रह्यो हतो. जो ते कदाच पिंडमां होय तो पिंड मृत्यू पामे नहि અને जो ब्रह्मांडमांज होय तो पिंड सचेतन थइने चालે नहि. माटे कर्तानो निजजाण स्वरूप अंश पिंड ब्रह्मांडनी સંધીમાં રહ્યો હતો, અને યથી પિંડ સચેતન થતું હતું.

પિંડ બ્રહ્માન્ડની સંધી ક્યાં છે તે વિષે:—

પીંડ બ્રહ્માન્ડની સંધી જાગ્રત અવસ્થા અને ઉનમુની અવસ્થાની મધે રહી છે. જાગ્રત અવસ્થાની સંધીની ઓછ-સ્થાન:—ઉનમુની અવસ્થાના પશ્ચિમ (છેલ્લે) ભાગે બ્રહ્માન્ડની એકતા રહી છે અને જાગ્રત અવસ્થાના પશ્ચિમ (છેલ્લે) ભાગે

પીંડની એકતા રહી છે, તેથી એ બંને અવસ્થાની મધે પીંડ
બ્રહ્માંડની સંધી રહી છે. એ સંધીમાં કર્તાનો નિજ જાણ
સ્વરૂપ અંશ વિરાજમાન હતો, તેના આભાસે એ આભાસ
બડે દેવ મનુષ્ય વગેરે સર્વનાં તનુ લીલા (વિલાસ) કરતાં
હતાં. તે નિજજાણ સ્વરૂપનો આભાસ પ્રથમ કયા તત્ત્વમાં
મળીને સર્વ શરીરમાં પ્રવેશ કરતો હતો તે નીચે મુજબ:—

બે પ્રકારના આભાસ પડે સર્વ તનુ વિરાજમાન હતાં.

(૧) વિશેષ આભાસ અને (૨) સામાન્ય
આભાસ પીંડને કયા સ્થાનમાં રહી પ્રકાશતો હતો અને
વિશેષ આભાસ કયા સ્થાનમાં રહીને પીંડને ચૈતન કરતો
હતો તે વિષે:—

(૧) નિજ કર્તાના અંશનો સામાન્ય આભાસ પ્રથમ
કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિના ત્રણ મહાતત્ત્વના પ્રાણાયામમાં
રહેતો હતો. ત્યારપછી તે સામાન્ય આભાસ (પ્રતિબિંબ)
પ્રાણાયમને ચૈતન કરીને કર્તાની સંજમ ભોગવૃત્તિના ત્રણ
ચક્ષુસત્ત્વમાં જતો હતો. તે ત્રણ ચક્ષુસત્ત્વનો સામાન્ય આભાસ
ત્રણ ચક્ષુસત્ત્વને ચૈતન કરીને નિરંજન અને અવ્યાકૃતનો
વિભાગોમાં જતો હતો. તે નિરંજન અને અવ્યાકૃતનો આભાસ
નિરંજન અને અવ્યાકૃતને ચૈતન કરીને ચાર તત્ત્વકારણ
(ધનંજે તત્ત્વકારણ, આનંદ તત્ત્વકારણ, પ્રકૃતિ તત્ત્વકારણ,
અને મહાતત્ત્વકારણ)માં જતો હતો. તે ચાર તત્ત્વકારણના

આભાસ ચાર તત્વકારણને ચૈતન કરીને ત્રણ ગુણ અને ત્રણ ઘણમાં જતો હતો. એમાં સત્ત્વગુણનો આભાસ પાંચ અંતઃકરણ અને પાંચ અવસ્થામાં જતો હતો. રજોગુણનો આભાસ દશ આકાંક્ષાને વિષે જતો હતો. તમોગુણનો આભાસ દશ-કાલના વિભાગમાં જતો હતો, અહંકારઘણનો આભાસ પાંચ ભુત અને પાંચ માત્રામાં જતો હતો, સ્વકાશઘણનો આભાસ પાંચ સંભસકરણને અને પાંચ વિવસ્થામાં જતો હતો અચંતઘણનો આભાસ દશ ભાવનામાં જતો હતો.

એ પ્રકારે પ્રાણાયમના સામાન્ય આભાસે કરીને અન્યો-અન્ય આભાસ પોષાઈને સર્વ શરીરનો સાજ સામાન્ય ચૈતન્ય વત રહેતો હતો.

પણ તે પ્રાણાયમનો સામાન્ય આભાસ પ્રાણાયમમાં મદા-કાલ એક રસ રહેતો હતો. પ્રાણાયમમાં સ્થિરતા નથી તેથી આભાસ પણ તેમાં અસ્થિર રહે છે. જેમ અસ્થિર જાળમાં સૂર્યનો આભાસ પડે છે તે જાળક માત્રજ દેખાય છે, પણ તેમાં સૂર્યનો મૂર્તિમાન દેખાતો નથી, તેમ નિજજાણ સ્વરૂપ અંગનો આભાસ અસ્થિર પ્રાણાયમમાં પડ્યાથી તેનું વિશેષ મૂર્તિમાન સ્વરૂપ બંધાતું નથી તેથી પ્રાણાયમમાં આભાસ એકરસ રહે છે છતાં તે સામાન્ય આભાસ કહેવાય.

(૨) નિજજાણ સ્વરૂપ અંગનો વિશેષ આભાસ ડનમુની અવસ્થામાં રહ્યો હતો. ડનમુની અવસ્થા અને નચિત અંતઃ-

કરણ જ્યાં સુધી સ્ફૂરે છે ત્યાં સુધી તે અચળ (સ્થિર) રહે છે તેથી નિજ જાણ સ્વરૂપ અંશનો આભાસ ઉનમુનીમાં વિશેષ ભાસમાન રહેતો હતો. પણ ઉનમૂની અવસ્થા ઉપાધી વગરની હોવાથી તે આભાસ કોઈને સ્ફુરાવતો ન હતો. તેથી તે આભાસ ત્યાં વિશેષ શુદ્ધ સ્વરૂપે રહેતો હતો. ઉનમુની અવસ્થાનો ત વિશેષ શુદ્ધ આભાસ ડ્યારે જાગ્રત અવસ્થા સ્ફૂરતી હતી ત્યારે જાગ્રત અવસ્થામાં વિરાજમાન થતો હતો, કારણકે જાગ્રત અવસ્થાને વિષે ઉનમુની અવસ્થાનો એકતા (સંબંધ) થાય છે. એ કારણથી નિજ જાણ સ્વરૂપનો વિશેષ આભાસ જાગ્રત અવસ્થામાં થતો હતો. તે જાગ્રત અવસ્થાને વિષે અનંત ઉપાધિ સ્ફૂરતી હતી તે દેહીને નિજજાણ સ્વરૂપના આભાસનો આભાસ અનંત સામર્થ્ય ધારણ કરીને ગાદીપતિ થઈને ત્યાં વિરાજતો હતો.

નિજજાણ સ્વરૂપના આભાસનો આભાસ જાગ્રતમાં ગાદીપતિ થતો હતો તે વિષે:-

રાજા રાજ કરે છે તે જાગ્રતમાં, ન્યાયવટી ન્યાય ચૂકવે છે તે જાગ્રતમાં, કોઈ હીરા માણેક અને રત્નની પરીક્ષા કરે છે તે જાગ્રતમાં, અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ લલ્લમ કરે છે તે જાગ્રતમાં, અને તેઓ સ્નાનપાનાદિ અનેક પ્રકારના વિષય વિહાર કરે છે તે પણ જાગ્રતમાં, સ્થાવર જંગમ ચરઅચરની આદ્ય લઈને ચૌદ લોકની ઓઝાલ કરે છે તે પણ જાગ્રતમાં, ચારવેદ ચૌદ વિદ્યા છ શાસ્ત્ર, નવ

ઠ્યાકરણ અને અઢાર પુરાણ વંચાય છે તે પળ જાગ્રતમાં મંત્ર, તંત્ર, વિદ્યા અવિદ્યા વગેરે મળાય છે તે પળ જાગ્રતમાં, ત્રણ પ્રકારની સમાધિની આદ્ય લઈને અષ્ટાંગયોગ અને સિદ્ધિ સધાય છે તે પળ જાગ્રતમાંજ, નવધા ભક્તિની આદ્ય લઈને જ્ઞાન વિજ્ઞાન અને પાંચ પ્રકારનો વૈરાગ્ય કરે છે તે જાગ્રતમાં, કોઈ પુરુષ નરપતિ દિગ્વીજય કરીને પૃથ્વી જીતે છે તે જાગ્રતમાં, કોઈ જ્ઞાતા પુરુષ જહ્નુ ચૈતનની આદ્ય લઈને સાર અસારનો વિવેક કરે છે તે જાગ્રતમાં, વિષ્ણુજી ચોવીશ અવતાર ધારણ કરીને ધર્મ સ્થાપન કર્યા તે જાગ્રતમાં, એ પ્રકારે અનંત બ્રહ્માંડને વિષે અનંત લીલા વિપુલરીને અદ્વૈતાદ્વૈત રમણ કરે છે તે જાગ્રતમાં, અળીમા, મહીમા, ગીરીમા, લઘૂમા, હસત્વા, વસીત્વા, પ્રાપ્તિ પ્રકાસીકની આદ્ય લઈને તેવીસ પ્રકારની સિદ્ધિને સાધે છે તે પળ જાગ્રતમાં, સમ, દમ, ઉપરતિ તિતિક્ષ્ણા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ સંપત્તિ વગેરે સર્વ સિદ્ધાંતના સત્ત્વને ગ્રહણ કરે છે તે જાગ્રતમાં, સાત ભોમિકાનું સ્વરૂપાકારપણું પળ જાગ્રતમાં કહેવાય છે.

સત્ત્વ ભોમિકાનો લક્ષ.

(૧) શુભદ્વિચાર. (૨) સુવિચારણ, (૩) તનુમાનસા. (૪) સત્ત્વાપતિ, (૫) અસમ શક્તિનામીકા. (૬) પદાર્થા ભાવની.

અને (૭) તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મસંધી એ સાત ભોમિકા (ભૂમિ) છે.

(૧) શુભઈચ્છા ઇટલે કોઈ મુમુક્ષ મોક્ષ ઇચ્છાને લીધે ગુરુને શરણે જાય અને શ્રવણ, મનન કરે, તે પળ જાગ્રતમાં થાય છે,

(૨) સુવિચારણા ઇટલે કોઈ મૃસૂક્ષ્મ નિદિધ્યાસ અને નિરૂપણ વગેરે કરે તથા સુક્ષ્મ વસ્તુનું ગ્રહણ કરે અને સ્થુલનો અભાવ રાખે, એ પળ જાગ્રતમાં થાય છે.

(૩) તનુસાનસા ઇટલે નિત્યા નિત્યનો વિવેક કરવો એ પળ જાગ્રતમાં થાય છે.

એ ત્રણ ભોમિકા સુધી જગત સત્ય માસે છે.

(૪) સત્વાપતિ ભોમિકા જે આત્મપ્રતિ દૃઢ અને જત્ત સ્વપ્ન તુલ્ય માસે, એ પળ જાગ્રતમાં. એ ભોમિકાના માણસને બ્રહ્મવિદ્ કહેવો.

(૫) અસમ શક્તિ નામિકા તે ક્ષણ સમાધિવત અને ક્ષણસ્વકાશ દૃષ્ટિએ રહે પળ સ્વકાશ દૃષ્ટિમાં કોઈ પળ રીતે આશક્ત ન હોય, એને બ્રહ્મવિત્તવર કહેવો એ ભોમિકાના ચિન્હ પળ જાગ્રતમાં જણાય છે.

(૬) પદાર્થા ભાવની કહેતાં જે સદા સમાધિવત રહે અને કોઈ ઉત્તમ મુમુક્ષુ મળે તો સહેજ સ્વભાવે લગ્નાર્થ જોલે.

પણ તેમને આપોઆપ બોલવાની ઇચ્છા થતી નથી. માટે તેને બ્રહ્મવિતવરિયા કહેવો. એ ભોમિકાનો અનુભવ પણ જાગ્રતમાં જણાય છે.

(૭) તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મ સંધી તે સદા ઉનમુન સ્થલચિંદ્ર અયમ ઈતિબ્રહ્મ એક રસ રહે. તેમને આપોઆપ બોલવાની ઇચ્છા થતી નથી. તેઓ કોઈ મુમુક્ષુ પ્રત્યે પણ બોલે નહિ. તે પણ જાગ્રતના ઉજાગ્રતમાં રહીને નિવૃત્તિ પામે છે.

સાતે ભોમિકા કયા કયા શરીર અને કયા તત્ત્વમાં, કઈ અવસ્થામાં રહી છે તથા તેમને કયું અંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે તેમજ તેમનો અધિષ્ઠા કોણ છે તે વિષે:—

(૧) શુભઇચ્છા ભોમિકાને સ્થુલ શરીર, પૃથ્વીતત્ત્વ, જાગ્રત અવસ્થા અને વિધિ અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન મન અંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે. કારણ કે શુભ ઇચ્છા મનથીજ ઉપજે છે અને તેનાં શુભ કર્મ પણ સ્થુલ શરીર વડે થાય છે.

(૨) સુવિચારણા ભોમિકાને સૂક્ષ્મ શરીર, જલતત્ત્વ સ્વપ્ન અવસ્થા અને વિષ્ણુ આધિષ્ઠાન સહવર્તમાન વૃદ્ધિઅંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે. કારણ કે વૃદ્ધિવંતને બુદ્ધિથી સુવિચાર ઉપજે છે. તેમજ તે સુવિચારનાં સૂક્ષ્મ શરીરે હોય છે.

(૩) તનુમાનસા ભોમિકાને કારણ શરીર, અગ્નિતત્ત્વ, સુષુપ્તિ અવસ્થા અને રુદ્ર અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન અહંકાર

અંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે. કારણ કે તનુની માનીનતા અહંકારઘણથી ઉપજે છે વળી કારણ શરીર સ્થુલ શરીરને તોળી રહ્યું છે.

(૪) સત્વાપતિ ભોમિકાને મહાકારણ દેહ, વાયુતત્વ તુર્યા અવસ્થા અને અવ્યાકૃત અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન ચિત્ત અંતઃકરણ ધારણ કરી રહ્યું છે. કારણ કે સર્વશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતના સત્વનુ ચિત્ત વડે ચિત્તવન થાય છે અને સ્થુલ સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરનું પતિપણું પણ મહાકારણ શરીરમાં રહ્યું છે.

(૫) અસમ શક્તિનામીકા ભોમિકાને પરમકારણ શરીર આકાશ તત્વ, ડનમુનો અવસ્થા અને નિરંજન અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન નચિત્ત અંતઃકરણ ધારણ કરી રહ્યું છે. કારણ કે નચિત્ત અંતઃકરણમાં નચિતતા રહી છે, અને તે નચિત્ત અંતઃકરણને લીધે (અસમ શક્તિ નામીકા કહેતાં જે) સમ શક્તિ રહી છે. વળી પરમકારણ શરીરમાં સામાન્યપણું પણ રહ્યું છે.

(૬) પદાર્થ ભાવની ભોમિકાને શૂદ્ધ અહંગ શરીર, ઓહંગકાર પ્રણવતત્વ, અવ્યક્ત મહદ માનુભાવ અવસ્થા અને બ્રહ્મ અધિષ્ઠાન સહવર્તમાન ચિદાભાસ અંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે. ચિદાભાસ અંતઃકરણ ઇટલે ચિદનો આભાસ ચિદના આભાસનો અંત તે ચિદજ જાણવું અને તે ચિદ અંતનું કિરણ તેજ ચિદાભાસ કે જે ઐકાર પ્રણવમાં

માસમાન થાય છે. પદાર્થ ભાવની ભોમિકા કહેતાં અંત પદ અર્થની ભાવના કે જે શૂદ્ધ અહંગ શરીરમાં રહી છે.

(૭) તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મ સંધી ભોમિકાને સ્વયંમેવ હંસ શરીર, સોહંગ (સોહમ) પ્રણવતત્વ, સહેજ સુન્ય અવસ્થા અને કૈવલ અધિષ્ઠાન સહ વર્તમાન ચિદ અંતઃકરણ ધારણ કરી રહે છે. ચિદ અંતઃકરણ તે જે ચિદનું અંત તે કૈવલ પદ તે કૈવલના કિરણના ચિદ ભાસને વ્યાપક બ્રહ્મ જાણવો. વ્યાપક ચિદ બ્રહ્મના સત્ત્વની સહેજ માનીનતા પણ સ્વયંમેવ હંસ શરીરમાં રહી છે. તટસ્થ તુર્યાબ્રહ્મ સંધી નામ ઇટલે જે સર્વ શરીરના તટ (તીર, કિનારો)માં રહીને હંસ શરીર અને સોહમ પ્રણવતત્વ તથા સહેજ સુન્ય અવસ્થા ણ ત્રણે વ્યાપક ચિદ બ્રહ્મમાં સદાકાઠ્ઠ એકતા રાખે છે. માટે તેને તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મ સંધી કહેવી. ચિદ અંતઃકરણ તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મ સંધીના સત્ત્વને પોતાના સ્વરૂપમાં સમરસ કરીને સમ દમ રાખે છે. માટે ચિદ અંતઃકરણને ણ ભૂમિકાને ધારણ કરી રહેનારું જાણવું.

એ સપ્ત ભૂમિકા એક શરીરની કહી. ણ સપ્ત ભૂમિકા રૂપી સપ્ત માઝાના મહેલમાં કૈવલ કર્તાનો અંશ જે સજાળ સ્વરૂપ તે નિવાસે છે. અંશની દૃષ્ટિ જે માઝા ઉપર આમા-સમાન થાય તેને તે ભોમિકાનો પુરુષ જાણવો. એ મહેલના સાતે માઝા સામાન્ય છે; પણ અંશને અધિક તુન્ય જણાય છે. જે ભૂમિકામાં જેવાં તત્ત્વ અને અંતઃકરણ રહ્યાં છે

ત્યાં તેવી મહાદત્તા સ્ફુરે છે તેથી ભિન્ન ભિન્ન મહદતા (મોટાઈ) જણાય છે. એમાં પ્રથમ કર્તાના અંશની વૃત્તિ શુભ ઇચ્છામાં વર્તે તો તે પહેલી ભોમિકાનો પુરુષ કહેવાય અને સુવિચારણામાં અંશની ઇચ્છા વર્તે તો તે બીજી ભોમિકાનો પુરુષ કહેવાય. એજ પ્રમાણે અંશની ઇચ્છા તનુમાનસામાં વર્તે તો ત્રીજી, સત્વાપતિમાં વર્તે તો ચોથી, અસમશક્તિ નામીકામાં વર્તે તો પાંચમી, પદાર્થ ભાવનામાં વર્તે તો છઠી અને તટસ્થ તુર્યા બ્રહ્મ સંધીમાં વર્તે તો સાતમી ભોમિકાનો પુરુષ કહેવાય.

એ સર્વ ભોમિકાનું સ્વરૂપાકારપણું જાગ્રત અવસ્થાના અનુભવમાં રહીને કહેવાય છે. વઢી જાગ્રતમાં શરીરના ત્રિવિધ તાપ (દુઃખ) અને ત્રણ ઉપ પરિતાપ ભૂકતમાન થાય છે.

ઘટ તાપ વિષે:—

મુખ્ય ત્રણ તાપ અને ત્રણ ઉપપરિતાપ મઝીને છ તાપ થયા છે.

(૧) શરીરમાં કામ ક્રોધાદિ ગુણ અધિક તપી જાય અને દશ ઇંદ્રીયોના દેવ અધિક વિષયની ચાહના કરવા લાગે પણ તે વિષય પ્રાપ્ત ન થાય તેથી શરીરમાં દુઃખ થાય. એ તાપને શરીર સંબંધીનો આધિ દૈવ્ય તાપ જાણવો.

(૨) પાંચ ભૂતમાં કોઈ ભૂત વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે જેમ પંડરોગ, કઠોદર અને જાઝંઘર વગેરે

વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે પૃથ્વી તત્ત્વના વૃદ્ધિ પામ્યાથી થાય છે જલતત્ત્વ વૃદ્ધિ પામેથી શરદી, ક્ષય, કફ, અજીર્ણ અને શીત વગેરે વ્યાધિ થાય છે. અગ્નિતત્ત્વ વધ્યાથી પ્રમેહ ઝવર, યયન દુઃખ, ગલતકોઢ, પક્ષઘાત અને ગરમી વગેરે વ્યાધિ થાય છે. વાયુતત્ત્વ વધ્યાથી હલ્ટી, ઉધરસ, દમ, તાળ, મરઘીવાયુ અને ચિત્તભ્રમ વગેરે વ્યાધિ થાય છે. આકાશ તત્ત્વ વધેથી સોજો વા, ઉધરસ વગેરે વ્યાધિ થાય છે. આ તાપને આધિભૌતિક તાપ કહેવામાં આવે છે.

(૩) શરીરમાં ક્ષુધા પીપાસાનો તાપ સદાકાલ અચાત્મ લાગુ રહે છે માટે એ ક્ષુધા પીપાસાના તાપને અચાત્મ તાપ જાણવો કે જેને માટે સ્વર્ગ દુનિઆ રાત દિવસ મહેનત કરે છે, વીજા તાપો કોઈ સમે શાંત થઈને ફરી થવાના હોય તો થાય છે પણ આ તાપ તો સદા ચાલુજ રહે છે.

એ ત્રિવિધ તાપ શરીર સંબંધી જાણવા. હવે ત્રણ ઉપ-પરિતાપ વિષે કહેવામાં આવે છે.

(૪) નવ ગ્રહ, પિતૃ, પીઢા, વૃષ્ટિ, અગ્નિકોપ વગેરે શીત અને દેવકોપની પીઢા ઉત્પન્ન થાય છે તેને આધિ દૈવ્ય ઉપપરિતાપ જાણવો. કેમકે આપણા દેહથી પરોક્ષ રહ્યા છે તેઓ પીઢા પમાડે છે (પર રહીને દુઃખ આપે છે) માટે એ તાપને આધિ દૈવ્ય ઉપપરિતાપ જાણવો.

(૫) નરપતિ, ચોરપતિ, સર્પ વીંછી, વગેરે પરોક્ષ રહેલા શરીરને દુઃખ આપે છે તેથી એ તાપને અધિભુત ઉપપરિતાપ

જાણવો. કેમકે પંચભુતના ઘાટ સર્વ કોઈના છે તે એક બીજાને દુઃખ આપે છે.

(૬) સુતવિતદારા કુટુંબ સહોદર સંબંધી તેમના દુઃખનો અભ્યાસ આપણા અંતરમાં રહે છે કે જેથી તે તાપે તપવાથી ઘણુંજ દુઃખ થાય છે એ તાપને અધ્યાત્મ ઉપપરિતાપ જાણવો.

એ ત્રણ પ્રકારના પરથી થતા તાપને ઉપપરિતાપ જાણવા એ છ તાપોની માનીનતા જાગ્રતમાં રહે છે.

સર્પવીંછીના ડંચથી શરીરમાં વિષ (ઝેર) વ્યાપે છે. તે વિષને ઔષધકે મંત્રાદિથી ઉતારે છે તે પળ જાગ્રતમાં.

મંત્રાદિ ઔષધીથી કયા સંજોગે વિષ ઉતરે

છે તે વિષે:—

સર્પ વીંછી વગેરે જેટલા જીવ તામસ યોનીના છે તેટલા જીવના મૂલ્યાર્થેદમાં તામસ ભાગ વિશેષ રહ્યો છે તેથી તેઓ જેને ડંચે છે તેને વિષ કહે છે. તે વિષ મંત્રાદિ ઔષધીથી ઉતરે છે તે પળ તામસયોનીનો વિભાગ છે, મંત્રાદિ ઔષધી પોતે તામસનો વિભાગ હોવાથી તે પેલા સર્પ વીંછીના ડંચવાળા શરીરમાં રહેલા તામસ ભાગને જાગ્રત કરે છે કે જેથી તે વિશેષતાપણું પામે છે, ચૈતન્ય શરીરમાં રહેલો તે શરીરનો તામસ ભાગ વિશેષતાપણું પામીને પેલા ચૈતન્યથી જુદા રહેલા તામસ ભાગના વિષનો નાશ કરે છે, તે પળ જાગ્રતમાં થાય છે.

વિષ કેવી રીતે જતરે છે તેનું દષ્ટાંત:—

જેમ કોઈ મંદિર (ઘર) માં અગ્નિ રાખ્યો હોય તે જાગ્રત ધતાં મંદિરના ધુમાડાનો નાશ કરે છે અથવા જેમ કોઈ ચેતરમાં ઢોર પેસીને તે ચેતર ઉજ્જડ કરવા માંડે પળ તે ચેતરના રચવાઝને કોઈ જાગ્રત કરે તો તે ઢોરને ચેતરમાંથી હાંકી કાઢે, તેમ શરીરના તામસને કોઈ જાગ્રત કરે તો તે વિષરૂપી ઢોર અને ધુમાડાનો નાશ કરે. કોઈ સમે મંત્રાદિ ઔષધીથી વિષ જતરે છે અને કોઈ વેઝા નથી જતરતુ તેથી દેહ મૃત્યુ પામે છે તેનું કારણ:—

(૧) જેના શરીરમાં મન અંતઃકરણ, સ્થુલદેહ અને જાગ્રત અવસ્થા ં ત્રીપુટીમાં તામસનો વિભાગ વર્તતો હોય તે વેઝા સર્પવીંછી વગેરેના ડંચનું વિષ મંત્રાદિ ઔષધી વિના જતરી જાય.

(૨) જેના શરીરમાં બુદ્ધિ અંતઃકરણ સુક્ષ્મદેહ અને સ્વપ્ન અવસ્થા ં ત્રીપુટીમાં તામસનો વિભાગ વર્તતાં સર્પ વીંછી વગેરેના ડંચનું વિષ હોય તે મંત્રાદિ ઔષધીથી જતરી જાય.

(૩) જે શરીરમાં અહંકાર અંતઃકરણ, કારણ શરીર અને સુસુપ્તિ અવસ્થા ં ત્રીપુટી વર્તતી હોય અને તામસનો વિભાગ જાગ્રત હોય, છતાં સર્પ વીંછેરેનું વિષ ચઢેલુ હોય તે મંત્રાદિ ઔષધીથી પળ જતરે નહિ. કદાચ વીંછી જેવાનું

સૂક્ષ્મ વિષ હોય તે ધીમે ધીમે તેની મેઢે ઉતરી જાય અને સર્પ વગેરેનું વિષ હોય તે ઉતરે નહિ, પળ દેહ મૃત્યુવશ થાય

વઢી જાગ્રત અવસ્થામાં મુત પિચાશ વગેરે મલીન યોનીના દેવો કોઈના શરીરમાં પ્રવેશીને દુઃખ આપે છે. ડ્યારે કોઈ મુવા કે જાગરીઆ ટાળાટુળી કરે છે ત્યારે તે મરાણલા મલીન યોનીના દેવ નીકઢી જાય છે. તે કેવા પ્રકારે મુવા મલીન દેવને કાઢે છે તે નીચે મુજબ:-

મુવા વગેરે ટાળાટુળી કરીને તે શરીરમાં મલીનયોનીના દેવનું પોષણ કરે છે તેથી તે શરીરમાંના મલીન દેવો જાગ્રત થઈ જાય છે, અને પેલા મલીન યોનીના મુતપિશાચ વગેરેનો નાશ કરે છે. કોઈ વેઢા તે મલીન દેવો ટાળાટુળી કર્યા છતાં નથી નીકઢતા તેનું કારણ વિષ ઉતરે અને ન ઉતરે તેનો મેદ કહ્યો હતો તે પ્રમાણે જાણવું.

એ પ્રકારે આ વિશ્વમાં તંત્ર મેદ વર્તમાન કરે છે તે પળ જાગ્રતમાં.

હવે કોઈ મૂઠચોટ વઢે કોઈને પ્રહાર કરે છે તે પળ જાગ્રતમાં તે મૂઠચોટને કોઈ મંત્રાદિથી ઉતારે છે તેનો મેદ નીચે મુજબ:-

કોઈ મંત્રથી મનુષ્યને મારે છે તે વિશેષ તામસ દેવ વિમૂતિ છે. તે વિશેષ તામસ દેવ વિમૂતિને સાધીને સ્વાધીન કરીને પછી તેને મંત્ર વઢે વેરીના શરીરમાં પ્રવેશ

કરાવે છે. તે વિશેષ તામસ દેવ વિભુતિ વેરીના કયા શરીરમાં પ્રવેશીને દુઃખ આપે છે તે નીચે મુજબ:-

શરીરના પાંચભૂત અને પાંચ માત્રાની એકતા ઇન્દ્રિયોમાં રહી છે. તે ઇન્દ્રિયોની એકતા અંતઃકરણમાં રહી છે. અંતઃકરણની એકતા ગુણગણમાં રહી છે. ગુણગણની એકતા પ્રકૃતિમાં રહી છે તે પ્રકૃતિની એકતા આનંદ તત્વકારણ અને ધનંજે તત્વકારણમાં રહી છે, તે આનંદતત્વ અને ધનંજે તત્વકારણની એકતા અવ્યાકૃતમાં રહી છે તે અવ્યાકૃતની એકતા પુરુષમાં રહી છે. તે પુરુષની એકતા બ્રહ્મમાં રહી છે અને તે ચૈતન્ય બ્રહ્મની એકતા નિજ કૈવલ્યના અંશને વિષે રહી છે એ પ્રકારે અન્યોઅન્ય એકતા એ કરીને સર્વ શરીર તુષ્ટપુષ્ટ રહે છે હવે મુજબના સર્વ એકતા પૈકી અંતઃકરણ અને ગુણની એકતાની સંધીમાં પેલા વિશેષ તામસદેવ વિભૂતના મૂઠચોટ મંત્ર વગેરે પ્રવેશ કરીને અંતઃકરણ અને ગુણની સંધીને છેદતા રહે છે તેથી તે શરીર સુકાઈ જાય છે તે મૂઠચોટને કોઈ મંત્રથી મટાડી દે છે તેનું કારણ તે મંત્ર પણ વિશેષ તામસદેવ વિભુતિ છે તે વિશેષ તામસદેવ વિભુતિના ચોટ નિવારણ મંત્રને તે શરીરમાં પોષણ કર્યાથી તે શરીરના વિશેષ તામસદેવ જાગ્રત થાય છે. ત્યાર પછી તે વિશેષ તામસદેવ જાગ્રત થઈને પેલા વિશેષ તામસદેવ વિભુતિ મંત્રને હાંકી કાઢે છે. કોઈ વેળા તે કામદેવ

વિભૂતિ મંત્ર નીકળતા નથી તેથી શરીર મૃત્યુ પામે છે તેનું કારણ એ કે-તેના શરીરનો વિશેષ તામસદેવ ત્રીજા દેહ (કારણદેહ)માં વર્તતો હોય તો તે મૂઠચોટ નિવારણ મંત્ર તેને જાગ્રત કરી શકે નહિ. એથી તે ચોટ નિવારણ મંત્ર પરોક્ષનો પ્રેર્યો શરીરમાં પ્રવેશી શકતો નથી.

એ કારણથી તે શરીર મૃત્યુ પામે છે. એ પણ જાગ્રતમાં થાય છે.

કોઈ યોગી શ્રાપ દે છે તે પણ વિશેષ તામસ દેવને સાધીને દે છે. તેમજ કોઈ યોગી આશીર્વાદ આપે છે તે પણ વિશેષ તામસ દેવને શાંતિ પમાડીને દે છે. તે પણ જાગ્રતમાંજ હોય છે.

રાજા, યોગી, જ્ઞાની અને ઇશ્વર વગેરેને મંત્ર તંત્ર મૂઠ ચોટ લાગી શકતી નથી કારણ કે તેમનામાં સર્વ દેવ વિશેષ વિભૂતિ લઈને જાગ્રત થઈ રહ્યા છે.

એ પ્રમાણે આ વિશ્વમાં જાગ્રતને વિષે મંત્ર તંત્રભેદ ઉપાધિ વર્તમાન કરે છે. હવે અન્ય શરીર સંબંધી નાના બાલકને ત્રણ પ્રકારના ફળગલી રોગ થાય છે.

ફળગલી રોગ વિષે:—

નાના બાલકને ત્રણ જાતના ફળગલી રોગ થાય છે.

(૧) મોટી ફળગલી (૨) નાની ફળગલી અને (૩) સૂક્ષ્મ ફળગલી.

જઝનો મોટી ફળગલી રોગ થાય છે. માતાના વિંદુના કાચા જઝનો નાની ફળગલી રોગ થાય છે અને માતપિતાના મિશ્ર કાચા જઝ (કે જે બાઝકની ત્વચામાં ભરાઈ રહે) છે તે નો સૂક્ષ્મ ફળગલી રોગ થાય છે, એ ત્રણ રોગના નામ ઓરી અછબડા અને વઢીયા છે. કોઈ દેશમાં તેને શીતઝા દેવી નીકળી કહે છે.

એ પ્રમાણે સર્વ વ્યાધિની પરીક્ષા જાગ્રતમાં થાય છે.

અન્ય સર્વ દશે દિશા, સ્થાવર, જંગમ, ચૌદલોક મૃત્યુ પાતાઝ વગેરેની અગમ નિગમ ગતિ સ્ફૂરે છે તે જાગ્રતમાં. પૃથ્વી જાગ્રત અવસ્થા અતિશય સ્ફૂરણતા પામે છે તેનું કારણ એ કે ત્યાં નિજજાણ સ્વરૂપના આભાસનો વિશેષ આભાસ ગાદીપતિ થઈને રહેતો હતો.

એ પ્રમાણે નિજજાણ સ્વરૂપના સામાન્ય અને વિશેષ આભાસ વહે સર્વ દેહી હલણ ચલણ કરતી હતી, તે નિજજાણ સ્વરૂપના વિશેષ આભાસનો આભાસ જાગ્રત અવ-અવસ્થામાં ભાસમાન રહેતો હતો. તે વિશેષ આભાસના પ્રતાપે મન અંતઃકરણ અતિશય સ્ફુરતું હતું. તે મન અતઃ-કરણ અતિશય સ્ફૂરતા પામીને સર્વ ઇન્દ્રિયોની ચાસમી લેતું હતું તે મન ચાસમી લઈને બુદ્ધિને પોપતું હતું. તે બુદ્ધિ ચાસમી લઈને અહંકાર અંતઃકરણને પોપતી હતી, તે અહંકાર અંતઃકરણ ચાસમી લઈને ચિત્ત અંતઃકરણને પોપતું

હતું. તે ચિત્ત અંતઃકરણ ચાસમી લઈને નચિત્ત અંતઃકરણને પોષતું હતું. તે નચિત્ત અંતઃકરણ ચાસમી લઈને આશ કર્તાના નિજજાણ સ્વરૂપ સામ્રથ અંશને પહોંચાડતું હતું. એ પ્રમાણે નિજજાણ સ્વરૂપ અંશ સકલ પિંડ (ઈન્દ્રિયો) અને અંતઃકરણના વિષય) ની ચાસમી લેતો હતો.

તે નિજજાણ સ્વરૂપ અંશ પિંડ બ્રહ્માંડની સંધીમાં રહીને (અલગનો અલગ અને સલગનો સલગ) ચાસમી લેતો હતો. જ્યાં સૂધી તેને સર્વ ઈન્દ્રિયો વગેરેની ચાસમી પહોંચી હતી ત્યાં સૂધી અંશની દૃષ્ટિ પિંડ ઉપર સન્મુખ અનુકુલ રહેતી હતી. તેથી તે તન રમણ કરતું હતું. તેનિજ જાણ સ્વરૂપ અંશની દૃષ્ટિ આભાસે આભાસ વડે જંગમ તનુને ચૈતનવત રાખતી હતી તે આભાસ પ્રથમ પ્રાણાયમનાં પડતો હતો. તે પ્રાણાયમના આભાસના આભાસ વડે શરીર ચૈતન થતું હતું અને તે પિંડના ચૈતન થયાથી નિજ જાણ સ્વરૂપને ચાસમી પહોંચતી હતી. તે નિજ જાણ સ્વરૂપનો આભાસ પ્રાણાયમનાં આવતો હતો અને તે પ્રાણાવમ અનંગચક્ષસત્વ અને વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વના સંબંધથી રહેતો હતો જ્યારે અનંગ ચક્ષસત્વ અને વર્ગજ્ઞાન ચક્ષસત્વ નાશ પામ્યાં અને એકલુ વાલ ચક્ષમત્વ રહતું ત્યારે તે પ્રાણાયમ નિર્બલ થઈ ગયો. અને જ્યારે પ્રાણાયમ નિર્બલ થઈ ગયો ત્યારે સર્વ અંતઃકરણ અને ઈન્દ્રિયો સામર્થ્ય વગરનાં થઈ ગયાં તેથી તેમના વિષયો

पण नाश पास्या. ते विषयो नाश पास्या तेथी अंशने चासमी पडोचतां अटकी ते चासमी बंध थइ गइ तेथी अंशनी दृष्टि पिंड उपरथी सामान्य समवत थइ गइ. कालचक्षसत्वे प्राणायमनो नाश करी नांख्यो त्यारे अंशनी दृष्टिनो आभास जे प्राणायम उपर हतो ते उलटीने निज-जाण स्वरूपने विषे लीन पामी गयो, ज्यारे प्राणायमनो नाश थये अंशनी दृष्टिनो आभास लीन पामी जाय त्यारे ते जंगम जाति तनुनुं मृत्यु थाय. ज्यारे जंगम तनु मृत्यु पामे त्यारे कर्तानो निजजाण स्वरूप अंश पिंड ब्रह्मांडनी संधी छोडीने कर्तानी प्रकाश ब्रह्मवृत्ति भुमिमां उलट विराजमान थइ रहे ते अंश पोतानी इच्छा प्रमाणे स्वरूपकार अव्यक्त मुर्तिमान रहीने प्रकाश ब्रह्मवृत्ति भुमिकां विराजमान रहे पण ते अंश ते प्रकाश ब्रह्मवृत्ति भुमिमां मळी जाय नहि कारणके कर्तानी प्रकाश ब्रह्मवृत्ति भुमिका तो निःसत्त्व, निराकार सुन्यमां व्यापक सून्य समानज छे दृष्टांत तरीकेः—जेम सूर्यनो प्रकाश सुन्यमां व्यापी रह्यो छे पण ते प्रकाशमां सूर्यनो मूर्तिमान अंश रह्यो नथी, तेथी ते प्रकाशनो (दिवकनो) बोटतो चालतो मुर्तिमान सूर्य अंश नीपजे नहि, जो कदाच नीपजे तो अग्नि नीपजे ते अग्निने तो प्रकाशज जाणबो केमके ते प्रकाश (प्रति-बिंब) निःसत्त्व होय छे. पण बिंबा अंश कोइ वश वृद्धि

પામે નહિ. તેમ કર્તાની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિ ભૂમિકા નિઃસત્વ નિગાકાર છે તેમાં નિજજાણ સ્વરૂપ અંશ (જે સત્વ સંયુક્ત અંકુર મૂર્તિમાન છે તે) મઢીને એક રૂપ કેમ થઈ જાય ?
 એનું દૃષ્ટાન્તઃ—

અનેક પ્રકારની વનસ્પતિનાં વીજ જે સૂક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ અતિ વારીકમાં વારીક હોય તે પૃથ્વીમાં મઢી જઈને એક મેક થઈ રહે છે પણ તે વીજ પૃથ્વીમાં પૃથ્વીરૂપ થઈ જતાં નથી, કારણકે વીજ તો વિશેષ સત્વ સંયુક્ત અંકુર મૂર્તિમાન છે અને પૃથ્વી તો સામાન્ય સત્વ જડાકાર છે તેથી વીજ અવનીમાં મઢી જતાં નથી. તેમ કર્તાનો અંશ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિમાં મઢી જાય નહિ. એ પ્રમાણે કર્તાના અંશ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિ ભુમિમાં મઢી જઈને ન્યારાને ન્યારા રહે છે, વઢી તે કર્તાના અંશ પાછા કર્તાના સ્વરૂપમાં પહોંચી શકતા નથી તેથી તેઓ કર્તાથી પણ ભિન્ન રહે છે. કૈવલ કર્તાને પોતાની ઇચ્છામોજથી પાંચવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરીને, તે પાંચવૃત્તિઓનાં તત્ત્વ ઘણેક વિભાગે ઊલટા સુલટી મેઢવીને દેવ વગેરે અનંત પ્રકારના ઘાટ રચ્યા. પછી તે ઘાટને વિષે પોતાની (દૃષ્ટિ) ચૈતનવૃત્તિ પોષીને સર્વ સાજ (સંયુક્ત) નીચાથી તે શીખા પર્યંત પરિપક્વ કર્યા પણ કોઈ ઘાટ કર્તાની ઇચ્છા પ્રમાણે હલણ ચલણ કરીને મોજ કરવા

લાગ્યા નહિ ત્યારે નિજ સજાણ સ્વરૂપ કૈવલ કિરતારે પોતાની કર્તા અંશ વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરીને પોતાના અંશ (જે નિજજાણ સ્વરૂપ) પોષ્યા હતા, તે વચ્ચેથી અંશ કર્તાથી ભિન્ન પડ્યા પડ્યા કર્તાની પાંચ વૃત્તિના વિભાગના સાજ (જડતન સંયુક્ત)ના સાક્ષી થઈ રહે છે. તે કર્તાના અંશ જડતનના સાક્ષી થયે તે જડતન ચેતન થવાથી તે અંશ અનેક પ્રકારના વિષય વૈભવ કરવા લાગ્યા તે સર્વ વિષયની ચાસમીને અન્યોઅન્ય પહોંચતી નિજ જાણ સ્વરૂપ અંશ લેવા લાગ્યા. તેથી તે અંશો નિજસજાણ સ્વરૂપ કૈવલ કર્તાની જાણ હતી તે વિસરી ગયા અને ચાસમીના જાણના જ્ઞાતા થયા. એથી તે અંશો પોતાનું નિજજાણ સ્વરૂપ વિસરી ગયા અને વાસના રૂપ થઈ ગયા. તેઓ વાસનાના જાણ સ્વરૂપ થવાથી તેમને વિષયના ચાસમીની સ્મૃતિ રહે છે. (નિજજાણની સ્મૃતિ રહી નહિ) વાસનાની ચાસમીની સ્મૃતિ રહો નિજજાણ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ વાસના ઉપર સદેજ સ્વભાવે સૂક્ષ્મપણે રહે છે. અને એથી તે વાસના અમરવેલી સદા ચેતન રહે છે. તે વાસના અમરવેલી પિંડ પડ્યા પછી પણ નિજજાણ સ્વરૂપ અંશ સાથે લપટાઈ રહે છે. (જુદી થતી નથી) દૃષ્ટાંત-જેમ ચુંબકની સત્તાથી લોહુ ચુંબક સાથે વચ્ચગી રહે છે તેમ ચુંબકવત અંશની સત્તાથી લોહાવત જડ વા-

સના અંશ સાથે વલ્લગી રહે છે. તે વાસના કર્તાના અંશને કેવી રીતે લપટાઈ (વલ્લગી) રહે છે તે વિષે:—

સકલ પદાર્થ ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણની સ્મૃતિ નિજ જાણ સ્વરૂપ અંશને રહે છે. તે સ્મૃતિને વાસનાનું સ્વરૂપ જાણવું. તેથી તે અંશ વાસના (સ્મૃતિ) સંયુક્ત સમ્યક સહેજ સ્વભાવે રહે છે. તે વાસના (વાસનીની સ્મૃતિ) કર્તાના અંશને પદાર્થ ભાવનાથી વ્યત્પન્ન થઈ છે. તેથી તે વાસનાની પદાર્થ ઉપર અધોગત દ્રષ્ટિ રહે છે. તે અધોગતિ દ્રષ્ટિ પદાર્થ ઉપર રહ્યાથી નિજજાણ સ્વરૂપ અંશની વૃત્તિ પળ સ્હેજ સ્વભાવે અધોગત વાસના પાછલ તળાણી રહે છે. એથી તે અંશો વાસના પાછલ તળાઈ જાય છે અને આદ્ય પુરુષ સજાણ સ્વરૂપ કૈવલ કર્તાને પાછા પહોંચી શક્તા નથી. તે કારણે કર્તાના અંશ કર્તાથી ભિન્ન રહે છે. એ પ્રમાણે જ્યારે કર્તાના અંશ દેહ તજીને ભિન્ન થાય છે ત્યારે વાસના તેની સાથે તળાઈ જાય છે. અને જ્યારે વાસના અન્ય દેહમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેની સાથે કર્તાના અંશ તળાયા જાય છે. જેમ નાવમાં લોઢાનો સ્વીલો માર્યો હોય તે ડંડા પાળીએ ચુંચક નજરે પડતાં સ્વેચાઈ જાય અને તેની સાથે નાવ સહિત નાવિક પણ સ્વેચાઈ જાય તેમ છૂટતે પીંડે અંશ પાછલ વાસના તળાઈ જાય છે અને અંશ બીજી દેહ ધારણ કરતી વાસના સાથે

તળાઈ (લેંચાઈ) જાય છે.

इन्द्रियो अने अंतःकरणनी चासमीना स्वादने लीघे
 અંશને પદાર્થોના સાક્ષી થવાની ઇચ્છા રહે છે એ ઇચ્છાને
 લીધે જન્મમરણની ભવાટી અસંખ્યકાલ થયાં ચાલી જાય
 છે એ કારણથી મોટા પુરુષો સ્વાતાંપીતાં બોલતાં ચાલતાં
 વગેરે ક્રિયા કરતાં સર્વ પદાર્થના વિષયમાં રહ્યા છતાં
 નિર્લેપ રહે છે અને તેમાં આશક્ત થઈ જતા નથી. જેમ
 જીભ અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે પણ તે કોઈ રસમાં
 લેપાયમાન થઈને ચીકાશ પામતી નથી. (શરીરની વીજી
 ગ્રંથીઓ ચીકાશ પકડે છે પણ જીભ પકડતી નથી.) તેમ
 મહાદ પુરુષ કૈવલવેત્તા અનેક પ્રકારના વૈભવ કરવા છતાં
 જીભની માફક નિર્લેપ રહે છે પણ અન્ય જીવ વિષયની
 દૃષ્ટિમાં બંધાઈ જાય છે તેથી મહાદ પુરુષ કૈવલવેત્તાનાં
 ચિન્હ જોઈને તેની દેસાંદેસી અન્ય જીવે કરવું નહિ
 કારણકે મહાદ પુરુષ કૈવલવેત્તા તો કૈવલકર્તાના મહાદ
 અંશ છે અને તે કર્તાના નિજ હુકમથી અનુભવાનંદ દેહ
 ધારણ કરે છે. માટે તે પૂરુષને કર્તાના સ્વરૂપે જ જાણવા.
 તે મહાદ પુરુષ તો કર્તાના વિશેષ અંશ છે માટે તે ટાંકે
 સો કરે, તે મહાદ પૂરુષ વિશેષ સામર્થ્યને લીધે બોલવા
 ચાલવા સ્વાવા પીવા વગેરે ક્રિયા કરવા છતાં આવરણમાં
 આવતા નથી. તે માટે મહાદ પુરુષ કર્તારૂપે છે અન્ય

જીવતો કર્તાના સામાન્ય અંશ છે તેથી તે સર્વ જીવો પદાર્થના આવરણમાં આવી ગયા છે, જો તે સામાન્ય અંશો વિશેષ અંશ જે સદગુરુ મુર્તિનો સત્સંગ કરે તો તેમનું પદાર્થના વિષયનું આવરણ દુર થાય, અને કૈવલ મોક્ષમાં હેતુ મુક્ત થઈ પડે. ઐ શ્રી કરુણા સાગરો વિજયંતે.

इति कैवलस्वरूप कुवेर स्वामीजी विरचित.

પંચમ (સૂક્ષ્મ) વેદ.

